KAMIL Y. AVDIĆ

BOSNA u historijskoj perspektivi

I. Predgovor

Pitanje Bosne još uvijek je aktuelno u srpsko-hrvatskim odnosima. O pravilnom gledanju na to pitanje zavisi u dobroj mjeri sav budući tok dogadjaja izmedju Srba i Hrvata.

Bosna je jedinstvena slavenska zemlja na Balkanu, kako po svom geografskom položaju, tako i po svojoj historijskoj prošlosti i kulturnoj orijentaciji. To je čitav slavenski jug u malome, to je naš mikrokozam. O tome pitanju pisalo se mnogo i na srpskoj i na hrvatskoj strani. Medjutim bilo je vrlo malo pisanja o tome, bar do sada, sa same bosanske strane; manjkala je jasna bosanska pozicija. To stanje se ali mijenja kako u zemlji tako i izvan nje.

Zadatak je ove radnje da dadne kratak pregled najglavnijih stvaralačkih snaga, koje su utjecale kroz historiju na obrazovanje Bosne kao posebnog nacionalnog subjektiviteta. Radnja obuhvaća dogadjaje u srednjevjekovnoj Bosni do pada bosanskog kraljevsta i te dogadjaje posmatra, ne kao izolovane prizore, nego kao činove u velikoj drami historijskih zbivanja onoga vremena, koji čine jednu cjelinu.

Bude li ova knjižica uspjela da unese makar i tračak svjetla u našu narodnu dramu, bude li joj pošlo za rukom da postavi odnose izmedju pojedinih naši naroda na jedan viši, plemenitiji, humaniji, misaonog čovjeka dostojniji plateau, biće sa tim izvršila onu misiju koju joj je namijenio pisac.

Northbrook, Ill. USA
U proljeće, 1973.

(Predlog za katalogiziranje)

Avdić, Kamil Y.

Bosna u historijskoj perspektivi.

Beč 1973, 113 str.

1. Bosna — Historija. 2. Bosna — Rasprave, članci, predavanja. I. Naslov.

949.742

Editor: Kamil Y. Audich
4044 Crestwood Drive
Northbrook, Ill, 60062 USA

KAMIL Y. AVDIĆ

Bosna u historijskoj perspektivi

Beč, 1973

SLOVO PRIZNANJA

Da bi ova radnja mogla biti štampana u obliku knjige, ima se zahvaliti prijateljima, koji su piscu pružili, ne samo moralnu, nego i materijalnu pomoć za djelomično pokriće troškova štampanja.

Priloge su dali slijedeća gospoda: Hasan Karači iz Kanade; Iljas Rustempašić, Iljas Zenkić, H. Sulejman Klajić, Osman Bojić, Muharem Zulfić, Idris Ibragić, Ramo Lejlić, Husein Idrizović, braća Bamburi, Tahir Zec, Zaim Spahić, Nacionalno Udruženje Bošnjaka i Besim Velić, svi iz Chicaga; Zubčević Sead, iz Beallsville-a, Pa., M. Batlak, iz Cleveland-a, Ohio, i Hajro Ferizović iz Toronta, Canada.

Svima od srca hvala i neka njihov primjer služi drugima za ugled!

SADRŽAJ

2. MANI I MANIHEJSTVO

Od svih stvaralačkih snaga što su uticale na obrazovanje srednjevjekovne Bosne, najsudbonosnija uloga pripadala je bogumilstvu. Historijski izvori upućuju na to da je bogumilstvo genetički izdanak manihejstva. Taj izdanak nikao je u Bugarskoj, kao otpor kršćanstvu i bizantinskom socialnom uredjenju, dok su slični pokreti nastali, nekako u isto vrijeme, u Južnoj Francuskoj (Albigenzi), Sjevernoj Italiji (Katari) i drugim dijelovima Zapadne Evrope. Svima tim vjerskim pokretima, pod ma kakvim imenom se javili, zajedničko je dualističko gledanje na svijet i svi oni, uglavnom, vuku svoj korjen iz manihejstva.

Literatura o manihejstvu.

Literatura o manihejstvu može se podijeliti u četiri grupe:

1. Kršćanska literatura, bilo da je nastala na Istoku ili Zapadu. Orientalni kršćani Sirije i Mesopotamije živjeli su pomiješani sa Manihejcima, pa bismo s pravom od njih mogli očekivati, da nas potpuno upoznaju sa tim učenjem. Medjutim vrlo je malo od njihovog pisanja do nas doprlo. Aphraates, koji je pisao i djelovao u prvoj polovici četvrtog stoljeća samo aludira na opstojanje manihejstva i smatra ga opasnom herezom. [1] O manihejstvu su još pisali Ephraim iz Nisibisa (umro 373), biskup Gabriel, Theodore bar-Khuoni i drugi, ali su njihova djela uglavnom izgubljena. Iz drugih izvora saznaje se da su ovi pisci pisali, manje više, u apologetičkom duhu, pa to donekle umanjuje njihovu naučnu vrijednost, sve kad bi i bila sačuvana njihova djela.

Zapadni kršćanski izvori, bili oni latinskog ili grčkog porijekla, takodjer odišu, u glavnom, apologetičkim duhom. Neki zauzimaju otvoren neprijateljski stav prema tome učenju i nazivaju ga ludjačkom herezom.

Od svih zapadno-kršćanskih pisaca o manihejstvu svakako je najvažniji St. Augustin, za koga se veli da je bio i sam pristalica ovog učenja punih devet godina (373—382). Napisao je mnogo rasprava o manihejstvu, nakon što je primio kršćanstvo, izmedju ostalih i ove: CONTRA Epistolam Manichaei quam vocant Fundamenti; CONTRA Faustum; CONTRA Fortunatum; CONTRA Adimantum; De Genesi CONTRA Manichaeos; De Moribus Ecclesiae Catholicae et de Moribus Manichaeorum.

---

[1]) Wright, W., Short history of Syriac literature. London, 1894, str. 32.

Usprkos toga obilatog rada o manihejstvu, koje odiše apologetičkim duhom (sve je u glavnom „contra", t. j. protiv), iz pisanja St. Augustina ne može se dobiti objektivna slika o tome učenju, prvo što on sam nije poznavao orginala na kojemu je to učenje sastavljeno, a drugo, što on govori samo o općim stvarima, a kad predje na detalje, izvori su mu usmena predaja tobožnjih poznavalaca manihejstva. Faustus, za koga St. Augustin kaže da je najbolje upoznat sa tim učenjem, bio je rodom iz Sjeverne Afrike i nije poznavao ni Sirijskog ni Pahlavijskog jezika, a na tim jezicima je sačuvano manihejsko učenje.[1])

Jedan od najvažnijih zapadno-kršćanskih izvora o manihejstvu je tzv. Formula of Abjuration (Formula odricanja), što ju je svaki heretik morao izreći prije nego je bio primljen u krilo Katoličke crkve. No i u toj Formuli malo je toga za što se može reći da je Manihejskog porijekla, dok su mnoga „krivovjerja" uzeta od drugih sekti i pripisana manihejstvu.[2])

2. Zoroastrijski izvori su samo djelomično sačuvani, a i ono što je nadjeno bilo je u tako dotrajalom stanju, da se tekstovi prosto ne mogu odgonetnuti. Ono malo što se je pročitalo odiše istim apologetičkim duhom kao i Kršćanski izvori. Tome se ne treba čuditi, jer je Perzijsko Zoroastrijansko svećenstvo gledalo u manihejstvu opasnog protivnika, kojega je trebalo ocrniti i konačno uništiti.[3])

3. Moderni izvori. U posljednje vrijeme, naročito u dvadesetom stoljeću, nastala je ogromna literatura o manihejstvu, koja se bavi i svim ostalim vjersko-revolucionarnim pokretima, koji su ranije bili poznati samo po njihovim protivnicima.

Već u osamnaestom vijeku objavljena je jedna monumentalna studija u dva sveska, koju je sastavio I. de Beausabre, pod naslovom: **Histoire Critique de Manichée et du Manichaeism.** To djelo je za cijelo jedno stoljeće bilo glavni izvor o manihejstvu na Zapadu.[4])

Prva Njemačka ekspedicija, koja je poslana u Istočni Turkestan, gdje je Mani lično propovijedao, otkrila je, 1902—1903, u oazi Turfan, izvjesne pisane dokumente, koje je poslije pročitao prof. F. W. K. Müller. Ti dokumenti su pisani, izmedju ostalih, i u srednje-perzijskom

---

[1]) Hastings, J., (ed) Encyclopedia of Religion and Ethics. N. Y. Scribner, 1928, v. VIII, str. 394.
[2]) Ibidem
[3]) Ibidem
[4]) Ort, L. J. R., Mani, a religio-historical description of his personality. Leiden, Brill, 1967, str. 4.

jeziku, koji se u nauci označuje kao Turfan-Pahlavi.[1]) Neki od tih dokumenata pisani su na turskom jeziku, neki čak na kineskom, ali u glavnom svi oni kazuju istu priču.

Godine 1931 otkrivena je jedna čitava mala manihejska biblioteka, blizu mjesta Lycopolis-a u Egiptu, a sadržavala je Manihejske himne, izvjesne vijesti o tragičnoj pogibiji Mani-a i neka pisma. Ta je biblioteka pisana koptskim jezikom.[2])

4. Arapski izvori. Još prije otkrića u Turfan oazi, kad su Zapadu postala pristupačna djela arapskih historičara, otkrilo se je o manihejstvu mnogo toga što do onda nije bilo poznato. Kod mnogih Evropskih pisaca i kulturnih radnika prevladalo je mišljenje, da su Arapski izvori vjerodostojni, objektivni i pouzdani, poimenice Ibn al-Nadim, Al-Biruni, Al-Ya'kubi i Šahristani[3]) Manihejstvo, naime kao takovo, nije proganjano od islamske države. To još naročito vrijedi za period vlade Abbasovića (750—1258). Manihejstvo je niklo u Perziji, a u doba Abbasovića vladali su jako dobri odnosi izmedju Arapa i Perzijanaca, prvenstveno radi toga, jer su Perzijanci omogućili Abbasovićima da dodju na vlast. S toga vidimo skoro svugdje simbiozu Islama i manihejstva. Islam je dao manihejstvu isti status kao i tzv. Ehli-Kitab-u, t. j. narodima kojima su date ranije objavljene Božije knjige, a to su Jevreji i Kršćani. Toleranciju Islama prema manihejstvu treba lučiti od činienice da Islam nije trpio proizvoljna tumačenja Kur'ana od strane Manihejskih pristlica.

Sir Thomas Arnold smatra da su postojale jake dodirne točke izmedju Islama i manihejstva,[4]) što će se najbolje vidjeti iz učenja manihestva, koje ćemo sada ovdje iznijeti prema Arapskim izvorima.

Od svih arapskih djela, koja se bave tim pitanjem, najveće priznaje u naučnom svijetu uživa Al-Fihrist (Popis, Indeks) od Ibn al-Nadim-a, sastavljen u Bagdadu godine 988. Djelo je to od ogromnog značaja za proučavanje kulturne historije Islama, jer su u njemu nabrojene ne samo knjige koje je pisac zabilježio, nego sijaset drugih predmeta od literature do filologije, historije, poezije, teologije, prava, filozofije i konačno historije religija i sekti. Al-Fihrist u svakom od tih polja nabraja knjige o kojima danas znamo da su postojale samo zahvaljujući toj ogromnoj bibliografiji. Mnoga od tih djela su davno propala. Po toj bibliografiji

[1]) Jackson, A. V. Williams, Researches in Manichaeism with special reference to the Turfan fragments N. Y., AMS Press, 1965, str. 322
[2]) Cambridge Ancient History. N. Y., Macmillan, 1939, v. XII, str. 505.
[3]) Browne, E. G., A literary History of Persia. Cambridge, 1956, v. I, str. 154—5.
[4]) Arnold, T. W., The preaching of Islam, Lahore, Sh. M. Ashraf, 1961, str. 201.

može se bar donekle stvoriti slika o stvaralačkom geniju Arapskog jezika u prva tri stoljeća Islama.

Djelo je na Zapadu prvi izdao i protumačio poznati njemački orijentalista Gustav Flügel.[1]) Prvi potpuni prevod toga djela na Engleski jezik izradio je Prof. Bayard Dodge.[2]) Kritika se je pohvalno izrazila (o ogromnom trudu i naporu oko prevoda ovako ogromnog djela, ali je primjećeno vrlo mnogo grešaka u prevodu. Važno je svakako to što je prevodilac imao bolji, vjerodostojniji rukopis od onoga kojim se je služio Flügel, ali taj rukopis nažalost nije objavljen uz prevod. Vjerovatno je to ostavljeno za drugo izdanje prevoda.[3])

Za ovo nekoliko poglavlja što se odnose na našu temu služio sam se Flügelovim originalnim rukopisom. Neka .poglavlja, koja nisam smatrao bitnim za našu temu, potpuno sam izostavio.

3. Šta kaže „Al-Fihrist":

„Mani i manihejstvo.

Muhammed ibn Ishak (al-Nadim) kaže: Mani ibn (sin) Futtaq Babek ibn Abu Barzam bijaše jedan od Haskanija.[4]) Njegovoj majci ime je Mais, dok ima i drugih verzija, po kojima bi se njegova majka zvala Utakhim, ili Mar Marjam i ona potječe od Ašghanija. Po jednoj neprovjerenoj verziji, izgleda da je Mani mogao biti biskup u mjestu Kunna i okolici, da je on, po toj verziji, pripadao narodu iz mjesta Huni i onih koji žive u okolici Badaraje i Bakusaje.[5]) On (Mani) je imao deformiranu nogu.

---

1) Kitab Al-Fihrist mit Anmerkungen herausg. von Gustav Flügel. Deutsche morgenländ. Gesellschaft, 1862.

2) The Fihrist of al-Nadim: A Tenth Century Survey of Muslim Culture. Ed. and transl. by Bayard Dodge. New York & London, Columbia Univ. Press, 1970.

3) Za kritičku ocjenu ovog Engleskog prevoda vidi:
F. Rosenthal, „The Fihirist . . .", **Journal of the American Oriental Society**, v. 91, broj 4, Oct.-Dec , 1971, str. 531—32.

4) Haskanije i Ašghanije izgleda da je jedno te isto ime, koje Arapi upotrebljavaju za oznaku Perzijske Partijske dinastije, koja se u Zapadnim izvorima označuje kao Arsacidi (Arsaciden). Po ovome bi Manijevi roditelji vukli lozu od kraljevske familije. Vidi Flügelov Al-Fihirist, str. 327, bilješka br. 5.

5) Sva mjesta ovdje spomenuta nalaze se u današnjem Iraku. Za pobližu oznaku njihove geografske lokacije treba se obratiti na Mu'djam al-Buldan od Yakut ibn Abd-Allah al-Hamawi. Postoji Njemačko izdanje toga djela pod naslovom: Jacut's Geographisches Wörterbuch, Leipzig, DMG, 1924, herausg. von Ferdinand Wüstenfeld.

Veli se takodjer da mu je otac porijeklom iz Hamadana, da se je doselio u Babiloniju i da je živio u Al-Madain-u,[1]) u predjelu što se zove Ktesifon, gdje bijaše hram idolopoklonika, kamo Futtaq odlazaše, kao i ostali svijet.

Jednoga dana čuje Futtaq jedan tajanstveni glas u tome hramu koji mu, tobože, reče: „O Futtaq! Nemoj jesti mesa; nemoj piti vina; nemoj spolno općiti!" To tobožnje naredjenje njemu je ponovljeno, u tri dana, nekoliko puta. Videći to Futtaq se priključi jednoj grupi ljudi koji su življeli u okolici Dastumeisana, a bili su poznati pod imenom Al-Mughtesila (t. j. oni koji praktikuju ritualno pranje vodom.) Još i danas ima njihovih pristalica u onim predjelima i barovitim krajevima. Oni su bili sljedbenici kulta, koji je bio naredjen Futtaq-u da ga primi, kad je njegova žena bila noseća sa Manijem.

Kad ga je rodila, priča se, da je imala vrlo lijepe snove o njemu.[2]) Čak i na javi, kažu, da je vidjela kako neka tajanstvena pojava uzima njenog sina i uzdiže se s njime do nebesa, onda ga opet, nakon dva tri dana, povrati na zemlju. Njegov otac posla da ga se donese u mjesto gdje je on stanovao, tako da je Mani bio odgojen u pravcu koji je slijedio njegov otac.

Mani je, čak kao vrlo mlad, govorio mudro i pametno. Kad je navršio dvanaest godina, došla mu je revelacija, otkrovenje. Prema njegovoj izjavi ta revelacija došla mu je od Gospodara Perivoja Svjetla, Boga, neka je uzvišeno Njegovo ime! Andjeo koji mu je donio objavu zove se Tawm. To je Nabatejska riječ, a znači „drug". Taj andjeo reče Mani-u: „Napusti taj kult, jer ti njemu ne pripadaš. Ti se trebaš strogo držati čistoće duha i savladjivati u sebi niske porive. Još nije vrijeme da javno nastupiš, jer si i suviše mlad za takvu akciju".

Kad je Mani navršio 24 godine, dodje mu ponovno andjeo Tawm i reče: „Vrijeme je sada došlo da nastupiš javno i da pozoveš svijet na pravi put". Izjava koju mu je tobože Tawm uručio, glasila je: „Pozdrav Tebi, o Mani, od mene i od Gospodara koji me je Tebi poslao. On je Tebe odabrao za Njegovu misiju i On ti naredjuje da svijet pozoveš i objas-

---

1) Al-Madain je bio grad na Tigrisu, a sastojaše se od dva dijela: Seleucia na zapadnoj obali i Ktesifon na istočnoj obali rijeke. Vidi: Encyclopedia of Islam, III, str. 75.

2) Prema Al-Biruni-u Mani se je rodio godine 215 ili 216 n. e., četvrte godine vladanja Artabanusa (Ardawan) V., posljednjeg kralja Partijske dinastije. O tome vidi: Browne, A. Literary History of Persia, str. 154; Dodge-ov prevod Fihrist-a, str. 775.

niš mu tko si Ti; da ga pozoveš na put istine Božije i da na tom putu ustraješ, podnoseći sve tegobe i nezgode".

Manihejci kažu: On (Mani) je javno nastupio na dan krunisanja Šapura I, sina Ardaširova. Dan bijaše Nedjelja, prvoga Nisana (Aprila), kad je Sunce bilo u Aries-u.[1]) U toj prilici s njim su bila dvojica njegovih pristalica, jedan se zvao Šam'un a drugi Zakwa. Njegov otac takodjer biaše s njim promatrajućišta se dešava.

Muhammed ibn Ishak (al-Nadim) kaže: Mani se pojavio druge godine vladanja Rimskog cara Gallus-a. Marcion se pojavio oko stotinu godina ranije, za vrijeme vladanja cara Titus Antoninus-a i to prve godine njegovog vladanja. Ibn Daysan se pojavio oko trideset godina nakon Marcion-a. Ibn-Daysan se tako zove, jer se je rodio kod rijeke Daysan.

Mani je držao da je on „paraklet", o kojemu govoraše Isa (Isus), neka je mir Božiji s njime! Mani je sastavio svoje učenje iz kršćanstva i Zoroastrijanske religije. Isto tako pismo kojim je on pisao vjerske knjige bilo je Sirijsko i Perzijsko.[2]) Prije sastanka sa Šapurom, Mani je putovao po svijetu oko 40 godina. Onda je pozvao u svoje učenje Firuz-a, Šapurova brata, a Firuz uredi da ga Šapur primi.

Manihejci kažu: Kad je Mani stupio pred Šapura, izgledalo je kao da na njegova dva ramena svijetle dva lampiona. Kad ga je Šapur ugledao, zadivio mu se i primio ga e sa velikim poštovanjem, a u stvari Šapur je prije toga planirao da ga smakne. Sada pak dobi prema njemu neko strahopoštovanje. Šapur ga je upitao zašto je došao, obećavši mu da će ga poslije ponovno primiti. Mani sada zatraži od Šapura nekoliko stvari, medju ostalim i to da država pokaže izvjesnu trpeljivost prema njegovim pristalicama u provincijama i ostalim dijelovima carstva i da im se prizna pravo kretanja u cijeloj carevini. Šapur je te zahtjeve prihvatio, usvojio i tako je Mani sada počeo propagirati svoju nauku u Indiji, Kini i medju narodima Khorasana, postavivši u svakoj zemlji učitelje da njegovu nauku šire.

Mani-evo učenje o svojstvima Vječnoga, neka je uzvišeno Njegovo ime, kako je svijet formiran i o borbi izmedju svjetla i mraka.

[1]) Prema Al-Biruni-u javni nastup Mani-a desio se je 20. Marta, 242 A.D., prilikom svečanog krunisanja Sasanidskog kralja Šapur-a. O tome vidi: Browne, E.G , A History of Persia, str. 158.

[2]) Al-Fihrist za pismo ovdje upotrebljava riječ „al-kalem", što može značiti ne samo pismo nego i jezik, idiom, dok prvotno značenje te riječi jest pero ili sve ono čime se piše.

Mani kaže: Svijet je od iskona sačinjen od dva elementa: svjetla i tmine. Oni su odvojeni jedan od drugoga. Svjetlo je prvi elemenat, ali ne po brojnom redoslijedu. To je božanstvo koje ima suverenu vlast nad rajskim perivojima svjetla. Ono ima pet sastavnih elemenata (svojstava), a to su: blagost, znanje, razumijevanje, uvid u stvari koje su izvan dometa ljudskog razuma i sveobuhvatna prodornost. Uz to ima još i ovih pet uzvišenih spiritualnih kvaliteta: ljubav, vjeru, vjernost, milost i mudrost. Mani drži da je to božanstvo, sa ovim svojstvima, vječno. Uz njega su vječni atmosfera i zemlja. Mani kaže: atmosfera ima pet svojstava: blagost, znanje, pamet (intelekt), poznavanje stvari izvan dometa ljudskog razuma i velika prodornost. Sastavni dijelovi zemlje su: blagi povjetarac (zefir), vjetar, svjetlo, voda i vatra.

Onaj drugi svijet, tmina, takodjer ima pet sastavnih dijelova, svojstava, koja su: magla, plamen, vjetar što donosi zarazu, otrov i pomrčina.

Mani kaže: Svijet svjetla graniči sa svijetom mraka bez ikakve fizičke pregrade izmedju njih. Svjetlo se dotiče tmine na njenoj površini. Svjetlo je neograničeno u vertikalnom smjeru prema gore, kao što je bez granica i horizontalno, desno i lijevo. Tmina pak nema granica prema dole i u horizontalnom pravcu desno i lijevo.

Mani kaže: U tom mračnom svijetu oformirao se je Satana (Šejtan), koji sam po sebi nije vječan, iako su vječni elementi o kojih je on formiran. Od tih elemennata Satana se je formirao u ovom obliku: glava mu je kao u lava, tijelo kao u zmaja, krila kao u ptice, rep kao u ribe i četiri noge, kao u ogromnog puzavca.

Kad je taj Satana, u toj formi, a zove se Praiskonski djavo, počeo da ždere, ili kvari sve oko sebe, desno, lijevo i dole, ništeći svakoga tko bi mu stao na put, najednom pogledao iz svoga mračnoga, donjega svijeta, prema gore i ugledao zrake svjetla kako se veličanstveno uzdižu u vertikalnoj bezkonačnosti, uhvati ga strah od toga svjetla, počne drhtati i onda se zarekne da će on to svjetlo uništiti. On je zažudio da se uzdigne u te bezkrajne svijetle visine. Istodobno je o njegovoj namjeri saznała svijetla zemlja, od nje svijet prodornosti, od njega svijet znanja, od njega svijet nedokučivih stvari, od njega svijet intelekta pa onda svijet blagosti. Konačno je o toj Sataninoj namjeri saznao Vrhovni Gospodar Perivoja svjetla i sada je on počeo planirati kako da upokori Satanu. On (Mani) kaže: Iako su Božiji vojnici bili u stanju da upokore Satanu, Vrhovni Gospodar htjede da tu akciju sam izvede. Tako je duhom svoga blaženstva, sa svih svojih pet sastavnih svojstava i sa svojih 12 elemenata, sačinio čedo, koje je Praiskonski Čovjek. Tome

Praiskonskom Čovjeku Vrhovni Gospodar predade u namjesničku dužnost borbu s mrakom.[1])

Mani kaže: Taj Praiskonski Čovjek se sada naoruža za predstojeću borbu sa ovih pet elemenata: blagim povjetarcem, vjetorm, svjetlom vodam i vatron. Prvo čim se je Praiskonski Čovjek naoružao bijaše blagi povjetarac, zefir; onda je preko toga stavio odvažno svjetlo, po svjetlu blagu vodu, prekrivši je brzim vjetrom. Onda je u svoje ruke uzeo vatru kao štit i koplje i onda je brzo krenuo do granice, gdje se je protivnik već nalazio.

Praiskonski Satana, sa svoje opet strane, prihvati se svojih pet elemenata, a to su: dim, plamen, mrak, zaražujuči vjetar i oblak. Time se je naoružao i pošao u susret Praiskonskom Čovjeku. Borba je medju njima nastala i trajala dugo vremena. Praiskonski Satana u toj borbi momentalno nadvlada Praiskonskog Čovjeka, izdvojivši jedan dio njegovog svjetla, kojega Satana sada opkoli sa svih strana svojim zlim elementima. Videći to, Vrhovni Gospodar Svjetla posla čovjeku jedno božanstvo da ga spasi i savlada tminu. Ovo božanstvo zove se Miljenik Svjetla (Habib al- anwaar).[2]) On sada sidje i izbavi Praiskonskog Čovjeka iz niskih predjela, zajedno sa nekim duhovima mraka, koje tom prilikom zarobi.

Mani kaže: Tada Bahidja[3]) i Duh Života odoše do ruba, odakle su mogli pogledati prema dole. Oni ugledaše Praiskonskog Čovjeka i andjele u sredini, opkoljene sa svih strana Satanom, njegovim stvorenjima i mračnim životom. Videći to Duh života zovne Praiskonskog Čovjeka

---

1) Neki izvori spominju nešto drukčiju verziju o Praiskonskom Čovjeku, naime, da je Bog, Otac Veličanstva, Kralj raja svjetla, Zervan, ili kako se sve naziva, tada stvorio kao saveznika Majku Života, a ona da je stvorila Praiskonskog Čovjeka. Tako bi bilo nastalo neko prvotno manihejsko trojstvo. Vidi: Sharenkoff, V.A., Study of Manichaeism in Bulgaria, str. 8.

2) Ovo božanstvo, Miljenik Svjetla, spominje se samo ovdje i nije jasno šta se pod tim misli. Da li je to isto što i „Donosioc dobrih vijesti" (al-Bašir), koji se spominje na str. 18 možemo samo nagadjati.

3) U Flügelovom MS ova se prijeČ spominje kao „al-Bahdja", dok u nekim drugim MS-tima stoji „al-Bahidja". Bilo kao substantiv (prvo) bilo kao adjektiv (drugo), korjen riječ znači: Veliki sjaj, radost, veselje, zadovoljstvo. „Al-Bahidja" kao adjektiv označavala bi žensku osobu, punu sjaja, koja donosi radost, veselje, zadovoljstvo. U manihejskim dokumentima otkrivenim u oazi Turfan, ona se zove Majka Živih Bića (Madar'i Zindagan, ili Zindagan Madar), kako je označena u jednom fragmentu pisanom tzv. Turfan Pahlavi jezikom. U fragmentima na Turskom jeziku, takodjer nadjenim u toj oazi, u mjestu Khocho, ona se označuje kao Ög T(a)ngri, što opet znači „Majka Božica" .(Vidi: Jackson, A.V. Williams, Researches in Manichaeism . . . str. 322.)

gromovitim glasom, brzim kao munja i koji postade jedno novo božanstvo.

Mani kaže: Kad se je Praiskonski Satana uhvatio u koštac sa Praiskonskim Čovjekom, pomiješali su se pet elemenata svjetla sa pet elemenata mraka. Pomiješao se je dim sa blagim povjetarcem i tako je nastao ovaj vjetar. Ono što je u njemu ugodno i što čovjeku daje oduška, dolazi od blagog povjetarca, zefira; ono pak što donosi bolest i uništenje, dolazi od dima. Plamen se je pomiješao sa vatrom i tako nastade ova današnja vatra; ono što u njoj spaljuje, ništi i razara, dolazi od plamena, a što osvjetljuje, dolazi od vatre. Svjetlo se je pomiješalo sa tminom i tako su nastala ova gusta materijalna tijela, kao zlato, srebro i njima slična tijela. Bistrina i ljepota u tim tijelima dolazi od svjetla; hrdja, pomućenost i gruboća od mraka. Zaražujući vjetar se je pomiješao sa pravim vjetrom i tako je nastao ovaj vjetar, u kojem korisni učinak dolazi od vjetra, a štetni, razarajući, od zaražujućeg vjetra. Magla se je pomiješala sa vodom i tako je nastala ova današnja voda, koja ima svojstva pitkosti, bistrine i lagodnosti od vode, a svojstva davljenja, potapanja, uništavanja i težine, od magle.

Mani kaže: Kad su se pomiješali ovih pet elementa svjetla sa pet elemenata mraka, Praiskonski Čovjek je sišao na dno pakla i presjekao korjene elemenata tmine, tako da više ne bi rasli. Za tim se je popeo gore i zauzeo svoj položaj na bojnom polju. On (Mani) kaže: Onda je Praiskonski Čovjek naredio nekim andjelima da dovuku tu smjesu do one strane mračnoga svijeta što graniči sa svijetom svjetla. Andjeli tako objesiše tu smjesu na tu visinu, a onda je Čovjek tu smjesu predao na čuvanje jednom drugom andjelu. Mani kaže: Tada je Vrhovni Gospodar svijeta svjetla naredio nekim andjelima da stvore ovaj svijet od tih miješanih elementa, kako bi se konačno elementi svjetla ponovno izlučili i rastavili od elemenata mraka. Tako oni napraviše deset nebesa i osam zemalja. On (Bog) je onda povjerio jednom andjelu nebesa a drugome da drži zemlju. Svakome nebu satvori 12 vrata i vrlo široke hodnike. Vrata su okrenuta jedna prema drugima sa dva krila što vode u svaki hodnik. Svaki hodnik svakih vrata ima po šest pragova, a svaki prag po trideset linija, a svaka linija po 12 redova. On je učinio sve te pragove, linije i redove u visini nebesa.[1])

---

[1]) Ova nebeska kosmogonija svakako treba da se uzme u alegoričnom smislu. Vjerovatno je da ovih 12 vrata označuju 12 mjeseci u godini, dva krila biće da znače dan i noć, dok pragovi označuju neku mjeru iz Perzijske mjesečne godine. 30 linija mogu značiti 30 dana u svakom mjesecu, dok 12 redova vjerovatno označuju 12 sati za dan i 12 sati za noć.

On (Mani) kaže: On (Bog) je sastavio atmosferu najniže zemlje sa nebesima i napravio je jedan ogroman rov oko svijeta, u koji bi bacio tminu, koja će se sada od svjetla odvajati. Iza toga rova napravio je ogroman bedem tako da ni jedna čestica tmine, kad se odvoji od svjetla, neće imati kamo pobjeći.

Mani kaže: Onda je sačinio Sunce i Mjesec, da bi na taj način izdvoijio svjetlo od tmine. Sunce će izdvajati ono svjetlo što je postalo pomiješano sa demonima vrućine, a Mjesec će izdvajati svjetlo, što je pomiješano sa demonima hladnoće. To izdvajanje svjetla dogadja se kad god se molitve upute Bogu, kad se lijepo postupa sa drugim ljudima, kad se vodi lijep, prijateljski razgovor, kad se slavi ime Vrhovnog Principa i kad se čine dobra djela. On (Mani) kaže: Tako se pravo svjetlo uzdigne prema Suncu na traki slavlja Božijega, a Sunce ga uzdigne još više, prema svjetlu što je iznad Sunca, ka svjetlu slavlja i molitava, a ova ga traka konačno uzdigne do pravog, nepatvorenog, originalnog, najuzvišenijeg svjetla. To izdvajanje će trajati tako dugo dok u svijetu ne ostane vrlo mali postotak tmine, koju ni Sunce ni Mjesec ne mogu više izdvojiti. U tom času, andjeo čuvar Zemlje izmaknuće se i pustiće Zemlju, dok će se istodobno izmaknuti i onaj andjeo što je držao nebesa. Tada će nastati užasno stropoštanje nebesa i Zemlje, zgorenje svijeta, koje će trajati sve dok se i onaj posljednji eon svjetla ne izdvoji od tmine.

Mani kaže: To zgorenje svijeta, ta velika konflagracija trajaće hiljadu četiri stotine šesdeset i osam (1468) godina.[1])

On (Mani) kaže: Kad se ovo stanje stvari završi i kad vidi borbena, hrabra zlobnica, Duh mraka, da se je ovo svjetlo konačno oslobodilo

---

[1]) O trajanju zgorenja svijeta ima i drugih verzija. Po mišljenju Abu Saida, jednog manihejskog prvaka, vrijeme trajanja smjese svjetla i mraka bilo bi 12.000 godina. O tome vidi: Al-Šahristani, Al-Milel we an-Nihal, Cairo, Al-Matba'a al-Abadija, 1317 A. H., str. 86.

Zgorenje svijeta spominje se i u Bosanskim srednjevjekovnim izvorima. Tako u povelji, kojom ban Stjepan Kotromanić ustupa, godine 1333, Dubrovčanima Stonski Rat i Prevlaku, veli se:

„A zato mi općina, i ljudje grade Dubrovnika, vse dobro općeno, gospodinu banu Stefanu i njegovem sinovem i simenu njegovu do vijeka od muške glave i do Zgorenja Svijeta, dajemo za Prevlaku i za Ston pet cat perpera — do Zgorenja Svijeta".

O tome „zgorenju svijeta" govori apokrifno Bosansko Evandjelje, poznato pod imenom „Tajna knjiga". Po toj knjizi zgorenje bi se imalo desiti godine 1492. O tome vidi: Dizdar, M., Stari Bosanski tekstovi, Sarajevo, Svjetlost, 1969, str. 88, 352—53.

i da su se andjeli izmakli, a vojnici i čuvari njezini rezignirali i kada ona počné ponovno razmišljati da nastavi borbu, onda će je vojnici oko nje odvratiti od te beznadne namjere i ona će se onda povući u skrovište (grob), koje je već unaprijed za nju bilo spremljeno. Taj njen grob biće onda zatvoren jednom stijenom toliko velikom kao što je cijeli svijet i ona se više nikada odatle neće moći izbaviti. Tako će svjetlo u konačnom triumfu biti oslobodjeno tmine i njene neprijatnosti.

Jedna manihejska sekta, Masija, drži da će ipak, pored svega toga, ostati bar jedan pram svjetla u tmini.

Početak rasplodjavanja prema manihejskom učenju

On (Mani) kaže: Onda je došlo do snošaja izmedju jednog od tih nižih božanstava i zvijezda i strasti i pohlepe i grijeha i iz toga snošaja nastade prvi čovjek, a to je Adem (Adam). To spajanje izvršila su dva niža božanstva, muško i žensko. Za tim je došlo do drugog snošaja i iz toga je proizašla krasna žena, a to je Hawwa (Eva). On (Mani) kaže: Kad je pet andjela ugledalo božije svjetlo i božiju dobrotu, koju je pohlepa uzela i pohranila u ta dva novorodjena ljudska bića, zatražili su od „Donosioca dobrih vijesti" (al-Bašir)[2]) i od Majke živih bića i od Praiskonskog Čovjeka i od Duha Života, da pošalju nekoga tome prvorodjenom da ga oslobodi i pokaže mu pravi put, da mu pokaže znanje i način kako će se spasiti od nečastivih djavola. Mani kaže: I oni poslaše Isa-a (Isusa) sa jednim božanstvom. Oni sada nadju ona dva niža božanstva, zatvore ih i izbave ono dvoje što su tek bili rodjeni (nastali).

Kaže (Mani): Isa (Isus) sada ide i govori ovom novorodjenom mušku, t. j. Ademu, objasnivši mu šta su Perivoji, božanstva, pakao, djavoli, zemlja, nebesa, sunce i mjesec. Upozorio ga je da se čuva Hawwa-e i da ne dolazi u njenu blizinu i to je on poslušao. Sada ovo jedno niže božanstvo ide svojoj kćerki Hawwa-i i ima s njom strastven spolni snošaj, iz koga se rodi nakazno dijete, crvenkasto-žućkaste boje. Njegovo ime je Kain, crveno-žuti čovjek. Sada taj čovjek ima snošaj sa svojom majkom i od toga se radja bijelo dijete, zove se Abel, bijeli čovjek. Kain sada ponovno ima snošaj sa svojom majkom i ona radja dvije djevojčice; jednoj je ime Mudrica vremena (Hakîmat ad-dahr), a drugoj Kćerka pohlepe (Ibnat al-Hirs). Kain sada uzima Kćerku poh-

---

[2]) Al-Bašir, Donosioc dobrih vijesti, vjerovatno je Vijesnik što proizlazi iz „Živućeg Duha", koji je izbavio svjetlo od pritiska tmine Vidi: Dodge's translation, str. 783, bilješka br. 193.

lepe sebi za ženu, a dade Mudricu vremena Abelu i on je uze sebi za ženu.

On (Mani) kaže: U ovoj ženi što se zove Mudrica vremena bijaše parče, iskra božanskog svjetla i njegove mudrosti, dok toga ne bijaše u onoj što se zove Kćerka pohlepe. Za tim jedan andjeo dodje Mudrici vremena i reče joj: „Dobro se čuvaj, jer od tebe će se roditi dvije djevice, koje će činiti savršenu radost Bogu. Onda je pao po njoj i ona je poslije rodila dvije djevojčice, od kojih jednu nazva Farjad (Tuga, Žalost) a drugu Pur-Farjad (Puna tuge, boli, žalosti). Kad je Abel za to saznao bio je pun ljutnje i gorčine i njime je obvladala tuga i žalost. On upita svoju ženu: „Tko je otac od ove dvije djevojčice? Izgleda mi da one potječu od Kaina? Nije li on taj s kim si imala snošaj?" Iako je ona njemu objasnila stvar sa andjelom, on joj nije vjerovao, nego ode pravo svojoj majci Hawwa-i da se potuži na tobožnje Kainovo djelo. On joj reče: „Sigurno si već čula šta je Kain napravio s mojom sestrom (ženom)?" Za to čuje Kain, dolazi do Abela i ubija ga, razbivši mu glavu velikom stijenom. Onda on uzme Mudricu Vremena sebi za ženu.

Mani kaže: Tada su ona dva niža božanstva, ovaj Velikan (Sindid)[1] i Hawwa bili jako rastuženi, kad su vidjeli šta je Kain uradio. Ovaj je Sindid sada poučio Hawwa-u tajne madjioničarstva, tako da ona može zavesti Adema. Ona se odmah dade na taj posao i isprepriječi se pred Ademom držeći vijenac cvijeća, u ruci. Kad ju je Adem ugledao, izazvala je u njemu senzualnu požudu; imao je s njom spolni odnošaj, iz koga proizadje muško čedo sa krasnim licem i divnim izgledom. Kad je za to saznao Sindid, postao je tako neraspoložen, da je pao bolestan. Tada on reče Hawwa-i: „Ovo novorodjenče nije od nas, ono je tudje". Hawwa je tada htjela da to dijete ubije, ali ga je Adem uzeo sebi, rekavši Hawwa-i: „Ja ću ga hraniti kravljim mlijekom i voćem". Tako uzevši dijete ode. Medjutim Sindid tada naredi nižim božanstvima da maknu krave i voćke i da ih udalje od Ademova dohvata. Kad je to Adem vidio, uzme dijete, metne ga na zemlju i napravi oko njega tri kružna ophoda. Na prvom ophodjenju spomenu ime Gospodara Rajskih Perivoja, na drugom ime Praiskonskoga Čovjeka, a na trećem ime Duha Života. Tada se skrušeno i ponizno obrati molitvom Bogu, neka je uzvišeno Njegovo ime, rekavši: „Bože, ako ja i jesam počinio grijeh, šta je krivo ovo dijete, koje je tek rodjeno?" U tom času jedan od trojice [2]) dotrča

---

[1]) Sindid ima nekoliko značenja, medju ostalim: hrabri zapovijednik, veliki vjetar, a ovdje se vjerovatno odnosi na andjela, koji je prišao „Mudrici Vremena". Vidi: Dodge's translation, str. 785, bilješka broj 200.

) Vjerovatno jedan od ova tri supernaturalna bića, koja je Adem spominjao obilazeći oko djeteta.

sa vijencom divote u ruci i dade ga Ademu. Kad to vidješe ova niža božanstva i Sindid, dadoše vatru tabanima i pobjegoše u nepovrat.

On (Mani) kaže :Tada se Ademu pojavi biljka zvana Lotus [1]) iz koje poteče mlijeko, kojim on nahrani dijete. On u prvo vrijeme nazove dijete imenom te biljke, ali mu kasnije dade ime Šatil.[2])

Sindid je dakako zauzeo neprijateljski stav prema Ademu i onima što se narodiše i on reče Hawwa-i: „Idi, pokaži se Ademu; ti bi vjerovatno mogla da ga opet povratiš k n/ ma ". Ona otrča Ademu, pobudi u njemu strast i on s njom ima spolni snošaj. Kad ga je Šatil vidio, ukorio ga je, rekavši mu: „Hajde, podji prema Istoku, prema Božijem svjetlu i Njegovoj mudrosti!" Tako on (Adem) podje s njim (Šatilom) i oni tamo ostadoše sve dok Adem nije preminuo i preselio u rajske perivoje. Šatil je onda sa Farjadom, Pur-Farjadom i njihovom majkom „Mudricom vremena" nastavio živjeti, radeći dobra djela, slijedeći jednu ideju o dobru i vrlinama, sve dok nijesu pomrli. Hawwa, Kain i „Kćerka pohlepe" odoše u pakao.[3])

---

1) Lotus je sveta biljka skoro kod svih naroda Prednje Azije. U Egiptu je upotrebljavan kao sakralni ornamenat prije više od pet hiljada godina. Tu je ta biljka dobila neku simboličku asocijaciju sa Nilom, izvorom života. Odatle je prešla u Asirsko-Babilonsku pa onda u Grčku mitologiju. U Odiseji Homer govori kako je njegov mitski junak Odysseus sreo ljude, koji se hrane lotosovim plodovima.
Lotusa ima mnogo vrsta i boja. Neke vrste imaju plodove u veličini trnjina. Ta se biljka spominje u najstarijim izdanjima hinduskih svetih knjiga. Indijska epska poezija Mahabaratha spominje da je Tvorac, Brahma, iskočio iz lotusa što je nikao na pupku Višne, dok je ovo božanstvo bilo u dubokom misaonom transu. Zato je jedan od Brahminih epiteta „rodjen od lotusa". Lotus se smatrao od najstarijih vremena kao pijedestal, na kojemu sjedi sveto, božansko biće.
Lotus je kod starah Arijskih Indijaca simbolizirao stvaralačku moć i besmrtnost. To je zato što lotusov cvijet izgleda kao da nije nikao iz blatnjavog tla, nego sa lica vode. Za to je on emblem božanske čistoće.
Kako je manihejstvo na svom putu kroz razne narode i kulture usvajalo mnoge elemente iz domaćeg ambijenta, vrlo je vjerovatno, da je lotus u Bosni, kod naših bogumilskih pradjedova, bio zamijenjen ljiljanom. Ljiljanov se cvijet često nalazi na bogumilskim stećcima i po nekim mišljenjima može da predstavlja „ili pravi ljiljanov cvijet, ili je pak simbol raspetog čovjeka". (O tome vidi: Bihalji-Merin, Otto, Bogumil sculpture, str. 13.) O lotusu kod raznih naroda Prednje Azije vidi: Encyclopedia of Religion and Ethics, ed. by James Hastings, Scribner's, 1928, vol. VIII, str. 142—44.

2) Vjerovatno Šit ili Seth.

3) Mani je smatrao da se čovjek mora osloboditi ropstva spolnih nagona da bi mogao biti spašen. Za to je potrebna velika unutrašnja borba i savladjivanje životinjske strane u čovjeku. Abel, „Mudrica vremena" i njihovo

Pristup u vjeru (Inicijacija)

On (Mani) kaže: Tko želi ući u ovu vjeru, treba, prije svega, ispitati sam sebe. Ako nadje da je u stanju savladati niže porive strasti i pohlepe i da se može sustegnuti od jedenja mesnate hrane, pijenja alkoholnih pića (vina) i spolnih odnošaja i ako uvidi da je u stanju suzdržati se svake akcije, koja bi bila štetna vodi, vatri, drveću i svim živim bićima, onda neka udje u vjeru, inače ne.

Ako pak on voli ovu vjeru, ali nije u stanju da se savada, u tom slučaju neka bude čuvar, pomagač vjere i njenih odabranih članova (Al-siddikun) i neka drži neku ravnotežu u svome životu na taj način, što bi za svoja loša djela odredio vrijeme, kad bi se posvetio radu i dobroti, sjećanju na Boga u noćnoj tišini, skrušenosti i iskrenom pokajanju pred Bogom i vraćanju k Njemu. Takva djela mu koriste i učvršćuju ga kako u ovom prolaznom, tako i u budućem, vječnom životu, gdje bi njegov položaj bio broj dva. U slijedećim redovima mi ćemo to, s Božijom pomoći, opširnije razglobiti.

Sakralni zakon i vjerski propisi manihejstva

Mani je propisao deset dužnosti za Slušače i tri pečata.[2]) Uz to je propisao još i post od sedam dana svakoga mjeseca. Dužnosti predstavljaju vjerovanje u četiri veličanstva, koja su: Bog, Njegovo svjetlo, Njegova moć i Njegova mudrost. Bog (neka je uzvišeno Njegovo ime!) je gospodar perivoja svjetla. Njegovo svjetlo su Sunce i Mjesec. Njegova moć se ispoljava kroz ovih pet pojava (andjela): zefir, vjetar, svjetlo, voda i vatra. Njegova mudrost je sadržana u propisima svete vjere, koja se manifestira kroz ovih pet redova: Uzvišeni, koji posjeduju blagost i milost; suncem obasjani, nosioci znanja; svećenici, obdareni pameću; izabrani, koji znaju tajne nedokučive običnim smrtnicima; slušači, obdareni oštroumnošću.

---

potomstvo prestavljaju pravi put, makar je on skopčan sa mukama, bolima i tugom. Na drugoj su strani Kain, „Kćerka pokvarenosti", Al-Sindid i Hawwa, kao simboli najnižih poriva u ljudskoj duši. Adem predstavlja čovjeka sa svim njegovim slabostima, dok Šatil simbolizira ljudsku sposobnost da se uzdigne iznad slabosti i tako bude spašen.

²) Pisac samo spominje tri pečata, kao da predpostavlja da se zna o čemu je govor. Iz drugih izvora znamo da su ta tri pečata odgovarala zoroastrijskom: Hukht (dobra riječ, ne govoriti ružno ni o kome), huvarst (dobro djelo, kloniti se zlih djela) i humat (dobra pomisao). U latinskim izvorima to su: signacula oris (pečat usta), manum (pečat ruke) et sinus (pečat prsa). Vidi: Browne, E. G. A. Lit. History of Persia, str. 165.

Deset strogih vjerskih dužnosti su ove: Odricanje i odbacivanje svake vrste idolopoklonstva; Ne lagati; Ne biti škrt; Ne ubiti; Ne činiti blud; Ne krasti; Ne baviti se spletkarenjem; Odbacivanje madjioničarstva; Ne sumnjati u propise vjere; Ne biti lijen na poslu.

Propis molitve: četiri ili sedam

Molitva se sastoji u tome da se čovjek digne i opere se tekućom vodom, ili (ako nema tekuće vode) drugom. Onda se okrene prema Najvećem Veličanstvu Svjetla u stojećem položaju; onda padne ničice i u tom položaju izgovori: „Neka je blagosloven naš vodja, paraklet, poslanik svjetla i neka su blagosloveni njegovi andjeli čuvari i neka su hvaljeni njegovi svijetli vojnici". Ovo izgovara dok pada ničice. Onda se opet digne, ne ostavši dugo u prostraciji i stane. Zatim napravi drugu prostraciju i rekne: „Neka je hvala tebi, svijetli, Mani, naš vodja, izvor svjetla, grana života, velika biljka koja je sva ljekovita". Na trećoj postraciji reći će: „Padam ničice i slavim Boga čistim srcem i iskrenim jezikom, Uzvišenoga Boga, Oca i izvora svih svjetlosti; slavan si i blažen Ti i Ttvoja veličina (u potpunosti, kao što su blagoslovljeni oni koji Tebe poznaju i koje si Ti pozvao. Onaj Tebe slavi, koji slavi Tvoju vojsku, Tvoje svece, Tvoju riječ, Tvoje veličanstvo i Tvoje zadovoljstvo, jer Ti si Bog istine, života i dobročinstva".

Na četvrtoj prostraciji izreći će: „Slavim i klanjam se svima božanstvima i svima svijetlim andjelima, svima svjetlima i svima vojnicima koji potječu od Vrhovnog Božanstva". Na petoj prostraciji rekne: „Slavim i klanjam se svima vojskama i svima svijetlim božanstvima koja su njihovom božanskom mudrošću probili i istjerali tminu, konačno ju savladali i upokorili". Na šestoj: „Slavim i klanjam se Ocu veličine, Svijetlome, Veličanstvenome, koji je došao od onih što posjeduju znanje". Tako ide redom do dvanaeste prostracije.

Kad završi deset molitava, onda počne jednu drugu, u kojoj takodjer imaju slične invokacije, što nije potrebno ponavljati.

Što se tiče vremena molitve, prva se obavlja upravo nakon što Sunce predje meridian (podne); druga od tada pa do zalaska Sunca; večernja molitva vrši se nakon zalaska Sunca; noćna, tri sata nakon večernje. U svakoj molitvi i svakoj prostraciji čini se isto što je činjeno u prvoj, koja je molitva „Donosioca dobrih vijesti" (Al-Bašir).

Što se pak tiče posta, kad Sunce bude u Sagitarius-u, a Mjesec bude

pun, posti se dva dana uzastopce, bez prekida izmedju njih. Kad se pojavi mladjak, posti se isto tako dva dana. Pored toga posti se kad nebesko svjetlo bude stacionirano dva dana u Capricorn-u; kad se pojavi mladjak a Sunce bude u Aquarius-u i kad prodje osam dana od toga mjeseca, posti se trideset dana od zore do sunčevog zalaska.[1])

Nedjelju slave obični ljudi kod Manihejaca, dok Ponedjeljak slave izabrani medju njima. Tako je Mani njima propisao.

Smrt Mani-a *)

Mani je pogubljen na vrlo svirep način za vrijeme vladanja Bahram-a, sina Šapur-ovog. Kad ga je (Bahram) pogubio, rasjekao je njegovo tijelo na dvije polovice pa je raspeo jednu polovicu pred jednim, a drugu pred drugim ulazom grada Gundešapur-a (Jundi-shapur). Ta dva mjesta zovu se: Gornji svetac i Donji svetac. Priča se da je Šapur stavio Mani-a u zatvor, gdje je tobože ostao do Šapurove smrti pa da ga je Bahram, njegov sin i nasljednik, pustio iz zatvora. Ima opet jedna verzija po kojoj bi Mani bio umro u zatvoru; jedna je stvar pak sasvim sigurna, a to je njegovo raspeće.[2]) Ima jedno mišljenje po kojemu bi Mani imao obje noge deformisane, drugo opet jedno mišljenje veli da mu je samo desna noga bila deformisana.

U svojim knjigama Mani omalovažuje proroke, govori o njima sa sprdnjom i optužuje ih da su bili lažci, trvdeći da su ih djavoli imali u rukama i da su govorili na njihova usta. Čak na nekim mjestima u njegovim knjigama tvrdi da su proroci bili sami djavli. Što se pak tiče Isa-a

---

[1]) Sunce i Mjesec igraju veliku i važnu ulogu u Manihejskom sistemu. Oni su dva aktivna faktora koji će izlučiti skoro svaki dio svjetla, što se je pomiješalo sa tminom. Za to se i post udešava prema nebeskim pozicijama Sunca i Mjeseca, jer post, molitva i druga dobra djela pomažu izdvajanje svjetla od tmine i konačni triumf svjetla nad silama mraka.
Dopustimo li da je bogumilstvo genetički izdanak manihejstva, onda nam neće biti teško razumiti čestu pojavu reliefa Sunca i Mjesece (ovog posljednjog u raznim fazama, naročito kao mladjak, polumjesec) na bogumilskim stećcima.
*)-Poglavlja **Razmimoilaženja o Manijevom nasljedniku i Manihejstvo se raspada u dvije sekte: Al-Mihrija i Al-Miklarija** izostavljena.

[2]) Al-Biruni navodi da je Bahram, vjerovatno pod uticajem Zoroastrijskih svećenika, naradio da se Mani potraži i k njemu dovede. Kad je to izvršeno i kad ga je kralj ugledao, uzviknuo je: „Ovaj čovjek dolazi sa idejom da treba uništiti svijet. S toga je potrebno to provesti prvo na njemu." Onda je naredio da se Mani ubije; njegova koža je zguljena, napunjena slamom i tako obješena na vratima grada Gundešapur-a. Ta se vrata i danas zovu „Manieva vrata". Vidi: Browne, op. cit. str. 158.

(Isusa), poštovanog kod nas i kod kršćana, on drži da je to bio Satana.[1])

Budući život prema Mani-u

Kad smrt dodje Izabranome (al-Siddik, Elect), Praiskonski Čovjek njemu pošalje jedno svijetlo božanstvo, koje mu se prikaže u obliku mudroga vodića. Sa tim mudrim vodićem dodju još tri božanstva noseći rajski pehar, rajsko odijelo, pokrivač za glavu, krunu i vijenac od svjetla. U društvu s njima dodje djevica slična duši toga izabranoga člana vjere. U isto vrijeme pojavi se pred njim djavo pohlepe i strasti i ostali djavli. Kad njih izabrani ugleda, on će kriknuti i pozvati u pomoć ono božanstvo što je u spodobi mudrog vodića i ona durga tri božanstva i oni odmah dolete u njegovu blizinu. Kad njih djavli ugledaju, odmah se izgube u nepovrat. Tada oni (božanstva) uzmu toga izabranoga, stave mu krunu na glavu, obuku ga i postave mu onu diademu od svjetla na čelo. Za tim mu stave rajski pehar u ruku i onda ga podignu na traku slavlja (Božijega), odakle se on uzdigne do sfere Mjeseca, odatle do Praiskonskog Čovjeka i Bahidje, Majke živih bića, tamo gdje je prvotno bio u perivojima svjetla. Što se pak tiče tijela izabranika, ono je napušteno i odbačeno, sve dotle dok Sunce, Mjesec i svijetla božanstva iz njega ne izluče i posljedni eon snaga što ih čine voda, vatra i povjetarac. Te se snage onda uzdignu Suncu, sjedine se s božanstvom svjetla, dok se ostali dio tijela, koji je sama tmina, baci u pakao.

Kad smrt dodje strojniku (al-muharib), koji je prihvato vjeru i pravi put, koji te dvije stvari pazi i čuva, pazi i pomaže izabrane, njemu se isto pojave ona naprijed spomenuta božanstva, kao što se pojave i djavoli. On zapomaže, tražeći pomoć i zaštitu božanstava, ističući svoju ispravnost, čuvanje vjere i pomaganje izabranih za vrijeme svoga života. Božanstva ga spasavaju od djavla, ali on ostaje u svijetu poput čovjeka koji sanja užasne snove, pada u blato i kal, dok se konačno njegovo svjetlo i duša ne oslobode. Tada se on pridruži grupi izabranih i zaogrne se njihovim plaštem, ali nakon dugog iskušenja i patnji.

Kad pak smrt dodje griješniku, koji je bio rob strasti i pohlepe, njemu

---

[1]) Manihejci vjerovahu da su demoni nastojali kroz čitavu historiju zarobiti ljude putem putenosti, pogrešaka i krivih vjera, medju koje ubrajahu u prvom redu Mojsijevu vjeru i vjere svih proroka Staroga Zavjeta. Kad se govori o Isusu u njihovim djelima, tu treba lučiti onoga pravoga Isusa, koji je došao iz Svijeta Svjetla da pouči prvoga čovjeka o velikoj drami života i moralnog vladanja i tzv. historijskog Isusa koga oni nazivaju „sinom udovice“ i kojega su, po nihovom učenju, Židovi raspeli na križ. Onaj pravi Isus niti je trpio, niti je umro na križu.

će se pojaviti vragovi, koji će ga staviti na strašne muke i patnje. Pojaviće se i božanstva sa onom rajskom odorom; on će pomisliti da su oni došli da ga spase, a u stvari oni su samo došli da ga ukore i potsjete njegovih grijeha i da nije bio pri ruci izabranima. On će tako ostati u svijetu u groznim mukama i patnjama do konačnog suda, kada će biti bačen u pakao.

Mani kaže: To su tri kategorije na koje su podijeljene ljudske duše. Prva kategorija vodi u Perivoje Svjetla, a to su duše Izabranih; druga vodi svijetu i kušnjama, a to su duše Pomagača; treća vodi pravo u pakao, a to su duše griješnika.

Naslov Mani-evih knjiga*

Mani je sastavio sedam knjiga, jednu na Perzijskom, a šest na Sirijanskom, jeziku Sirije. To su ova djela:

1. Sifr-ul-asrar,[1]) a sadrži ova poglavlja: poglavlje o Dajsanijama[2]); poglavlje o svjedočanstvu Bistasfa protiv Voljenoga[3]); poglavlje svjedočanstvo . . . Jakubu protiv samoga sebe[4]); poglavlje o sinu udovice, koji je prema Mani-u razapeti Mesija, kojega Židovi raspeše na križ; poglavlje o svjedočanstvu Isusa protiv sebe u Judei; poglavlje o početku svjedočanstva al-Jamina nakon njegove pobjede[5]) poglavlje o sedam duhova; poglavlje o četiri duha; poglavlje o smijehu; poglavlje o svjedočanstvu Adema protiv Isa-a (Isusa); poglavlje o otpadanju od vjere; poglavlje o učenju Dajsanija o duši i tijelu; poglavlje „Odgovor Dajsanijama na njihovo učenje o duhu života"; poglavlje o tri rova, hendeka; poglavlje o čuvanju svijeta; poglavlje o tri dana; poglavlje o prorocima; poglavlje o Sudnjem danu.

---

*) Odlomak **Stanje života u budućem svijetu i opis raja i pakla** je zbog irelevantnosti za naš predmet izostavijen.

[1]) „Sifr" znači knjiga, djelo, pamflet a „asrar" znači tajne, misterije, sakramenti. Prema tome naslov bi značio „Knjiga tajni".

[2]) Vjerska sekta nazvana po Dajsan-u, njihovom utemeljitelju, poznatom u zapadnim izvorima pod imemom Bardaisan. Rodjen je nekako oko 154 n.e. u Edessi, gdje se nalazi rijeka Dajsan, po čijem imenu je nazvan taj učitelj.

[3]) Bistasf je vjerovatno legendarni kralj Vistaspa, kojega je Zoroaster uveo u svoju vjeru i koji je onda postao Zoroastrov zaštitnik. U Firdusinoj „Šahname-i" on se spominje kao Kei Gustasp.

[4]) Čije je to svjedočanstvo može se samo nagadjati, jer je u rukopisu ostalo prazno mjesto za ime. Možda je to svjedočanstvo Jusuf-a (a. s.) svome ocu Jakubu, da je ipak imao naku naklonost prema ženi Egipatskog faraona, koja ga je htjela zavesti.

[5]) Nije jasno našto se ovo poglavlje odnosi.

2. Knjiga o svemoćnima
3. Knjiga o dužnostima slušača.
4. Poglavlje (knjiga?) o dužnostima izabranih.[1])
5. Knjiga „Šapurkan“ a sadrži poglavlje o disoluciji slušaca; poglavlje o disoluciji izabranih; poglavlje o disoluciji griješnika.
6. Knjiga o živima
7. Knjiga „Pragmatia“

O širenju manihejstva po raznim zemljama i izvještaj o o njihovim vodećim ljudima

Prva vjerska sekta, pored Semnija, koja je ušla u „Zemlje iza Rijeke“ (Transoksanija)[2]) bijaše manihejstvo. Razlog za to je ovaj: Kad je kisra (kralj Bahram I) pogubio Mani-a i raspeo njegovo rasječeno tijelo, zabranio je podanicima svoje države da vode vjerske raspre. On je stao da progoni Mani-eve sljedbenike gdje god ih je našao. Oni od toga njegova progona stadoše bježati na sve strane i tako predjoše rijeku Balkh.[3]) Tako udjoše u carstvo velikoga khana i tamo ostadoše. U njihovom jeziku „khan“ je titula, kojom se označuje kralj Turaka.

Manihejci ostadoše u Transoksaniji sve do propasti Perzijskog carstva i uspona Arapske vlasti. Tada se povratiše u ovu zemlju, naročito u doba Perzijskog ustanka za vrijeme vladara iz Omejevićke dinastije. Khalid ibn Abdullah al-Kasri tada se je brinuo o njima (bio njihov vodja), ali vrhovno vodstvo nad njima nije moglo biti u drugoj zemlji nego u Babiloniji. Medjutim, nešto poslije prilike su se promijenile pa bi njihov vodja tražio koje bilo mjesto, samo gdje bi bio siguran za život.

Posljedni put se oni pojaviše u doba Al-Muktedira, jer poslije njega

---

[1]) Knjiga br. 4 označena je kao poglavlje, ali onda ne bi bilo sedam, nego šest knliga Zato izgleda prirodnije da se ona označi kao „knjiga“, pogotovu jer prethodna knjige nosi naslov: „Knjiga o dužnostima slušača“. Možda opet te dvije knjige dužnosti čine dva sveska jedne epistole, koju St. Augustin naziva „Epistola Fundamenti“, kao što je rečeno na strani br. 9.

[2]) „Bilad ma veraen-Nehr“ (Zemlja iza rijeke) je Arapsko ime za Transoksaniju, t. j. onaj dio Centralne Azie istočno od rijeke Oksus, koji se danas zove Amu Darja.

[3]) Balkh je drugo ime za rijeku Oksus. Tim imenon zove se i grad u današnjem Afganistanu, na desnoj obali rijeke, za kojega neki misle da je to nekadašnja Bara.

bojali su se i ostadoše radije u Horasanu.[1]) Oni pak koji su bili ovdje, izvan Horasana, držali su se prikriveno, potajno i tako su se mogli kretati kroz državu. Oko 500 njih našlo se je u Samarkandu i kad je za to čuo vladar Horasana, htjede da ih pobije. Medjutim vladar Kine, koji, kako mislim, bijaše gospodar Tughuzguz-a[2]), posla obavijest vladaru Horasana, rekavši mu ovo: „U mojoj zemlji ima mnogo više Muslimana nego što je broj pripadnika moje vjere u tvojoj zemlji". On mu se u toj poruci zakune, da ako on (vladar Horasana) smakne jednoga od njih (Manihejaca), on će u tom slučaju uništiti cijelu zajednicu Muslimana, porušiti sve džamije i postaviti takvu tajnu službu nad Muslimanima u cijeloj zemlji, da će im biti nemoguće ostati. Tako vladar Horasana ostavi Manihejce na miru s tim da plaćaju danak državi. Njihov broj se je umanjio u muslimanskim mjestima, ali i pored toga ja sam poznavao njih oko 300 samo u Gradu Mira (Bagdad) u vrijeme vladanja Muizz ad-dawla.[3]) U današnje pak dane ima ih jedva pet medju nama. Oni (Manihejci) koji se zovu Adjara nalaze se u Rustaku, Samarkandu, Sughdu i naročito u Tunkathu".

To je doslovan prevod glavnih poglavlja o manihejstvu iz Al-Fihrista. Ovdje se nameće pitanje koliko su te ideje tokom vrmena izgubile od svog originalnog učenja i kakvi su sve elementi njih nadomjestili kod raznih naroda i u raznim zemljama. To će se najbolje vidjeti iz daljnjeg izlaganja. Ali prije nego proslijedimo sa širenjem manihejstva, moramo reći nekoliko riječi o gnosticizmu i odnosu izmedju ova dva učenja.

---

[1]) Kad su osvojili Perziju, Arapi su garantirali Zoroastrijancima i Manihejcima isti pravedan i ljudski postupak kakav su imali Kršćani i Jevreji. Taj postupak prema Manihejcima se je poslije promijenio zbog njihovog proizvoljnog tumačena Kur'anskih tekstova, tako da su ih pozniji Abasovićki vladari nazivali „zindicima", radi čega su oni počeli seliti u Centralnu Aziju.
„Zindik" u Arapskom jeziku označuje čovjeka, koji svojim vanjskim ponašanjem pokazuje tobožnju pripadnost Islamu, dok u duši krije nešto sasvim drugo. Browne kaže da u Perzijskom ta riječ označuje čovjeka koji slijedi „Zand" ili tradicionalno tumačenje, preferirajući to tumačenje nad sami sakralni tekst. Manihejci su nazvani Zindicima, prema Browne-u, radi njihove dispozije da tumače tekstove svetih knjiga drugih religija prema njihovom vlastitom mišljenju (ta'wil). Vidi: Browne, E. G., op. cit., str. 159.

[2]) Arapsko ime za neka plemena Centralne Azije. Neki drže da se pod tim imenon misli tursko pleme Ujgur-a, dok drugi misle da je to tursko pleme Tagazgaz (Kineski: Hwei-Hou) koje je obitavalo na podnožjima brda Thian-Chau. O tome vidi: Dodge, B., The Fihrist, vol. II, str. 926.

[3]) Muizz-ad-dawla (Pomagač države) je počasna titula što je dao Abbasovićki halifa Mustakfi princu Almedu iz dinastije Buyida, kad ga je imenovao „Emir-ul-umera-om" (Princ prinčeva, slično kod Franaka tituli „Maior domus-a"). Halifa je bio samo figura, dok je vlast imao Muizz-ad-dewla u periodu 946—967.

4. Odnos izmedju gnosticizma i manihejstva

Pod gnosticizmom se podrazumijevaju razni sistemi vjerovanja nastali u prva dva stoljeća kršćanske ere, koji su nastojali kombinirati kršćansko učenje sa onim što se u grčkom jeziku označuje kao „gnosis". Gnosis znači „znanje", ali se ovdje misli, ne empiričko znanje što se dobije putem iskustva, nego više, mistično otkrovenje i tajanstveni uvid, koji se dobije putem revelacije i duhovnog kontakta sa Vrhovnim Bićem.

Kršćanstvo se je rodilo na terenu helenističke intelektualne tradicije i bez sumnje je moralo doći do sukoba izmedju ta dva okvira ideja, ta dva gledanja na svijet i život. Metafizičke postavke kršćanstva i misiju crkve u svijetu trebalo je sada uokviriti u forme prihvatljive intelektualnom poimanju visoko razvijene helenističke spekulativne filozofije. Tu zadaću imali su izvršiti gnostici. Oni su stvorili teorije u skladu sa grčkom logikom, koje su nastojale racionalno rastumačiti porijeklo zla u svijetu, prirodu božanskog bića i odnos izmedju materijalnog i duhovnog svijeta. Trebalo je odgovoriti u logičkim kategorijama prihvatljivim grčkom rezonovanju na ona vječna pitanja, koja su čovjeka mučila od prvog dana njegovog saznanja o sebi, od početka njegovog razmišljanja i koja ga vječito muče: tko smo, otkuda smo, kuda idemo, šta je svrha života, radjanja i ponovnog radjanja. U gnostičkom sistemu prihvaćena je propozicija da na ta pitanja čovjek može naći odgovor jedino putem nadahnuća, komunikacije sa Vrhovnim Bićem i na taj način dobivenih spiritualnih informacija.

Nastalo je mnogo sekti i svaka je tvrdila da jedino ona posjeduje to tajanstveno otkrovenje sa svom misterioznom simbolikom i ritualom, koji vodi u viši život. Razvila se je velika literatura o tome, uglavnom anonimna. Biblijski tekstovi tumačeni su na alegoričan način.

Pored izvjesnih pokušaja da se porijeklo gnostičkog pokreta dovede u vezu sa učenjem izvjesnih osoba, ne može se taj pokret smatrati plodom rada jedne odredjene osobe. Pokret se je javio posve neovisno u raznim, posve odvojenim mjestima, i u različitim formama da on više izgleda kao odraz ideja i tendencija koje su općenito vladale u ono vrijeme. U svim pak tim formama jasno se nazire intelektualna potka helenizma.

Pored Grčkih, u gnosticizmu ima i drugih ideja: Sirijskih, Egipatskih, Zoroastrijskih, Mitraističkih, Jevrejskih pa čak i Budističkih. Došlo je do stapanja svith tih ideja u jedan sinkronistički sistem, kojemu je

Grčka filozofija dala intelektualnu podlogu. To stapanje počelo je čak i prije pojave kršćanstva i ono se je sada stavilo u savez sa kršćanstvom. Svim tim starijim vjerskim strujama bilo je zajedničko sa kršćanstvom učenje da se spašenje ne može naći spekulativnim putem, nego je za to potrebno više znanje dobiveno od Vrhovnog Bića.

Gnosticizam, kao i svaka druga mistična religija, pun je tajanstvenih sakramenata, rituala i formula, koje se moraju znati. Materijalni svijet se smatra izvorom svakoga zla. U gnostičkom sistemu emanacije drži se da je iz Vrhovnog Bića, Boga, proizašao nešto malo niži svijet, iz ovoga drugi, još niži i tako dalje, dok je konačno božanski elemenat u posljednoj emanaciji toliko oslabio, da je nastanak svijeta mraka, zla i tmine bio praktički moguć. Da bi se duša mogla povratiti svome izvoru, ona na svome putu iz nižeg, materijalnog svijeta, mora na svakoj stanici znati tajne formule i imena demona i nižih božanstava, da bi dobila propust.

Vrlo je važna uloga u svim gnostičkim sistemima što ju imaju sedam kreativnih sila svijeta, iz kojih je proizašao ovaj niži, materijalni svijet i koje njime upravljaju. Tih sedam kreativnih sila često se označuju kao andjeli i smatraju se najnižom emanacijom božanstva. Ispod njih su prave demonske snage, proizašle iz njih. Nije teško nazreti u tih sedam kreativnih sila Sunce, Mjesec i pet planeta, što je opet uzeto iz Babilonskog religiozno-kozmološkog sistema.

Gnostik mora nastojati da se svojim vladanjem u životu uzdigne iznad nižega svijeta. Ljudsko tijelo takodjer pripada tome nižem, materijalnom svijetu i u njemu je zarobljena duša, koja vječito teži svome prvotnom izvoru, Bogu svjetla. U tom sistemu važnu uloga igra Velika Majka, koja je obožavana u raznim krajevima Azije pod raznim imenima: Afrodita, Astarte, Beltis, Atargatis itd. Ona je majka svih zvijezda.

Durga važna figura je Praiskonski Čovjek, koji je opstojao prije nego je svijet nastao. To je profet, koji se javlja u raznim formama u raznim vremenskim periodima. Ta figura predstavlja ili neku božansku silu nakon pada, ili heroja, koji silazi u niži svijet da vodi borbu sa silama mraka i sa čijim silaskom u taj niži svijet počima velika drama svijeta.

Tokom vremena manihejstvo je uspjelo skoro posve istisnuti gnosticizam iz života, ali je istovremeno usvojilo mnoge njegove ideje.[1])

---

[1]) O gnosticizmu postoji bogata literatura. Tko želi, može konsultirati i ova

5. Širenje manihejstva na Zapad

Manihejstvo se rodilo i počelo širiti u doba Ardašira I., (224—241) osnivača Sasanidske dinastije. Ono još uvijek uživa punu slobodu za vladanja Šapur-a I., (241—272) i Hurmuzda I., (272—273). Stvari se mijenjaju dolaskom na prijestolje cara Behram-a I., (273—276), koji, kako smo vidjeli, smaknu Mani-a i počne progoniti njegove pristalice.

Iz Babilonije, svoje kolijevke, manihejstvo se je počelo širiti u Rimskom dijelu Mesopotamije, a odatle je prodrlo na zapad, u Siriju i Egipat. Iz Sirije došlo je u Malu Aziju, a iz Egipta u Sjevernu Afriku. U svom zapadnom prodoru manihejstvo je došlo u Španiju, Južnu Francusku, Italiju i Dalmaciju. U tim zemljama zatrveno je ognjem i mačem, kao što ćemo vidjeti. U Dalmaciji je otkriven jedan epitaf na grobu manihejske žene, koja se zvala Bassa. Točan datum toga epitafa nije se mogao pročitati, ali Cumont vjeruje, da je to najstariji manihejski dokumenat na Zapadu.[1])

Ubrzo nakon Mani-eve smrti, njegovo učenje doživljuje strašne progone. Car Diocletian izdaje naredjenje prokonzulu Afrike, godine 296, da stane na put širenju Manihejstva u carstvu.[2]) Nekoliko stoljeća poslije, imperator Constantin V. Copronimus (741—755) preseli veliki broj heretika iz Sirije i Armenije u okolinu grada Plovdiva (Philippolis) u Sjevernoj Trakiji.[3]) To isto su radili mnogi pozniji Bizantinski carevi. Oni su htjeli da se riješe heretika na taj način što bi ih upotrijebili u borbi protiv nadirućih Bugara.

To prisilno preseljavanje u Trakiju primjenjivano je i na Pavlićane, koji su u mnogome slični manihejcima. Oni su odbacivali sakramente, križ, ikone i relikvije, a njihovo duhovno vodstvo sastojaše se od putujućih propovijednika i asketa. Bili su protivnici katoličke crkvene hijerarhije, a naročito su se borili protiv velike vanjske pompe Istočne Crkve. Constantin V. Copronimus preseli, g. 752, čitavu jednu njihovu koloniju na Balkan s namjerom da ih upotrijebi protiv Bugara. Taj proces preseljavanja u Bugarsku ponovljen je, u mnogo širem razmjeru, godine 969, za vlade cara Johannes Tzimiskes-a.[4])

---

djela: H. L Mansel. The Gnostic Heresies, London 1875; C. W. King. The Gnostics and their Remains, London, 1887; W. Anz., Zur Frage nach dem Ursprung des Gnosticismus, Göttingen, 1898

1) Cumont, F., Recherches sur le Manichaeism. III. L'inscription Manicheenne de Salone, Brussels, 1912 (Za čudo da o ovome dokumentu nema spomena u našoj domaćo literaturi).

2) Sharenkoff, V. N.: A study of Manichaeism in Bulgaria, str. 19.

3) Ibidem, str. 30

4) Walker, W., A history of the Christian Church. N. Y., Scribner, 1970, str. 214.

U desetom stoljeću javlja se u Bugarskoj Bogumilstvo, kao direktni izdanak manihejstva. To novo izdanje manihejstva imaće u sebi izvjesne Slavenske karakteristike, ali će zadržati stari Arijski dualizam. Uostalom neku vrstu Arijskog dualizma nalazimo u staroj Slavenskoj mitologiji, gde se spominju dvije vrste božanstava: bjelobog i crnobog. Prvi predstavlja svjetlo, stvaralačku snagu, dok drugi predstavlja mrak i rušilački duh.[1])

Bogumili su strogo osudjivali Bizantinski društveni poredak, naročito ustanovu robstva, koja je bila sastavni dio toga sistema. Bogumili su propovijedali individualnu slobodu, personalnu odgovornost i nacionalnu nezavisnost. Oni su bili prvoborci nacionalne slobode i nezavisnosti i pomagahu svakog Bugarskog vladara, koji bi se borio protiv Bizanta kao imperijalističke velevlasti.

6. Bogumilstvo u Bugarskoj

U drugoj polovici sedmoga stoljeća javljaju se na Balkanu Bugari. Pod vodstvom kralja Isperikh khana oni prelaze Dunav i ustaljuju se na Bizantinskom teritoriju. Čitava dva stoljeća vodiće Bizantija krvave borbe sa tim Turskim narodom. U toj borbi izbiće na površinu mnogi novi elementi, medju kojima i Bogumilstvo.

Bugari su bili Tursko-Mongolski narod. Njihovi kraljevi nosili su dugo vremena po dolasku na Balkan Mongolska imena, kao Isperikh, Krum, Omurtag itd., dok je konačno khan Boris (857—888) uzeo Bizantinsko ime i primio kršćanstvo. Ali za buduće odnose Bugara prema Bizantiji i kršćanstvu važno je ovdje spomenuti, kako je došlo do njihovog primanja te vjere. Boris je bio stupio u savez sa Germanskim kraljem Louis-om, a u tom savezu Bizantinski car Michael III vidje smrtnu opasnost po Bizantiju. On iznenada napadne Bugare, porazi ih i nametne im svoje mirovne klauzule. Mir je zaključen god. 864—865 i medju klauzulama bijaše i to, da Boris mora primiti kršćanstvo, kako on tako i njegov narod. Kad je Boris htjeo implementirati odredbe mira, ustanci planuše na sve strane države pa i u samoj prijestolnici. Boris te ustanke krvavo uguši, pogubivši ogroman broj vodja pa čak i njihovu djecu.[2])

Duh i učenje kršćanstva bili su strani Bugarskom narodnom duhu, njegovim običajima, tradicijama i pogledu na svijet i život. Narod se od

---

1) Larousse Encyclopedia of Mythology. N. Y., Prometheus, 1959. (Pod: Slavonic Mythology)
2) Sharenkoff, V. N., op. cit., str. 24—25.

sada dijeli na klase: svećenstvo, laici, boljari, itd. Takav sistem narod nije mogao prihvatiti i u duši je ostao privržn svojim starim narodnim običajima. To nezadovljstvo se je konačno ispoljilo u Bogumilstvu. [1])

Za pojavu Bogumilstva u Bugarskoj važno je držati u vidu ulogu preseljenih Pavlićana, koji su, osim pitanja osude braka, bili identični sa Bogumilia. Kako je u njihovom učenju bilo izvjesnih elemenata iz kršćanstva (odanost Sv. Pavlu i njihova tvrdnja da se njihova učenja baziraju na Novom Zavjetu) to su se oni mogli miješati i natjecati sa Grčkim i Latinskim klerom u Bugarskoj, za koju se sada svi otimahu.

Kako smo već vidjeli, mnogi od tih Pavlićana bili su silom premješteni iz Erzeruma i drugih mjesta Armenije u Bizantinske pogranične tvrdjave Trakije, što stajahu na braniku carstva protiv Bugara. Ti su krajiški gradovi u neprestanoj borbi stalno mijenjali ruke. Tako je Bugarski khan Krum mnoge od tih Pavlićana, koji dospješe u Bugarsko ropstvo, dao razmjestiti po svim dijelovima Bugarske države, a oni medju Bugarima nadjoše plodno tlo za širenje svoga učenja. Prvi njihovi konvertiti spominju se u drugoj polovici 9-tog stoljeća, ali mora da ih je bilo mnogo ranije. [2])

Bugari su bili izloženi i mnogim drugim vjerskim strujama, koje su ondje radile i nastojale dobiti nove došljake za sebe. Ne samo kršćanske nego i Židovske, pa čak po nekim vijestima i Islamske ideje, bile su žive u ono vrijeme na onom dijelu Balkana. „Židovi su od starijih vremena imali svoju obćinu u Solunu gdje su trgovali i odakle su prolazili kroz Balkanski poluotok i tako lasno dolazili u Bugarsku. Ovdje

---

[1]) Ovdje se nameće pitanje da li su ovi Balkanski Bugari ogranak od onih Bugara na Volgi, o kojima toliko pišu srednjevjekovni Arapski putopisci i ako su to, da li su oni, nakon dolaska na Balkan, održavali ikakve veze sa svojim rodjacima na Volgi. Veze onih Bugara sa Volge bile su vrlo žive sa Islamskim svijetom i Islam je medju njima bio proširen. Njima je halifa Al-Muktadir-Billah iz Bagdada poslao jednu deputaciju, na njihov zahtjev, godine 921 n.e., a u toj deputaciji nalazio se je čuveni Ibn Fadlan. On je ostavio putopis (Rihlat Ibn Fadlan), u kojemu je dao dragocjenih podataka o životu Bugara na Volgi, topografiji zemlje, običajima, nošnji i društvenoj etiketi. O tome vidi: Fraehn, Ch. M., Ibn Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit und ihre Nachbarn, St. Petersburg, 1823. Po istom predmetu: Hasan, Z. M. Al-rahhalet ul-muslimun fi-l-kurun al-wusta (Muslimanski putopisci Sredniega Vijeka), Cairo, 1945, str. 26—31. O Bugarskim muslimanskim vladarima Talibu i Muminu, koji su, kako se vidi, primili Arapska muslimanska imena, svjedoče kovani novci što su bili izradjeni u gradu Bulgaru na Volgi godine 950 i 976. (O tome vidi: Cambridge Medieval History, str. 193.)

[2]) Obolensky, Dimitri, The Byzantine Commonwealth; Eastern Europe, 500—1453. New York, Praeger, 1971, str. 120.

su oni već pod kraljem Bogor-Mihajlom kušali svoju vjeru širiti. Isto se veli o Saracenih, koji da su dijeljenjem knjiga nastojali Islam rasprostraniti. Saraceni su u ono doba, kao što je poznato, napadali obale Sredozemnoga mora. Ali imadoše oni već od vremena cara Teofila (829—841) jednovjerce na donjem Vardaru, u Solunskoj pokrajini. Ovamo je na ime ovaj car preselio bio odjel Turaka iz Azije; s toga su i prozvani bili Vardarski Turci. Oni su se malo kasnije pokrstili i pripadali posebnoj eparhiji; ali prvobitno su jamačno Muhamedanci bili. Bugarska je dakle u svome susjedstvu imala Muhamedanaca, koji su lasno mogli djelovati na puk Bugarski".[1])

Istina je da je bilo Turskih najamnika u Bizantinskoj vojsci. Čak se vjeruje da je veliki poraz kod Manzikerta (1071) bio, izmedju ostalih razloga, prouzrokovan izdajom Turskih najamnika, kojima Armenci omogućiše da pobjegnu iz Bizantinske vojske svojim sunarodnjacima Turcima.[2])

Odnos Bizanta i Islama razvijao se je, manje više, drugačije nego odnos Zapada prema Islamu. Nakon neuspjelog Arapskog pokušaja da zauzmu Carigrad (717—718) dolazi nekako do stabilizacije granica u Maloj Aziji izmedju Bizanta i Bagdadskog hilafeta. Te su granice ostale skoro nepromijenjene stoljećima. Tokom vremena razvijao se je u tim Anadolskim krajiškim mjestima neki viteški duh i medjusobno poštivanje izmedju Grka i Arapa, a poslije izmedju Grka i Turaka. To zbližavanje išlo je tako daleko da su se Grci smatrali bližim Arapima i Turcima, dakle muslimanskim narodima, nego zapadnim kršćanskim narodima. Na početku desetog stoljeća Carigradski partijarh Nicolas Mysticus (901—925) piše: „Dva su suvereniteta-Muslimanski i Bizantinski, što nadmašuju sve ostale suverenitete na zemlji, kao dvije svijetle zvijezde u svemiru. Zbog toga razloga, ako ne zbog drugih, oni trebaju biti suradnici i braća".[3])

Pod ovakvim prilikama i pod utjecajem raznih ideja koje su dolazile sa svih strana, javlja se u Bugarskoj Bogumilski pokret, koji će odatle zahvatiti, u manjim ili širim razmjerima, sve Slavenske zemlje na Balkanu, da konačno postane državnom vjerom u Srednjevječnoj Bosni.

Od svih izvora za proučavanje toga Bugarskog Bogumilstva najvažnije je pismo što ga je uputio Carigradski patrijarh Theophylactus Bugarskom caru Petru (927—968). To se pismo nalazi u Milanskoj biblioteci

[1]) Rački, F., Bogumili i Patareni, str. 350—351.
[2]) Bryer, A., Byzantium and the ancient East. N. Y., P. Hamlyn, 1969, str. 19.
[3]) Ibidem, str. 17.

Ambroziani, rukopis br. 270.[1]) To je ujedno i najstariji Bugarski spomenik o Bogumilima.

Theophylactus je bio Carigradski patrijarh u vremenu od 935—956. Kad se je bogumilstvo pojavilo u Bugarskoj, patrijarh je prvo pisao caru i pitao ga o prirodi i naučavanju te sekte, a kad je od cara dobio odgovor, onda mu je napisao instrukcije kako treba da se postupa sa tim hereticima.

Patrijarh u pismu kazuje, odnosno naredjuje caru, kako treba postupati sa pojedinim vrstama heretika. Oni koji ne htjednu primiti krštenje i koji se ne htjednu odreći krivovjerja da se protjeraju iz zemlje i da se ovako proklinju: „Neka bude proklet od Svete Trojice svatko tko misli i vjeruje, ne onako kako uči sveta Božanska univerzalna crkva- i Rimska i Carigradska i Aleksandrijska i Antiohijska i Jerusalemska, svi oni s jednog kraja zemlje do drugoga, koji ne priznaju propise, pravila, dogme i dekrete sedam svetih koncila.

1. Neka je proklet svaki onaj, koji vjeruje da postoje dva principa; princip dobra i princip zla, jedan stvoritelj svjetla, a drugi stvoritelj mraka; jedan tvorac čovjeka (materije), a drugi tvorac andjela i drugih duhovnih stvorenja.

2. Neka je proklet svaki onaj koji govori da je nečastivi Satana stvorio materiju čitavog vidljivog svijeta, uključivši tu naša ljudksa tijela.

3. Neka su prokleti oni koji odbacuju Mojsijeve zakone i koji govore da proroci iz Staroga Zavjeta nisu bili od dobrog načela.

4. Neka su prokleti oni koji odbacuju zakoniti brak i koji uče da povećavanje ljudstva putem bračne veze je ustanova nečastivog vraga.

5. Neka su prokleti oni, koji bogohule da je Sin i Slovo Božije, član Svetoga Trojstva, od iste substancije kao i Bog Otac, bio čovjek bez grijeha samo u mašti i prividjenju, a ne u stvari.

---

1) U prvo vrijeme kod ovoga rada imao sam pri ruci samo Engleski prevod toga pisma što ga je objavio prof. Sharenkoff u svojoj tezi, prema rukopisu Ambroziane, objavljenom od N. M. Petrovskog. Tek poslije sam dobio Godišnjak Istorijskog Društva Bosne i Hercegovine, vol. V. u kojemu je Solovjev, po prvi puta u našoj domaćoj historiografiji, objavio to pismo. To isto vrijedi i za Kozminu besjedu, koju sam takodjer imao u Sharenkoffoj tezi, a tek poslije sam pročitao njenu obradu od Solovjeva, u istom broju Godišnjaka.

6. Neka su prokleti oni, koji maštaju da su raspeće, smrt i uskrsnuće Hristovo samo prividne pojave.

7. Neka su prokleti oni, koji ne vjeruju u stvarnost krvi i tijela Hristovog, kao što je to bilo rečeno apostolima i dato njima po Isusu uz riječi: „Uzmite, jedite" i koji izvrću Sveto Evandjelje i Apostolska djela.

8. Neka su prokleti oni, koji vele da Majka Božija nije blažena djevica Marija, kći Joakima i Ane, nego da je to bio Gornji Jerusalem, u kojega je Krist ušao i iz kojega je izašao.

9. Neka su prokleti oni, koji izmišljaju priče o tome da je vječita djevica Marija, Majka Božija, nakon što je rodila sina Božijega, rodila i drugog sina putem običnog spolnog snošaja sa čovjekom.

10. Neka su prokleti načelnici i učitelji ove ipak stare, a nanovo oživjele hereze".

U točci 11—14 patrijarh nabraja imena svih tih krivih učitelja, medju kojima se, naravno, nalazi ime Mani-a.

Drugi dokumenat, vrlo važan sa proučavanje Bogumilstva na Balkanu je besjeda (Slovo) Bugarskog prezbitera Kozme, koji je živio pri koncu desetog i na početku jedanaestog stoljeća (997—1014). To predavanje Kozma je sastavio pri koncu desetog stoljeća, a rukopis mu se nalazi u biblioteci Teološke Akademije u Moskvi. Najbolje izdanje smatra se ono, što ga je priredio prof. Popruženko, pod naslovom: „Svetago Kozmi Prezvitera Slovo na eretiki i poučenije ot Božestvenskih knig", a objavljeno je u reviji **Pamiatniki drevnei pismenosti i iskustva,** vol. 167, Petrograd, 1907.

Kosta počima ovako: „I desi se da za vladanja u Bugarskoj pravovjernoga cara Petra, pojavi se svećenik po imenu Bogumil, što će reći Bogu drag, a u stvari je on Bogunemil. On je prvi u Bugarskoj počeo naučavati krivovjerje, o kojemu ću sada govoriti. Kako ja počimam da osudjujem učenje i djela Bogumila, izgleda da je zrak svuda okužen njihovim djelima i propovijedima, ali za ljubav pobožnoga ja ću njihova varljiva učenja ovdje izložiti s namjerom da spasim od njihove zamke svakoga ko temeljito upozna njihova učenja, jer Bog veli: „Svaka se voćka poznaje po svome plodu".

Krivovjerci su na oko kao nevini janjci, učtivi, umjereni, mirni i prijazni, ali njihova bljedoća služi samo tome da pokaže njihov farizejski

post. Oni ne pričaju na dugo, lijeno, niti se glasno smiju, niti pokazuju ikakvu znatiželjnost. Oni se drže daleko od nedostojnih mjesta i na oko čine sve da se ne bi razlikovali od pravih kršćana, ali unutra, oni su kao gladni vuci. Kad ih narod vidi u njihovoj dubokoj skrušenosti, svak misli da su oni pravi kršćani i da su oni jedini u stanju svijetu pokazati put spasa; tako ljudi prilaze njima i pitaju ih kako da spase duše. Oni pak, upravo kao gladni vukovi, kad žele zgrabiti janje, prvo počnu sa dubokim uzdahom. Oni govore skrušeno, tiho i dostojanstveno, propovijedaju i rade kao da su zbilji nebeski ljudi.

Šta u stvari ti heretici vele?: „Mi se molimo Bogu više nego vi; mi pazimo šta radimo, molimo se i ne živimo tako lijenim, besmislenim životom, kao što vi radite".

Nečastivi Satana strahuje od Kristova križa, dok ga ovi krivovjerci lome na komade i od njega prave svoja orudja, alate. Nečastivi Satana strepi od slike našega Boga, dok ovi heretici ne poštuju ikona, nego ih nazivaju idolima. Nečastivi Satana doršće pred relikvijama Svetaca i ne usudjuje se približiti sanduku u kojemu su pohranjene te svete relikvije, koje su date Kršćanima, da ih štite od zla i nesreće, dok se ovi heretici na nas smiju, kad nas vide da te relikvije sa pobožnošću štujemo.

O Božijem križu oni vele: „Kako ćemo se poklanjati krstu? Zar to nije drvo na kojemu Židovi raspeše Sina Božijega? Krst, prema tome, mora biti jako mrzak Bogu". Zato oni poučavaju svoje pristalice da mrze križ pa im vele: „Kad bi netko umorio sina kraljeva na komadu drveta, bi li bilo logično, da taj kralj voli to drvo? Tako je isto sa križom".

Kozma se dalje obara na Bogumile zbog toga što odbacuju liturgiju i sakramente, što napadaju svećenike radi lijenosti i pijančevanja i što ne priznaju autoritet crkve i svećenstva. O svećenstvu, prema Kozmi, heretici vele: „Ako ste vi posvećeni, kao što tvrdite, zašto onda ne prilagodite vaš život i djela zakonu i riječima apostola Pavla? Biskup treba biti bezprijekoran, muž samo jedne žene, trijezan, agilan, uredan, dobrog vladanja, gostoprimljiv, odan učenju i propovijedi, a ne vinu i tuči. On ne smije biti pohlepan za novcem, imati materijalnih prohtjeva i učestvovati u bučnim pijankama. On treba držati svoju kuću u dobrom redu, a djecu podvrgnuti uzornoj disciplini. Isto tako djakon mora biti ozbiljan, a ne sa dva jezika, ne smije biti odan vinu i prljavom novcu. On treba držati tajnu vjere u čistoj savjesti. Neka prvo dokažu da imaju besprijekoran život, pa tek onda nek se služe pozicijom djakona. Svećenici u stvari rade sve suprotno ovome. Oni su odani piću, pljački i potajno rade svaki grijeh, a nitko ih od toga ne sprečava. Jer apostol

Pavle veli: „One koji griješe ukori pred svima, tako da bi ostali imali straha". (I Timothy, 5:20) Biskupi koji se sami ne mogu suzdržati, ne mogu spriječiti svećenike da ne rade zlo".

Mi im na to trebamo odgovoriti: „Pročitajte šta naš Gospod Isus Hrist reče Apostolima". (Matthew, 23:2,3)

Kozma dalje opovrgava stanovište heretika o prorocima, koje oni nisu priznavali, kao što su odbacivali Stari Zavjet i Mojsijev zakon. Isto tako on opovrgava njihovo mišljenje o blaženoj djevici Mariji pa veli, da oni o njoj upotrebljavju „takve riječi i gadosti koje se ne mogu napisati u ovoj knjizi", kao i njihovo odbacivanje ikona pa veli: „Oni čitaju riječi Sv. Pavla: „Jer iako smo mi potekli od Boga, ne smijemo zamišljati, da je Božanstvo slično onome, što je izradila ljudska umjetnička ruka, bilo to od zlata, srebra, ili kamena" (Akta 1:29) i u tim riječima oni nalaze opravdanje da ne poštuju ikona. Ali pošto se boje naroda, oni kadikad dodju u crkvu i poljube križ i ikone. Mi smo to saznali od onih heretika, koji su se povratili u pravu kršćansku vjeru. Oni vele: „Mi to činimo (ljubljenje križa i ikona) radi mase, a ne iz nekog našeg uvjerenja. Potajno, mi čvrsto držimo našu vjeru".

„Ovi bijednici misle, da oni znaju svu dubljinu svetih knjiga i pošto su uvijek voljni da o tim svetim knjigama komentiraju, oni uvijek daju kriva, proizvoljna tumačenja. Pošto mi znamo te heretike, trebamo ih otjerati u nepovrat, jer oni su neprijatelji svetoga križa i oni hule i odbacuju sve prerogative, koje su date svetoj crkvi, dok njihovo učenje smatraju svetim, brbljajući uvijek nekakve bajke, koje ih uči njihov učitelj Satana. Mnogi svijet ne zna u čemu se sastoji njihovo krivovjerje i tako mnogi misle, da ovi heretici trpe zbog njihove ispravnosti i da će oni biti od Boga nagradjeni zbog toga što su stavljeni u lance i bačeni u zatvore. Kako oni mogu izazvati sažaljenje bilo kod koga, kad oni nazivaju djavola tvorcem čovjeka i svih ostalih Božijih stvorenja?! Zbog njihovog skrajnjeg neznanja, neki od njih čak nazivaju djavola palim andjelom. Te riječi su smiješne za svakog razumnog čovjeka, jer one su poput trule, raspale haljinke koja se ne može da drži skupa".

„Pošto su se ovi krivovjerci udaljili od Kristova križa i odbacili ga, djavo ih vrlo lako vodi po svojoj. Kao što ribolovac treba za svoj posao crvića, kojima namami ribe na udicu, tako i oni sakrivaju svoj otrov njihovom licemjernom skrušenošću i postom. Oni stalno uza se imaju Evandjelje i, davši mu krivo tumačenje, zavode narod. To oni čine, dakako, na svoju vlastitu propast i oni žele da unište svaku ljubav i

kršćansku vjeru. No uzalud oni to pokušavaju i uzalud su sve njihove molitve. Sv. Pavle kaže: „Zbog toga ako jedete, pijete, ili ma šta drugo radite, činite to sve za slavu Božiju“ (Korinćani, 10:31) . . . Pošto su pročitali u Evandjelju šta Gospod kaže u paraboli o dva sina, oni tvrde da je Krist stariji, a djavo mladiji sin, koji se je odmetnuo od svoga oca. Mladjem sinu oni su dali ime Mammon i oni njega priznaju kao tvorca zemaljskih tvari. Oni vele da je Mammonova odredba da se svijet ženi, da jede meso i da pije vino. Ukratko, oni sebe smatraju nebeskim stanovnicima, a one, koji ovdje na zemlji žive i množe se putem polnog općenja, zovu slugama Mammona.“

„Čujete li vi krivovjerci riječi Svetoga Duha, koji veli, da je zakoniti brak pred Bogom čist, a umjereno jedenje i pijenje neće čovjeka uništiti“.

„Vidite li, braćo, kako su oni prokleti, odbijajući sveto krštenje i osjećajući neku odvratnost prema krštenoj djeci, koju zovu Mammonićima. Pošto oni po svom običaju lažno pričaju da su Kršćani, vi im ne smijete vjerovati, jer su oni varalice, kao i njihov učitelj Satana. Kako se oni mogu nazivati kršćanima, a upoće se ne krste, ne prepisuju molitve koje im svećenici diktiraju, niti poštuju svećenike. Njihove molitve su na hiljade. Oni se zatvore u svoje šatore i tamo se mole, četiri puta na dan, a četiri puta u noći i oni otvore svih pet vrata, koja trebaju biti zatvorena. Kad se pregnu, onda recituju „Oče naš“, ali za to oni moraju biti osudjeni, jer samo u molitvi oni nazivaju Tvorca nebesa i zemlje Ocem, inače stvaranje toga pripisuju djavolu. U molitvi oni se nikad ne prekrste“.

„Mi ih pitamo: „Tko vam je naredio da postite u Nedjelju, koji je dan proživljenja, da se pregibate i radite?“. Oni odgovaraju da to nije pisano u Evandjelju, nego je to od ljudi udešeno. S toga oni odbacuju sve praznike, ne poštuju svece, mučenike i očeve“.

„Heretici su dvostruko osudjeni, jer oni uče svoje pristalice da se ne pokoravaju gospodi; oni hule i grde bogataše, mrze cara, ismijavaju starije, prigovaraju plemstvu; smatraju da su propali kod Boga oni, koji služe cara i oni zabranjuju slugama da slušaju svoje gospodare. Sad ću vam reći još jednu stvar o tim krivovjercima. Kad oni čitaju riječi James-a, brata Isusova, koji veli: „Ispovijedite vaše grijehe jedan drugome i molite jedan za drugoga da biste bili izliječeni (James, 5:16), oni ne razumiju da je to rečeno samo svećenicima. Heretici se ispovijedaju jedan drugome i opraštaju grijehe jedan drugome i to rade ne samo muškarci medju njima, nego čak i žene. Apostol reče: „Neka

žene uče u šutnji sa poniznošću. Ja, ali ne trpim da žena uči čovjeka ili da nad njim preuzme autoritet, nego da živi u šutnji" (I Timothy, 2:11—12).

Nakon svega toga dolazi anatema heretika, u kojoj svaka rečenica svršava sa: „Neka je proklet...!" Prema tome Kozma veli, neka je proklet svaki onaj koji:

„Ne voli našeg Gospoda Isusa Krista; koji ne vjeruje u sveto nerazlučivo trojstvo; koji ne priznaje svetoga pričešća i Kristovu krv; koji se ne moli blaženoj Djevici Mariji; koji se ne pregiba pred svetim križem; koji ne cjeliva svete ikone mašega Gospoda, blažene Djevice Marije i svih svetaca; koji huli svetu liturgiju i sve molitve, što su Kršćanima propisane od Apostola i crkvenih otaca; koji ne vjeruje da su sve stvari, vidljive i nevidljive, svorene od Boga; koji krivo tumači Evandjelje i riječi Apostola i koji ne prihvaća tumačenje tih riječi po svetim ljudima; koji se ne pridržaje Mojsijevih zakona i ne priznaje da su oni od Boga; koji huli zakoniti brak i psuje bogataše koji se obuku u svečano, ceremonijalno odijelo prilikom vjenčanja; koji grdi ljude što jedu meso i piju vino i za njih misli da nisu dostojni ući u Carstvo Nebesko".

Nije trebalo dugo čekati pa da službena Bugarska država, pod uticajem Carigrada, poduzme sve moguće mjere, kako bi stala na kraj širenju ovoga religiozno-socialnog učenja. Ali nije bilo lako uništiti jedan pokret sa tako dubokim korjenom u narodnoj duši, koji u sebi nosi ne samo revolt protiv postojećeg društvenog poredka i protiv Bizantinske crkvene organizacije, nego čak još i više, protiv Bizantinske političke prevlasti. Tako je Bogumilstvo u Bugarskoj poprimilo karakter narodnog otpora protiv Bizanta. To ćemo isto vidjeti, samo još u jačoj mjeri, u Bosni, gdje je to učenje postalo državnom i narodnom vjerom.

Pojava Bogumila u Bugarskoj, Bosni i drugim Slavenskim zemljama Balkana ne znači da njih nije bilo u samom Carigradu i ostalim dijelovima Bizantinskog carstva. Naprotiv, tamo im nalazimo spomena čak i poslije četvrte Križarske vojne (1202—1204) zajedno sa malobrojnom katoličkom kongregacijom, koja je nastala u Carigradu nakon njegovog pada pod Latine. Medjutim to učenje, poslije 1204, polako blijedi u Carigradu, da se konačno posve utopi u zajedničkom naporu svih Grka da se oslobode Latinske tiranije.

U Bugarskoj su Bogumili stajali uz braću Asen u njihovoj nacionalnoj borbi za slobodu Bugarske i njenu neovisnost od Bizantinske vlasti. Godine 1186 Bugarima je konačno to i uspjelo i tako oni postaviše temelje drugoj Bugarskoj carevini na Balkanu. Prvi carevi iz Asen

familije bijahu jako tolerantni prema Bogumilima, ali su kasniji carevi počeli pokazivati znake netrpeljivosti prema njima, a naročito još i zbog toga, jer se Bugarski dvor sada okreće prema Rimu, misleći da će tako moći osnovati autokefalnu Bugarsku crkvu i osloboditi se Grčkog vrhovništva u crkvenoj hijerarhiji.

Pod tom novom orijentacijom Bugarske prema Rimu, Bogumilima se slabo piše. Na papinskoj stolici sjedi tada papa Innocent III (1198—1216), koji sebe smatra koliko nasljednikom Sv. Petra, toliko isto nasljednikom Cesara. On pokušava, i to sa trenutnim uspjehom, da afirmira prevlast Rimske crkve ne samo u vjerskom, nego i svjetsko-političkom domenu. On šalje u Bugarsku svoga legata da ispita situaciju. Nekoliko mjeseci po legatovom dolasku, car Boris saziva koncil Bugarske crkve u prijestolnom gradu Trnovu. Koncil je otvoren 11 Februara 1211, a glavna mu je zadaća bila da osudi Bogumile.

Ne zaboravimo da je to vrijeme bilo vrlo burno, doba koje u sebi nosi klice velikih društvenih, političkih i intelektualnih promjena u svijetu. Veze sa Bliskim Istokom postaju sve jače kroz Križarske vojne, dok je Balkanski poluotok bio most preko kojega prelaze vojske križara prema Istoku, ili se tuda vraćaju nazad u Evropu. Sa kretanjem vojski kretale su se ideje. „Od prve trećine dvanaestoga vijeka osjeća se jak priliv novih ideja, koje dolaze iz Islamskog Istoka. Te ideje bile su dvojake: prvo, ponovno saznanje o Aristotelu i Grčkoj nauci uopće, zajedno sa otkrićem Islamskog intelektualnog stvaranja, a drugo, veza i doticaj sa heretičkim učenjima, od kojih najmoćnije bijaše učenje Katara ili Manihejaca. Obadva ta idejna izvora predstavljahu opasnost kršćnskoj crkvi i prirodno crkva im pruža silan otpor. Medjutum, dok se crkva prvoj vrsti ideja unekoliko prilagodila, neke čak i usvojila i inkorporirala u svoj okvir ideja, ovaj drugi izvor bio je otvoreni izazov crkve i njega se je moralo odbaciti".[1])

Nekako u to vrijeme počeće na Zapadu jaka prevodilačka aktivnost sa Arapskog na Latinski jezik, što će biti prvi korak u prenosu znanstvenih i tehnoloških dostignuća Istoka na Zapad. Glavni centri toga rada bili su u Španiji, Siciliji i Južnoj Italiji. Prevodioci su bili Španjolci, Italijani, Francuzi, Englezi, Nijemci i Jevreji. Do prve polovice 14og vijeka ti će prevodi dostići broj od 1,200 do 1,500 djela iz područja folozofije, teologije, medicine, matematike, astronomije, tehnologije, historije i historiografije, prirodnih nauka, biografije, geografije i mu-

[1]) Russell, J. B., Religious dissent in the Middle Ages. New York, Wiley, 1971, str. 111.

zike.[1]) Imade čitava plejada tih prevodioca, a svakako je najčuveniji Gerard od Cremone (Gerard of Cremona, 1114?—1187). On je radio u Španjolskom gradu Toledu, gdje je biskup Raymond (umro 1151) osnovao posebnu školu za Arapske prevode. Sam Gerard preveo je u devet posljednih godina svojega života 71 djelo, medju kojima su: De Somno et Visione, De Intellectu, De Quinque Essentiis, od Al-Kindi-a, De Syllogismo, od Al-Farabi-a, De Crepusculis od Al-Hazen-a, De Motu Accessionis et Recessionis od Thabit ibn Kurra, Canon od Avicenna-e, Algebra od Al-Khowarizmi, Almagest od Ptolemy itd.[2]) Ti prevodi su izazvali neko revolucionarno intelektualno kolebanje na Zapadu. Ibn Rušdovi (Averroës) komentari Aristotela izazivaju živu intelektualnu diskusiju na Pariškom Universitetu tako da se nešto poslije, u trinaestom soljeću, čitav univerzitet dijeli na pristalice Averroës-a, pod vodstvom profesora Siger de Brabant-a i protivnike toga pokreta, pod vodstvom prof. Aubri de Rheims-a. Po naredjenju papskoga legata Averroism je bio zabranjen na Universitetu, g. 1277, a Siger pozvan da se opravda od optužaba hereze. Siger je znao šta to znači. On pobježe u Italiju, ali tamo bude ubijen od mentalno neuravnoteženog sekretara.[3])

Papa Innocent vodi križarske vojne na sve strane. U Južnoj Francuskoj počima duga križarska vojna protiv Albigenza; Četvrta križarska vojna osvaja Carigrad od Grka; Bosna ne ostaje poštedjena od Rimske intervencije, kako ćemo vidjeti nešto docnije, dok Trnovski koncil u Bugarskoj zaključuje, da se heretici moraju pohapsiti, a oni koji se ne htjednu pokajati, da se iz zemlje protjeraju. Bilo je lakše donijeti zaključke nego ih provesti u djelo. Godine 1216 Boril pada, po svoj prilici, jer su Bogumili pomagali njegovog protivnika Jovana Asena II, koji priznade snagu Bogumilske vjere i ostavi ih da mirno ispovijedaju svoje učenje. Veliki uspon Bugarske pod vodstvom Jovana Asena II svakako, izgeleda, da je zavisio od podrške što ju je car dobio od Bogumila.

Gotovo za čitavo jedno stoljeće nakon vlade Jovana Asena II malo se čuje o Bogumilima. Izgleda da su se podijelili na mnoge sekte, što je oslabilo pokret i sad je država ponovno osjetila snagu da ih se riješi. Održana su dva velika koncila u glavnom gradu Trnovu, 1350 i 1355 koji su konačno imali zadati tome pokretu, sa svim njegovim ogran-

[1]) O tome vidi: Nakosteen, M., History of Islamic origins of Western education, A D. 800—1350, Boulder, Colorado, Colorado Univ. Press, 1964.
[2]) Jourdain, A., Recherches sur . . l'origine des traductions latines d'Aristote. Paris, 1843.
[3]) Mandonnet, P., Siger de Brabant et l'Averroisme latin du XIII sièche. Fribourg, 1899.

cima i sektama, smrtni udarac. Bugarska se je sada nalazila na udaru nove, Turske snage, koja je bila u naponu mladosti. Bugarska radi toga ne samo da nastoji da se riješi Bogumilstva, nego čak traži savez Srba protiv zajedničke opasnosti. U borbama koje su nastale sa Turcima, naročito nakon strahovitog poraza saveznika na Marici, 1371, Bogumili se izgubiše. Vrlo je vjerovatno da su mnogi od njih prešli na Islam, jer i danas u Bugarskoj nalazimo Slavenske muslimane, Pomake, koji bi mogli biti raniji Bogumili.

7. BOGUMILSTVO U BOSNI

Domaća literatura.

Domaća literatura o bosanskim Bogumilima može se podijeliti u dvije kategorije: polemička i naučna literatura.

U prvu grupu spadaju sva ona djela, srpskog ili hrvatskog porijekla, koja svojataju Bosnu za jednu odredjenu tezu. Ta literatura je puna kontradikcija; ona je prožeta idejom borbe za Bosnu više nego idejom istraživanja historijske istine o Bosni.

O nekom naučnom interesu o bosanskim Bogumilima u domaćoj literaturi može se govoriti tek u drugoj polovici prošloga stoljeća. Taj interes naročito je pobudilo Hilferdingovo djelo, objavljeno 1857 u Srpskom prevodu pod naslovom: „Pisma o istoriji Srba i Bugara". Pisac po prvi puta govori o Bogumilstvu i spominje „Besedu" presbitera Kozme kao domaći izvor o tom pokretu.

Nešto kasnije, g. 1864, novoosnovano Srpsko Učeno Društvo u Beogradu pokazuje interes o Bogumilstvu i sudbini Bosne kao srednjevjekovne Bogumilske države. Raspisan je natječaj („stecište") o toj temi s tim da najbolje djelo dobije nagradu od 50 dukata. U vijesti o tom natječaju objavljenoj u Srpskim Novinama u Oktobru 1865, predlaže se ispitivanje dogadjaja i učenja Bogumilske sekte, a kao pitanje broj 5 stoji: „. . . kako su Bogumili u Bosni nestali i šta je od njih bilo, da li su se oni poturčili".[1])

Prvu nagradu dobio je Srpski advokat iz Zadra Božidar Petranović.[2])

[1]) Solovjev, A., „Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne", **Godišnjak Istorijskog Društva Bosne i Hercegovine,** I, 1949, str. 42.
[2]) Petranović, B., Bogumili, Crkva Bosanska i Krstjani. Zadar, 1867.

Oslanjajući se na „Slovo" prezbitera Kozme i tumačeći neke dokumente na posve proizvoljan način, on tvrdi, da je većina naroda u Bosni bila uvijek pravoslavna, da je od kraja 12og vijeka bilo nešto Bogumila, čiji se je broj stalno smanjivao i da je padom Bosne pod Turke pravoslavna jerarhija zamijenila djede i strojnike. „Od boljara obojega zakona što bijahu tvrdi u vjeri, ti se iseliše u Dalmaciju i preko Save; ostali mnogo veći dijel (boljara) sa ličnih interesa isturči se, a ogromna masa prostoga naroda ostade postojana u praroditeljskoj (t. j. pravoslavnoj) vjeri do današnjega dana".[1]) Drugim riječima, Bosna pripada pravoslavlju i Srpstvu.

Kratko vrijeme iza Petranovićeve radnje pojavljuje se monumentalno djelo Franje Račkoga: „Bogumili i Patareni".[2]) Na tome djelu Rački je neumorno radio skoro punih 15 godina proučavajući sve moguće izvore o Bogumulima i sličnim pokretima kroz čitavu srednjevjekovnu Evropu. On je dokazao vrlo ubjedljivim dokazima, služeći se svom modernom naučnom tehnikom njegovog vremena, da je Crkva Bogumilska bila isto toliko heretična, kao što su bile crkve Katarske družbe na jugu Francuske, u Languedoc-u i Lombardiji. Nalazi Račkoga potpuno su zasjenili Petranovićevo pisanje i bili su prihvaćeni od najkompetentnijih Slavističkih krugova. U koliko je bilo slabosti u njegovim nalazima te su se mogle svesti u glavnom na to što se nije u dovolinoj mjeri služio domaćim izvorima, jer mu nisu bili pristupačni. Njegovi izvori su u glavnom zapadni, katolički, ali je njegovo djelo bilo i ostalo klasično djelo iz područja srednjevjekovne Bosanske Crkve.

Godine 1901 dokazuje Isusovac A. Hoffer, u jednom članku, koji se pojavio u djelu **Spomen knjiga iz Bosne**, pod uredništvom Dr. Ivana Šarića, kako je Bosna od najstarijih vremena pripadala pod Rimsku stolicu i kako je ona očuvala mnoge vjerske običaje iz doba Ćirila i Metodija i da prema tome Bosansku Bogumilsku Crkvu treba smatrati katoličkom crkvom orijentalnog bogoslužja (rituala).

Skoro kao odgovor na to mišljenje izlazi u Beogradu, g. 1924, članak Vase Glušca u **Prilozima za književnost, istoriju i folklor** pod naslovom: „Srednjevjekovna Bosanska Crkva"[3]) u kojemu pisac tvrdi da je Sred-

---

[1]) Petranović, B., op. cit., str. 171

[2]) Rački, Franjo, Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost. Bogumili i Patareni. Beograd Srpska Kraljevska Akademija, 1931. (To djelo je prvo bilo objavljeno u Radu Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjelnosti, vol. 7, 8, 10. Zagreb, 1869—70.)

[3]) Glušac, V., „Srednjevjekovna Bosanska Crkva", **Prilozi za književnost, istoriju i folklor,** knj. IV., Beograd, 1924.

njovjekovna Bosanska Crkva bila pravoslavna, kao što je to Petranović već tvrdio ranije. Sa kolikim je nacionalističkim žarom, a sa koliko malo naučne objektivnosti Glušac pristupio svojoj tezi najbolje se vidi iz ovih riječi Vjekoslava Klajića, koje on donosi u ocjeni Gluščevog članka: „Pisac se pričinja tako uvjeren, da je bjelodano dokazao nepobitnu istinu svoje teze, te traži da se smjesta „rezultati" njegovi uvrste u školske knjige, da bude jednom kraj bajkama i bludnjama. Gotovo je čudo, što ne traži, da se muslimani smjesta pokrste i povrate u krilo pravoslavne crkve, kojoj su nekad pripadali, kad su i po vjeri bili isto s pravoslavnim Srbima. Čini se da je čitava rasprava s tom tendecijom i napisana".[1])

Deset godina kasnije, vjerovatno pod uticajem toga Gluščevog rada, Jaroslav Šidak iz Zagreba odluči da ispita čitavu dotadašnju literaturu o Srednjevjekovnoj Bosanskoj Crkvi.[2]) Šidak, kao Petranović i Glušac, dolazi do zaključka da Crkva Bosanska nije bila heretička i da su postavke Račkoga netočne. Šidak medjutim otkriva jednu činjenicu, koju su prešutili Petranović i Glušac, naime da Srpsko-pravoslavna crkva često anatemizira „babunske heretike iz Bosne". Zbog toga bi, po Šidaku, bilo nemoguće smatrati proklete heretike pravoslavcima. Pored toga Šidak analizira jedno pismo Carigradskog patrijarha Gennadiusa (1453—1459), upućeno kaludjerima Sinajskog samostana, u kome patrijarh veli: „Ne može biti nikakve sumnje u tome da ortodoksna crkva ne smatra Crkvu Bosansku hrišćanskom crkvom".[3]) Šidak dakle dolazi do ovog zaključka: Crkva Bosanska nije bila heretička, nju se je bez osnova objedjivalo. Ona nije priznavala nikakvu vezu sa ostale dvije kršćanske crkve, katoličkom i pravoslavnom. Ona nije priznavala papskoga primata, ali se zbog toga nije smatrala pravoslavnom crkvom. To je bila u stvari jedna posve samostalna kršćanska crkva, koja je smatrala da ima apostolsko porijeklo. Konačno Šidak dolazi na liniju Isusovca Hoffera i veli da treba smatrati stanovnike srednjevjekovne Bosne kao katolike orientalnog bogoslužja, t. j. starokatolicima.

Šidakovo djelo ne ostaje bez uticaja u Hrvatskim krugovima isto kao što teza Petranovića i Glušca ne ostaje bez podrške u Srpskim nacionalističkim krugovima. Godine 1937 Franjevac Marko Vego iznosi ideju da je u srednjevjekovnoj Bosni i Humu postojala čisto narodna katolička vjera, bez naročito utvrdjenog sistema. To da je bila jedna posebna

---

[1]) Handžić, M., Islamizacija Bosne i Hercegovine, Sarajevo. IDŠ, 1940, st. 3,
[2]) Šidak, J., Problem „bosanske crkve" u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca. Rad Jug. Akad., knjiga 259, Zagreb, 1937, str. 37—182.
[3]) Ibidem, str. 115.

varijacija katoličke vjere, prilagodjena duhovnim potrebama Bosanskog naroda, koja je upotrebljavala narodni jezik u službi Božijoj.[4])

Debata o Crkvi Bosanskoj ne prestaje ni za vrijeme prošloga rata. Pod novim prilikama neki „istraživači" mijenjaju ranije stečena uvjerenja. Čiro Truhelka, koji je dugo i mnogo pisao o Bogumilstvu u Bosni prije rata, izlazi u 1942 sa svojim modificiranim mišljenjem, koje se može svesti na ovo: Crkva Bosanska bila je jedna specifična crkvena i nacionalna ustanova, kao što su crkve Armenska, Koptska i Abesinijska. Sve te crkve ostale su, u svojoj biti, katoličke iako su u toku vremena usvojile izvjesne orijentalne liturgijske prakse po kojima su se mogle razlikovati od ostalih katoličkih crkava. Crkva Bosanska, prema Truhelki, nije bila heretička nego katolička.[1])

Medjutum Vaso Glušac je još uvijek u Beogradu i sada on ponovno podmazuje svoje topove u odbranu svoga, već odavno jasno odredjenoga stanovišta. On sabire gradju za jednu posve samostalnu knjigu, koja se zbog ratnih prilika nije mogla pojaviti nego tek 1945 godine, pod naslovom: **Istina o Bogumilima.** U toj knjizi Glušac ponovno nastoji da dokaže, na ma koji bilo način, da je Bosna uvijek bila pravoslavna i da sve katoličke optužbe protiv nje nemaju nikakva osnova, nego su prožete emocionalnim porivima. Da svoju tezu dokaže, on sada "analizira" **Slovo Prezbitera Kozme** i dolazi do zaključka da bogumilstvo nikada nije ni postojalo, da je to u stvari bio samo jedan politički pokret, kojega su protivnici htjeli ocrniti ogovaranjem i lažnim optužbama. On podvrgava oštroj kritici djela i riječi svih pisaca koji su se dotakli bogumiistva, uključivsi Patrijarha Photius-a, Petra Sicilijanskog, Euthymiusa Zygabenusa i Anne Comnene. Svi oni samo bulazne; ne znaju šta govore. Sve što je rečeno o Pavlićanima i Bogumilima nije ništa drugo, veli Glušac, nego „kaludjerska mistifikacija"[2]) „Ako svestrano, kritički prostudiramo sve što je napisano na Grčkom, Latinskom i Slavenskim jezicima o Bogumilima i to usporedimo sa materijalom na temelju kojega je Rački ulogorio Bogumile u našu domaću historiografiju, doći ćemo do jednostavne i proste istorijske istine, da Bogumili nisu nikada postojali na Balkanskom poluostrvu. Oni nisu ništa drugo nego jedna srednjevjekovna kaludjerska mistifikacija, jedna istorijska iluzija, na koju nas je naveo Rački. Historijski izvori dokazuju da njih

[4]) Vego, M., Povijest Humske zemlje. Dio I., Samobor, 1937, str. 118—157.
[1]) Truhelka, C., „Bosanska narodna (patarenska) crkva". **Povijest Hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine,** Knj I, Sarajevo, 1942, str. 767—793.
[2]) Soloviev, A., „La doctrine de l'eglise de Bosnie", **Bulletin, Academie Royale des sciences, des lettres et des beaux arts des Belgique, Brussels, Classe des lettres et des sciences morales et politiques,** Vol. 34, str. 486.

nije bilo ni u Bugarskoj, ni u Srbiji, ni u Bosni. Svaka od tih zemalja bila je samostalna država sa autokefalnom crkvom. Ali Rimska je crkva napadala te samostalne pravoslavne crkve, vodeći protiv njih žučnu propagandu, pripisujući im sva moguća heretička učenja i nazivajući ih svim mogućim heretičkim imenima. To i jedino to je prava istina o Bogumilima".[1])

Tako je osamdesetgodišnji domaći studij Bogumilskog učenja u Bosni doveo do vrlo čudnih „naučno-kritičkih" zaključaka: prvo da Crkva Bosanska, što se vjerskog učenja tiče, nije bila heretička, nego čisto kršćanska, nacionalna, popularna, ni katolička ni pravoslavna; drugo, da bogumilstvo zapravo nije nikada ni postojalo na Balkanu.

Kako se može vidjeti iz već nabrojene literature, pisanje o bogumilstvu u Bosni može se svesti na dvije široke, posve različite grupe:

1. Grupa koja je motivisana političkim ciljevima i koja je tome pitanju pristupila sa već unaprijed predodredjenim, proizvoljnim mišljenjem i nastojala je da nateže historijske izvore na to svoje neodrživo mišljenje. Najizrazitiji predstavnici te grupe na Srpskoj strani su Petranović i Glušac, a na Hrvatskoj Šidak, Hoffer i Truhelka.

2. Pisci, koji su tome pitanju pristupili kao naučenjaci, bez prejudiciranja i bez predrasuda; drugim riječima, pisci koji su na temelju domaćih i stranih izvora nastojali da otkriju istinu. U tu grupu spadaju Rački, Solovjev i Kniewald.

Mora se odati posebno priznanje profesoru Solovjevu, koji je neumorno radio, dok je bio na Sarajevskom Univerzitetu, na ispitivanju domaćih, Bosanskih izvora, koje su Glušac i Šidak tumačili na svoj način. Solovjev je zapravo dokazao tezu Račkoga pomoću domaćih izvora, koje Rački u svoje vrijeme nije imao na rasplaganju. Naročito je važan onaj podatak iz rukopisa Anselma Aleksandrijskog, iz druge polovice XIII stoljeća, u kojemu se definitivno utvrdjuje da ona inkvizitorska „ecclesia Sclavoniae" nije ništa drugo nego crkva Bosanskih bogumila, kako je to Rački već davno ranije tvrdio.[2])

Pitanje srednjevjekovne Bosanske crkve još uvijek se osvjetljuje. Poslijeratna domaća literatura obogatila je to pitanje vrijednim naučnim

---

[1]) Ibidem, str. 487.
[2]) **Godišnjak Istorijskog Društva Bosne i Hercegovine,** „Uvodne napomene", v. 5, str. VII.

radovima. Godine 1962, Zemaljski Muzej u Sarajevu, poče izdavati **Zbornik Srednjevjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine,** pod uredništvom Marka Vega. Izašla su četiri sveska koji tumače natpise sa srednjevjekovnih Bosanskih stećaka, koji bacaju svjetlo na izvjesne strane života, mišljenja i pogleda srednjevjekovnih Bošnjaka.

Konačno valja spomenuti djelo Maka Dizdara, **Stari Bosanski tekstovi,** koje je važno ne samo za proučavanje vjerskog života srednjevjekovnih Bošnjaka, nego isto toliko za proučavanje društveno-političkih prilika u srednjevjekovnoj Bosni. Dizdar je sabrao, rastumačio i izdao preko dvije stotine starih Bosanskih tekstova, koji više nego ikakva druga knjiga otvaraju vrata u dušu srednjevjekovnih Bošnjaka. Iz tih tekstova možemo nešto saznati o pogledima, težnjama, bolima i nadama naših djedova, koje sile Istoka i Zapada uzalud pokušavahu podjarmiti.

8. Vrijeme pojave bogumilstva u Bosni

Kada su Bogumilski misionari počeli raditi na zapadu Bugarske, u Raši, Zeti, Bosni i Dalmaciji, teško je ustanoviti. Kako smo naprijed vidjeli, imade izgleda da je manihejstvo vrlo rano došlo iz Italije u Dalmaciju. Da li je ideja odatle došla u Bosnu, možemo samo nagadjati.

Zna se da je u Primorskoj Hrvatskoj već u začecima širenja kršćanstva nastala borba za službu Božiju na Slavenskom jeziku. Ta je borba postepeno primila karakter otpora stranom, Latinskom elementu, koji je kroz svećeničko zvanje dobijao jako uticajan društveno-politički položaj u narodu. Tomu se treba dodati, da je taj elemenat bio pomagan od Hrvatskih dvorskih krugova, a to iz političkih razloga. Ta je borba postala još intenzivnijom nakon velikog raskola izmedju Rima i Carigrada, 1054 godine, kada je došlo da konačnog prekida izmedju ta dva vjerska centra. Administrativna granica izmedju istočne i zapadne crkve podudarila se je sa onom sudbonosnom granicom, kojom imperator Theodosius podijeli carstvo na Istočno i Zapadno. Iako je ta granica postojala nekoliko stoljeća prije dolaska Slavena na Balkanski poluotok ona će na njih, odmah po njihovom dolasku ondje, imati sudbonosan uticaj.[1])

Šest godina nakon toga velikog raskola sazvan je u Splitu crkveni sabor, pod vrhovnim rukovodstvom papskog delegata Maynard-a. Sve do tada ženidba svećenstva svih položaja u Hrvatskoj smatrala se je prirodnom stvari. Sabor je to stanje iz temelja promijenio, izglasavši

---

[1]) Domenach, Jean-Marie, Yugoslavia, New York, Viking, 1962, str. 18.

da „ako pričešćeno lice, bio to biskup, svećenik ili djakon, stupi u bračnu vezu, ili ako takva osoba, usprkos odredaba ovoga Sabora, zadrži već vjenčanu ženu, ovim se odmah otpušta iz svećeničkog staleža i zabranjuje mu se uživanje ma kakvog crkvenog prihoda." „Pod prijetnjom isključenja iz crkve zabranjeno je zarediti osobu Slavenskog porijekla, koja nije dobro upućena u Latinski govor i pismo".[2])

Opozicija ovim odredbama, naročito ovoj posljednoj, bila je skoro spontana. Glagoljaški svećenik Vuk sa otoka Krka stavlja se na čelo otpora. U toj dugoj i mukotrpnoj borbi narodna stranka sa Vukom na čelu izgubila je bitku; Vuk je nakon dvanaest godina odležanih u zatvoru morao napustiti svoju rodnu grudu, da se u nju nikad više ne vrati. Možemo si zamisliti, da su mnoge pristalice narodnog otpora, pod jakim pritiskom, morali tražiti utočišta u susjednoj Bosni, gdje je situacija bila posve drukčija.

Na istoku Bosne, u Raškoj, već u drugoj polovici dvanaestoga stoljeća, poduzima Veliki Župan Stevan Nemanja vrlo stroge mjere protiv Bogumila, jedno iz vjerskih, a drugo iz političkih razloga. Srbija u to vrijeme postaje vodećom pravoslavnom državom medju Slavenima istočnog dijela Balkanskog poluotoka, da bi nešto poslije, u doba cara Dušana (1330—1356) postala u stvari nasljednicom Bizantije i u političkom pogledu. Tako se Slaveni polariziraju; Hrvati primaju krštenje iz Rima i vežu se uz Svetu Stolicu, dok Srbi gravitiraju Carigradu i postaju duhovni nasljednici istočno-bizantinske kulturne tradicije. Sa kulturnom orijentacijom išla je i politička i tako su Hrvati i Srbi već od njihovog doselenja na Balkan pali pod dva suprotna uticaja, koji će prožimati čitav njihov budući historijski razvoj. Otpor toj polarizaciji izbijao je i u hrvatskim i u srpskm zemljama, ali on nije mogao da zauzme proporciju pravog nacionalnog pokreta radi toga, što su vladajući krugovi i u jednoj i u drugoj zemlji pristajali uz centripetalne sile.

Jedina naša zemlja u kojoj je otpor toj polarizaciji poprimio karakter opće nacionalne borbe bila je Bosna i Hercegovina. Slaveni tih naših centralnih zemalja vodiće kroz stoljeća borbu protiv tih stranih uticaja, jednako protiv Rima, koliko protiv Bizanta. U toj borbi oni su našli u bogumilstvu najjače uporište za održavanje Slavenskih narodnih karakteristika i običaja, braneći grčevito svoju narodnu samostalnost protiv nasrtaja Istoka i Zapada, kao što su i Bugari u tom pokretu našli najjaču snagu za otpor Bizantinskoj političkoj prevlasti. U Bosni je

---

2) Preveden, F., History of the Croatian people. Washington, D. C., 1949, Part I, str. 233.

borba tim teža, složenija i interesantnija, što se Bosna odupire na dva fronta: protiv Ugarske kao mača Rimske kurije i protiv Srbije, kao nosioca Bizantinske prevlasti.

Poslije Crkvenog raskola Rimski papa i Carigradski patrijarh vodili su tešku, često puta zakulisnu, borbu za prevlast medju Balkanskim Slavenima. U početku trinaestog stoljeća, poslije pada Carigrada pod Latine, dolazi da prave vjerske krize u istočnoj crkvi. Srpska pravoslavna crkva bila je sve do tada pod direktnim uticajem i upravom Carigradskog patrijarha i nije imala svoje samostalne patrijaršije. Stevan Prvovjenčani (1196—1228) hvata zgodan politički momenat, poziva svoga brata Savu, koji se je bio povukao u manastir na gori Atosu i šalje ga, g. 1219, kao ambasadora u Aziju. U poruci caru i patrijarhu Stevan obećaje čišćenje svih srpskih zemalja od heretika, definitivno pristajanje uz Bizantinsko pravoslavlje, s tim da Srbija dobije status autokefalne crkve sa svojom vlastitom partijaršijom. Car to jedva dočeka, a patrijarh imenuje Savu prvim Srpskim patrijarhom.[1]

Po povratku Savinu iz Azije sazvan je veliki sabor u Žiči, g. 1221, koji je pored ostalih stvari imao za zadaću da izvrši „svečani obred ispovijedanja istina pravoslavne vjere i anatemisanje jeresi".[2] Žički dakle sabor imao je istu zadaću kao i sabor cara Borila u Bugarskoj deset godina ranije. Bogumilski pokret bio je u Srbiji istrijebljen raznim mjerama, medju kojima bijaše progonstvo, oduzimanje imovine, čupanje jezika, izgaranje lica usijanim željezom, itd.

Kad je bogumlsvo došlo u Bosnu ne može se točno utvrditi. Prvi službeni izvještaji o tome su samo indikacija da je ono već bilo zauzelo toliko ozbiljne razmjere, da izaziva uzbunu kod pape i susjednih vladara.

Na prelazu iz 12og u 13-to stoljeće dešavaju se vrlo interesantni dogadjaji u našim zemljama. Milošću Bizantinskog cara Manuela Comnena I (1143—1180) stupa na prijestolje Srbije Stevan Nemanja, a njegov brat Miroslav dobiva Humsku zemlju. U isto vrijeme postaje u Bosni banom legendarni Kulin (1180—1204). Miroslav se ženi Kulinovom sestrom i sada njih dvojica, Kulin i Miroslav, slijede jedan pravac, kako u vjerskom tako i u političkom pogledu, koji će biti presudan za političko-vjersku budućnost Bosne i Hercegovine. Sve dotle Bosna i Hum su

[1]) Larned, J. N., The New Larned History. Springfield, Mass., C. H. Nichols Publishing Co., 1924, str. 7643.

[2]) Solovjev, A., „Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilsvu na Balkanu", **Godišnjak Istorijskog Društva Bosne i Hercegovine**, v. 5, str. 40.

bile poprište borbi izmedju Ugarskih karljeva i Bizantinskih careva. Iako je u Bosni možda bilo nešto katolika, a još manje pravoslavnih i to vjerovatno samo u Humskoj zemlji, obadvije zemlje su bile pune Bogumila. U onoj dugotrajnoj borbi izmedju Ugarske i Bizanta, katolička crkva sa svojim latinskim svećenstvom na čelu bila je uvijek uz Madjarsku, dok je pravoslavna crkva stajala uz Bizant. „Ugarski kralj podupiraše katolištvo kraj Save u toliko u koliko naziraše u njem zgodnu kopču, koja bi one zemlje trajno svezala s Ugarskom krunom. Stoga se i dade sav uspjeh katolištva, koliko se postigao potporom Ugarske politike, svesti na to, što je nekoliko tisuća stanovnika donjega Podunavlja prešlo u krilo katoličke crkve. Ovaj je prijelaz tako malo djelovao na Bosnu, da skoro svi njeni stanovici, kao što bijaše Rimska stolica g. 1373 obaviješćena, osim onih koji su u novije doba bili prešli na katoličku vjeru, bijahu raskolnici i krivovjerci".[1]) Kako Bizantinsko carstvo u ovo vrijeme počima polako naginjati svome zahodu, pod raznim udarcima izvana, od kojih je svakako najjači udarac Turaka Seldžuka i Latinskih križara, njegovo mjesto i ulogu na Balkanu preuzima Nemanjićka Srbija. Jednom vladaru sa čisto Slavenskom nacionalnom, kulturnom i političkom orijentacijom, obadvije ove crkve morale su izgledati jako sumnjive. „Prihvaćanje pravoslavnog kršćanstva predstavljaše prvi korak u podvrgavanju carskom sistemu, jer car se smatraše Kristovim političkim prestavnikom na Zemlji. Jedino putem hereze bilo je moguće manjinama Istoka očuvati nacionalni individualitet i izbjeći dohvatu poreznika".[2]) Zato i Kulin i Mroslav, da bi se održali izmedju čekića i nakovnja, daju svu moguću podršku bogumilstvu, ne samo kao revolucionarnom vjerskom pokretu, nego isto tako kao nosiocu ideje Bosanske državne samostalnosti i Slavenske samostalne kulturne orijentacije. U potvrdu ovome ide činjenica da je Katolička crkva nastojala polatiniti hrvatsko stanovništvo Dalmacije i otoka, šaljući im svećenike Talijane, koji nisu imali ništa zajedničko sa Slavenskim narodnim duhom, dapače su mu bili iz temelja potivni, kako smo to već vidjeli u zaključcima Splitskoga sabora.

Godine 1180 princ Miroslav ima neku raspru sa latinskim biskupom iz Splita, koji se zove Rainier, pod čijom se jurisdikijom tobože nalazila Humska zemlja. Miroslav je smatrao Rainiera agentom Ugarskog kralja i nije mu dozvolio da posveti Stonskoga biskupa koji je bio pod Miroslavljevom vlašću. Ne samo to, nego on još zaplijeni neke novčiće koji su bili namijenjeni Splitskom biskupu. Rainier se potuži papi

---

[1]) Rački, F., Bogumili i Patreni, str. 442.
[2]) Bryer, Anthony, Byzantium and the ancient East. New York, Hamlyn, 1969, str. 11.

Alexandru III., a ovaj pošalje nuncia Theobalda da stvar izvidi i podnese izvještaj. Nuncije nalazi Miroslava tvrdokornim, a uz to još i pokroviteljem patarena. Nuncije ga proglasi nezakonitim princom, ali Miroslav do toga ništa ne drži pa čak kad mu i papa piše. Papino strpljenje toga nije moglo podnijeti i on sada piše Madjarskom kralju Beli III, tražeći od njega da Miroslava dovede u red. Nije poznato da li je Bela nešto pokušao, ali se sigurno zna,da je Miroslav još uvijek gospodar Huma i da pravi ugovor sa Dubrovčanima godine 1186 i 1190.[1])

Latinska osveta ipak nije predugo čekala. Već u Martu mjesecu, 1198, Madjarski princ Andrew nosi naslov princa Dalmacije, Hrvatske i Huma.[2]) Godine 1199 Miroslav nije više na životu, dok se njegova udovica nalazi u izbjeglištvu, na dvoru svoga brata Kulina bana u Bosni.

Bosanski dvor je tada otvoreno u rukama Bogumila. Videći na jednoj strani uspon Madjarske kao katoličke zemlje, a na drugoj uspon bizantinsko- pravoslavne Srbije, Kulin je došao do uvjerenja, da samostalnost Bosne može očuvati jedino oslanjajući se na Bogumile. Kulin je bio ogorčen na papu i zbog toga, što je ovaj stavio, godine 1191, Bosnu pod tobožnju jurisdikciju Splitskoga nadbiskupa, dok je Bosna do tada, makar i nominalno, pripadala pod jurisdikciju Dubrovačkog nadbiskupa, a sa Dubrovnikom je Kulin održavao najbolje veze. Splitskog nadbiskupa Petra Ugrina, po porijeklu Madjara, Kulin je smatrao običnim agentom Ugarskog dvora. Uz to je Kulin svakako morao biti ponukan i svojom sestrom, koja je po smrti kneza Miroslava, morala ispred Madjara pobjeći na dvor svome bratu u Bosnu. Godine 1199 ban Kulin, njegova žena, sestra, mnogi rodjaci, sav dvor i još k tomu deset hiljada podanika otvoreno pridjoše bogumilskoj nauci, koja tim aktom postade državnom vjerom Bosne.

Sin Stevana Nemanje, Dukljanski knez Vukan, šalje papi Inocentiju alarmantno pismo o dogadjajima u Bosni.[3]) To pismo se smatra prvim službenim dokumentom o postojanju bogumilstva u Bosni. Medjutim

[1]) Runciman, S., The Medieval Manichee; a study of Christian dualist heresy. Cambridge Univ. Press, 1960, str. 102.
[2]) Ibidem.
[3]) Theiner, Augustino, Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium. Romae, Typis Vatikanis, 1863, V. I., str. 6. (. . . „Demum vero paternitatem vestram nolumus latere, quia heresis non modica in terra Regis Ungarie, videlicet Bossina pullulare videtur, in tantum quod peccatis exigentibus ipse Bacilinus cum uxore sua et cum sorore sua, qui fuit defuncti Miroslavikemensi, et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem milia Christianorum in eandem heresim induxit".)

bogumilstvo je u Bosni mnogo starijeg datuma, kako ćemo to vidjeti nešto docnije.

Došli su papi izvještaji i sa drugih strana. U nekim od tih izvještaja Bosanski se heretici nazivaju imenom Patareni. Papa je bio jako uzbudjen na pojavu tolikog broja heretika u Bosni. 11 Oktobra, 1200, papa piše Madjarskom kralju Emeriku i tuži se na Kulina za to što daje zaštitu krivovjercima u Bosni i onim Patarenima koje je iz Splita i Trogira protjerao onamošnji nadbiskup. Papa naredjuje Emeriku da poduzme sve potrebne mjere kako bi prisilio Kulina da se vrati u katoličku vjeru, a ako to ne učini da se svrgne. Heretici da se iz cijelog kraljevstva protjeraju, a da im se imanja zaplijene.[2]) Neki izvori čak spominju da je i sami Bosanski biskup Danijel tom prilikom bio prešao na bogumilstvo.[3])

Usprkos tih papskih naredjenja Emerik nije sada bio u položaju da preduzme ma kakve mjere protiv Bosne. Bilo je to vrlo burno vrijeme ne samo za naše Slavenske zemlje na Balkanu, nego za čitav ondašnji svijet. Na jednoj strani vidimo ogromni uspon Seldžučke imperije na Istoku, koja ponovno sjedinjuje zemlje Abbasidskog carstva i time ugrožava samu egzistenciju Bizantije, naročito nakon strahovite bitke kod Manzikerta, godine 1071, u kojoj je Bizantinska vojska bila skoro do temelja uništena. Taj poraz odjeknuo je čitavim onda poznatim svijetom i taj će poraz, medju inim razlozima, biti povod da papa Urban II sazove koncil u Clermont-Ferrand-u, god. 1095 i da okrene čitav zapadni svijet na jednu do tada nevidjenu avanturu, poznatu pod imenom „Križarske vojne".

Mnoge od tih Križarskih vojni proći će kroz naše krajeve, ostavljajući pustoš iza sebe. Četvrta Križarska vojna, nekim čudnim obrtom sudbine, umjesto Svete Zemlje, krenu na Grčko-pravoslavni Carigrad, osvoji ga i osnova u njemu Latinsko carstvo. Ta vojna je imala velike posljedice na neke Dalmatinske gradove. Križari, na ime, na putu za Carigrad, opustoše Zadar, g. 1202, pod izgovorom da se u njemu nalazi veliki broj heretika. Emerik je to dobro razumio i kao vjerni sin katoličke crkve on sada krene na Bosnu. Kulin je, studirajući sve okolnosti, smatrao da je za Bosnu najbolje taj spor riješiti bez proljevanja krvi. Patareni su na ime učili da je u momentu životne opasnosti dopušteno

---

[2]) Theiner, A., op. cit. v. I, str. 12 (Regi Hungariae pontifex significat, quas poenas in haereticos constituerit, mandatque, et eos as Culinum banum Bossinum haereticorum fautorem a regno expellat, et contra Nicolaum intrusum Iadertinum procedat . . .)
[3]) Runciman, S, The Medieval Manichee, str. 103.

za čas prikriti pravo uvjerenje i na oko pristati uz ono što se od čovjeka traži. To se nije smatralo odricanjem od već stečenog uvjerenja, jer priznanje pod pritiskom sile ne obvezuje. To učenje Bogumila, kako smo već vidjeli, spominje i presbiter Kozma u svome „Slovu".

Kulin za to piše Papi, kako je on bio uvjerenja, da su Patareni pravi kršćani i on ponudi da pošalje u Rim jednu delegaciju, koja bi papi rastumačila što Patareni vjeruju i da onda od pape saznaju ako su negdje skrenuli. Nema sumnje da je to bio samo jedan vješt politički manevar od strane Kulina, kako će se vidjeti kasnije. 1202 godine, Dubrovački nadbiskup, pod čijom se nominalnom jurisdircijom Bosna ponovno nalazi od godine 1196, šalje Patarensku Bosansku misiju u Rim, a nešto kasnije papina delegacija dolazi u Bosnu. Na čelu papine delegacije nalazi se kapelan John de Casamaris.

8 Aprila, 1203, dolazi do velikog narodnog zbora na Bilinu Polju kod Zenice, na obali rijeke Bosne, gdje Patareni, zajedno sa svojim banom i svojim učiteljima, priznaše, iz političkih razloga, tobožnje vrhovništvo Rimske crkve. To je bila najglavnija točka. Bošnjaci pristaše i na druge, manje važnije zahtjeve papskoga delegata, kao što je prihvatanje Rimskog kalendara, stavljanje križeva u mjestima bogoslužja, post i ostale svetkovine te da se ispovijedaju bar sedam puta godišnje, prilikom velikih crkvenih praznika. Sve se je dakle odnosilo na spoljnu simboliku, na praktično-ritualnu stranu, dok se o samoj vjersko-teološkoj doktrini i ne govori. Spoljna pokornost Rimu i napuštanje tobože loših običaja bila je glavna stvar.

Patareni su morali u znak pune pokornosti poslati još dva delegata na Ugarski dvor, gdje se je Kulinov sin već nalazio kao taoc. Tamo, pred Madjarskim kraljem i Kaloškim nadbiskupom, Patareni obećaše, da će se držati onoga što se od njih traži, a Kulinov sin još obeća, u ime svoga oca, da će ban platiti hiljadu srebrenjaka u slučaju da se taj ugovor prekrši. Izgleda da nitko nije čvrsto vjerovao da je taj ugovor dugotrajan. Na protokolu koji je sadržavao odricanje (abjuracija) na Bilinu Polju potpisani su, pored Kulina bana, predstavnici Bogumilske sljedbe u Bosni.[1])

John de Casamaris je tada želio da reorganizira Bosansku katoličku crkvu, u kojoj bijaše jedna jedina katolička biskupija, a i ta bez života.

---

[1]) Theiner, A, op. cit., v. I, str. 20. (. . . „Actum apud Bosnam iuxta flumen loco qui vocatur Bolino Poili, sexto Idus Aprilis. **Dagite, Lubin, Brageta, Pribis, Luben, Rados, Bladosius, Banus Culinus, Marinus archidiaconus Ragusii subscripsimus".)**

Njegovi prijedlozi medjutim nijesu provedeni u djelo zbog Madjarskog uplitanja. Izgleda da su Madjari željeli imati u Bosni slabo organiziranu katoličku crkvu, kako bi se na taj način oni stalno mogli miješati u stvari Bosne.

Da je ovaj akt Kulina bana na Bilinom Polju bio samo jedan mudar manevar, najbolje se vidi iz toga, što broj Patarena u Bosni, poslije 1203, ne samo da ne opada, nego je u stalnom porastu. Svjetski dogadjaji pak nijesu dali mogućnosti papi Inocentiju da povede Križarsku vojnu na Bosnu, iako je to on želio. On je tada imao pune ruke posla u Južnoj Francuskoj, u Languedoc-u, gdje je sada bjesnila Križarska vojna na tamošnje Albigenze, koji su pripadali istom vjerskom učenju, kao što je bilo ono Bosanskih bogumila. To je jedna od najkrvavijih i najbrutalnijih vojni možda u čitavoj krvavoj vjerskoj historiji Evrope. Zbog osobite važnosti ove vojne na bogumilske duhovne rodjake Južne Francuske, mi ćemo je ovdje iznijeti u najkraćim potezima, jer je ona u uskoj vezi sa našom temom. U ovom vojnom pohodu dolaze do izražaja najniži, najbrutalniji instinkti ljudske duše, koji ostaju kao vječna crna mrlja na licu ljudske savjesti. S jedne strane čovjek je ovdje pokazao da može prema čovjeku biti okrutniji od vuka i tigra, dok s druge strane, ova vojna ponovno manifestira onu vječnu istinu, koja se kao crvena nit probija kroz svu tminu historijskog zbivanja, na ime, da nema žrtve, koju čovjek nije u stanju podnijeti za slobodu savjesti.

9. Albigenska križarska vojna

Kako smo već napomenuli, postojalo je duhovno i intelektualno bratstvo izmedju Albigenskih Katara i naših pradjedova, Bosanskih bogumila. Prema izvorima koje navodi Rački, dolazili su studenti iz Italije i Južne Francuske u srednjevjekovnu Bosnu „da ondje savršeno i potpuno nauče nauku od učitelja koji stanuju u mjestu, koje se zove Bosna".[1])

Katari se pojavljuju u Južnoj Francuskoj već u početku jedanestog stoljeća. Šljedba se je toliko proširila, da je katolička crkva našla za potrebno da sazove opći koncil u gradu Toulouse-i godine 1119. To je bio centar Katarskog učenja. Koncil izdaje naredjenje svjetovnoj vlasti da se stavi u službu crkve za istrebljenje heretika. Taj prvi pokušaj nije imao vidnoga uspjeha, jer je uz heretike stajao narod i plemstvo. Glavna karakteristika ovih heretika, naročito njihove izabrane grupe (electi), koja ih je jako približila običnom svijetu, bijaše njihov uzoran

---

[1]) Rački, F., Bogumili i Patareni, str. 440.

život i potpuni sklad izmedju njihovih riječi i djela. Oni su blijedi od dugog posta, redovno se mole Bogu i odriču se materijalnih dobara. Bili su zakleti neprijatelji, ne toliko katoličkog teološkog učenja, koliko one nadogradnje što se ispoljila u crkvenoj hijerarhiskoj organizaciji. To njihovo neprijateljstvo prema katoličkoj crkvenoj organizaciji i načinu života svećenstva, punom korupcije i nepotizma, išlo je dotle "da su oni bili izaslali pomoćnike k Saracenom da jim ponude savez proti zapadnom kršćanstvu".[1])

U početku 13 stoljeća grof Raymond VI Tuluški daje zaštitu Katarima. Papa šalje St. Dominika da pokuša na lijep način pridobiti Katare da se povrate u katoličku crkvu, ali ne uspijeva. Godine 1207 papa Inocentije traži od grofa Raymonda da upotrijebi silu za istrebljenje heretika. Raymond obećaje, ali ne izvršava obećanja i papa ga isključi iz crkve. 14 Januara, 1208 proširi se kroz čitav Zapadni Svijet jedna za ono vrijeme nevjerovatna vijest, da je na ime papin delegat Pierre de Castelnau ubijen od strane jednog viteza. Delegat je taj bio došao na poziv grofa Raymonda da bi pokušali pregovorima spor riješiti. Da li je neki grofov vitez ubio papinog delegata da bi na taj način izazvao oružani sukob? To danas nitko ne vjeruje, ali u ono vrijeme nitko nije sumnjao da je to bio glavni motiv za ubistvo papina delegata.[2])

Papa se sada obraća na Philipa-Augusta (1165—1223) ali bez uspjeha. Papa je pak bio uvjeren da će ga slijediti plemstvo ako ih on pozove na križarsku vojnu u zemlju tako bogatu i tako blisku. Plemići sa sjevera odmah se odazivaju papinu pozivu i njihova se vojska sastaje u Lyonu, da bi odatle udarili tradicionalnim putem kroz dolinu Rhone na Languedoc.

Grof Raymond se je već bio pokajao, pokorio i sam prišao križarima. 22. Jula ta križarska vojska dolazi do grada Beziers-a. Tu je poklato sve živo što je križarima palo pod ruke, jednako katolici kao i heretici. U samoj crkvi Svete Madeleine poklali su oko sedam hiljada osoba. Bilo je izvjesnih vitezova koji su htjeli pronaći katolike i poštediti ih, ali je papski legat izdao naredjenje, koje je odjeknulo kao grom u čitavom tada poznatom kršćanskom svijetu: „Pobijte ih sviju, Bog će raspoznati svoje!"[3]) Izgleda da je kod inkvizitora vladalo mišljenje, kako navodi H. S. Williams, „da je bolje smaknuti stotinu nevinih

---

1) Rački, F., op. cit., str. 383.
2) Maury, André, „Les Albigeois", **Miroir de l'Histoire,** No 43, Août, 1953, str. 821.
3) Ibidem, str. 823 (Tuez-les tous, Dieu reconnaîtra les siens".)

osoba, koje svakako idu u raj, nego dopustiti da jedan heretik izmakne kazni i da onda truje duše mnogih i šalje ih u pakao".[1])

Sedmicu dana nakon ovog užasnog pokolja križari dolaze pred Carcassonne. U pregovorima koji su sada uslijedili zaključeno je da svi stanovnici ovoga mjesta moraju napustiti grad ne noseći sobom ništa osim onoga čime bi pokrili svoja gola tijela. Dozvoljeno im je da izadju, „ne noseći sobom ništa do svojih grijeha".[2]) Francuski Katari su u ovim borbama pokazali sjajne primjere junaštva i odanosti svojim uvjerenjima, kakvi se rijetko nalaze u analima Evropske historije.

Križari su sada izabrali za svoga vodju okrutnoga vlastelina sa sjevera, Simon de Montfort-a, kojemu crkva povjeri misiju definitivnog uništenja hereze. Godine 1210 Simon zauzima tvrdjavu Bram, nakon trodnevnog odpora i dade iskopati oči, odrezati nosove i gornje usne svima borcima, koji se zatekoše živi, njih stotinu na broju. Samo je jedan čovjek ostavljen sa jednim okom da bi mogao odvesti svoje unakažene drugove do mjesta Cabaret, kako bi tamo izazvali paniku medju stanovništvom.[3]) Marta mjeseca, 1210, Simon zauzima Minervu. Katarski garnizon je poštedjen, ali Katarski čistunci (electi) imaju da biraju izmedju odricanja od svoga učenja i lomače. Svi izabiraju posljednu alternativu. Jedino njihove tri žene pokazuju slabost u posljednjem momentu. Njihov broj varira; prema nekim izvorima ima ih 140, prema drugim 180. Nije ih čak trebalo ni bacati u vatru, jer „zaslijepljeni svojom zloćom oni se sami bacaju u oganj sa osmješkom na licu".[4])

Ova Križarska vojna trajala je sve do konca 1244 godine, kada je palo posljednje katarsko uporište, tvrdjava Montsegur, koja se poput kakvog dvorca iz legendarnih priča, uzdiže visoko na jednom strmom brežuljku, kojih dvadesetak kilometara na jugozapadu od mjesta Foix-a. U medjuvremenu u već osvojenim predjelima Languedoc-a inkvizitori prolaze zemljom uzduž i poprijeko. Oni se mogu pojaviti sasvim iznenada u nekom mjestu, odmah početi sa ispitivanjem, ući u kuću, štalu, podrum, ili se popeti na tavan kuće, da bi ispitali svaki kutak. Svake dvije godine, svi muškarci od 14 godina pa na više, a djevojčice od 12 godina pa na više, moraju se zakleti, da će istraživati heretike i ako ih nadju, da će ih vlastima prijaviti. Tko god dadne utočiste heretiku kuća će mu se spaliti i sve imanje oduzeti.[5]) Heretici koji se povrate

---

1) Williams, H. S., The Historians History of the World. New York, Outlook, 1905, v. X, str. 572.
2) Maury, André, op. cit., str. 824 („N'emportant rien que leurs péchés".)
3) Oldenburg, Zoe, Massacre at Montsegur. Pantheon Books, 1961, str. 136.
4) Maury, A., op. cit., str. 825.
5) Ibidem, str. 829.

u katoličku vjeru moraju nositi posebno obilježje, da se razlikuju od ostalih katolika i oni su pod stalnom pažnjom. Oni heretici za koje se dokaže da su prešli u katoličku vjeru pod uticajem straha, biće bačeni u zatvor, a njihova imanja konfiskovana. Oni pak za koje se dokaže da su ostali vjerni herezi, moraju se živi spaliti.

Križari su opsjeli tvrdjavu Montsegur u Martu 1243. Tu se bijahu sklonili veliki Katarski djed od Toulouse-e, sa njegovim zamjenikom (filius maior), veći broj čistih obadva spola i priličan broj običnih vjernika. Zapovijednik tvrdjave bijaše Pierre-Roger de Mirepoix. Nakon herojskog otpora opsjednutih čitavu godinu dana, nekom izdajom iznutra konačno uspije opsjedačima da otvore prolaz u tvrdjavu. U zadnji čas Katarima uspijeva da omoguće četvorici svojih ljudi da pobjegnu iz opsjednute tvrdjave sa svojom tajnom riznicom, Šta je ta tajna riznica sadržavala, nitko u stvari ne zna. Zapovijednik tvrdjave dobiva dosta povoljne uslove za predaju: poštedjeni su svi osim čistih Katara (electi) kojih bijaše dvije stotine na broju. Njima je dat unobičajeni izbor: odricanje od katarskog učenja, ili oganj.Svih dvije stotine, medju kojima se nalazi „najčistija katarska mlada herojkinja Esclarmonde de Pereilha", izabiraju posljednu alternativu.[1] Na ogromnom polju, što se stere ispod samog Montsegura, napravljena je velika ograda od kolaca i pruća i tu je upaljena velika lomača, u koju su bačeni ovi ljudi do posljednjega da nadju mučeničku, herojsku smrt. Miris pečenog ljudskog mesa, veli se, mogao se je čuti na kilometre daljine. U Francuskoj i sada postoji legenda, ako se na tom mjestu malo dublje zakopa u zemlju, da će se naći lug koji je nastao od izgorjelog ljudskog mesa.[2]

Da tragedija ovih slobodoumnih ljudi bude veća, mnogi od njih moradoše umrijeti, ako tako možemo reći, po dva puta. Naime u ludilu i paranoji koja je obvladala njihovim progoniteljima pala je ideja da oni Katari, koji nijesu bili prvotno spaljeni, trebaju to sada iskusiti na taj način, da se njihove kosti moraju izvaditi iz grobova i baciti na lomaču. U Septembru, 1237, mnoga groblja u Toulouse-i i drugim mjestima bila su predmet pomnog istraživanja. U samoj Toulouse-i grobovi od kojih dvadesetak, nekada vrlo poštovanih i uglednih gradjana, bili su oskvrnuti, njhove kosti, ili još raspadajuća tijela vučena su na volovskim kolima kroz grad ka lomači, uz poklike pratioca, koji je stalno ponavljao: „Qui atal fara, atal pendra".[3]) c Tko bude slično radio, ovaka ga sudbina čeka).

---

[1]) Maury, A., op. cit., str. 829.
[2]) Ibidem
[3]) Oldenburg, Zoe, Massacre at Montsegur. Pantheon Books, 1961, str. 295.

Ovi primjeri su navedeni radi toga da pokažu dokle sve vjerska netrpeljivost može dovesti ljude, kao i radi toga da se ne bi zaboravila ona velika lekcija historije, da nikakva vrsta kazne i mučenja nije nikad bila u stanju ugasiti u ljudskim srcima goruću vatru za slobodom, pogotovu kad se radi o slobodi misli i savjesti. Nema nikakve razlike u tome da li se radi o vjerskoj netrpeljivosti ili pak o političkoj, rasnoj, jezičnoj, nacionalnoj ili ma kakvoj netrpeljivosti. Čitalac će lako moći napraviti komparaciju izmedju ovih dogadjaja u Južnoj Francuskoj i onih što su se desili, kojih sedam stotina godina kasnije, u našim vlastitim zemljama. Vrijeme je drugo, ali su motivi i metode iste.

10. Vjerske prilike u Bosni prije pojave bogumilstva.

Naši domaći pisci nekako zanemaruju ili šutke prelaze preko jedne vrlo važne činjenice, a ta je, da kršćanstvo nije uopće bilo primljeno od velikog dijela Slavenskog stanovništva u centralnim Slavenskim zemljama i da je to stanovništvo iz staroslavenskog politeizma direktno prešlo u bogumilstvo. Constantine VII Porphyrogenitus još u desetom stoljeću govori o „nekrštenim Slavenima" u Bijeloj Hrvatskoj i u Paganiji. „Velika Hrvatska, koja se isto zove „Bijela" još uvijek je nekrštena sve do današnjeg dana, isto kao što su nekršteni Srbi, koji su njeni susjedi. Oni (nekršteni Hrvati) imaju manje konjanika i pješaka nego krštena Hrvatska, jer su oni stalno napadani i pljačkani od Franaka, Turaka i Pečenega".[1])

Paganiju, koju obitavaju nekršteni Slaveni, car stavlja na teritoriju današnje Bosne i Hercegovine i izvjesnih Dalmatinskih otoka. „Pagani su tako nazvani, jer oni nisu prihvatili krštenje onda kada su ostali Srbi bili pokršteni. „Pagani" u Slavenskom jeziku znači „nekršteni", dok se u Rimskom jeziku njihova zemlja zove Arenta (Narenta) a Rimljani njih zovu Arentani (Neretljani). U Paganiji nalaze se ovi napučeni gradovi: Mokron, Beroullia, Ostrok i Slavinetza. Oni takodjer posjeduju ove otoke: veliki otok Kourkra ili Kiker (Krk) na kojemu se nalazi grad; drugi veliki otok Meleta ili Malozeatai, kojega Sv. Luka spominje u „Aktima Apostola" pod imenom Melite (Mljet), na kojemu vipera pecnu Sv. Pavla za prst, a on ga sprži u vatri; još jedan veliki otok Phara (Far) i još otok Bratzis" (Brač).[2])

Ako car govori o čitavoj jednoj oblasti na Balkanu da je naseljena nekrštenim Slavenima, nemamo nikakva razloga u to sumnjati. Car je

---

[1]) Porphyrogenitus, C., De Administrande Imperio, New Rev. ed. Washington, D. C , 1967. str. 153.
[2]) Ibidem, str. 165. (Riječi u zagradama su moje.)

svoje djelo sastavio izmedju 948 i 952 godine, dok prvi alarmantni izvještaji o bogumilsvu u Bosni potječu iz 12 stoljeća. To je, kako smo već vidjeli, pismo Dukljanskog kneza Vukana, mladjeg sina Stevana Nemanje, papi Inocentiju III, godine 1199.

Bogumilstvo se je pojavilo u Bugarskoj u drugoj polovici desetog stoljeća, upravo negdje onih godina kada je car Porphyrogenitus pisao svoje djelo. Da li je trebalo dugo vremena pa da se to učenje proširi medju drugim Slavenskim plemenima na Balkanu, koja nijesu htjela da se podvrgnu bilo pod Bizantinski, bilo pod Rimski okvir? Nemamo nikakva razloga sumnjati da je bogumilstvo došlo u Bosnu mnogo ranije, jer jedna ideja ne osvaja jednu zemlju preka noći. Sigurno je da Kulin ban, njegova sestra, žena i toliki broj naroda nisu bili prvi ljudi koji su prišli bogumilstvu, nego je to radije vrhunac uspona te ideje, koja se više od stotinu godina ranije ondje bila ugnijezdila. U potvrdu ovoga mišljenja navešćemo jedan domaći, Bosanski izvor.

U tzv. Batalovom evandjelju, što ga je napisao dijak Stanko Kromirijanin, a provjerio did Radin, u doba kralja Dabiše, godine 1393, imade jedna zabilješka na str. broj. 2 u dvije paralelne kolone. U koloni broj 1 nalazi se 16 imena, a u koloni broj 2 imade 12 imena. Radi važnosti tih imena mi ćemo ih ovdje prenijeti:

1.	2.
1. Jeremis	
2. Azarija	
3. Kukleč	
4. Ivan	
5. Godin	1. Gospodin Rastudije
6. Tišemir	2. Radoje
7. Didodrag	3. Radovan
8. Bučin	4. Radovan
9. Krač	5. Hlapoje
10. Bratič	6. Dragoš
11. Budislav	7. Povržen
12. Dragoš	8. Radoslav
13. Dragič	9. Radoslav
14. Ljubin	10. Miroslav
15. Dražeta	11. Boljeslav
16. Tomiš	12. Raatko [1]

[1] Dizdar, M., Stari Bosanski tekstovi, str. 154, 373.

Šta predstavljaju ta imena? O onom odricanju na Bilinom Polju, 8 Aprila 1203, sastavljen je protokol, potpisan pored bana Kulina i Dubrovačkog arhidjakona Marinus-a, od sedam predstavnika bogumilske crkve, a to su: Dagite, Lubin, Brageta, Pribis, Luben, Rados i Bladosius.[1]) Od tih sedam, Lubin i Brageta bili su poslani na Ugarski dvor da potvrde odricanje od hereze i obećanje da će biti vjerni katoličkoj crkvi.

Pogledamo li sada imena iz Batalovog evandjelja što se nalaze pri kraju kolone broj 1, vidimo da se ona čitaju: Dragič, Ljubin, Dražeta. Solovjev misli[2]) da su to iste osobe, koje se nalaze na čelu protokola od 1203 sa nešto iskrivljenim imenima. Bosanska imena su se često nalazila u Latinskim spisima jako iznakažena, tako se na pr. Ban Kulin piše Bacilinus, Ninoslav Naurzlaus itd. Po Solovjevu, ova lista od 16 imena iz kolone broj 1 nije ništa drugo nego popis starješina crkve Bosanske pri koncu 12 stoljeća, kada djedom postaje gospodin Rastudije, koji se nalazi na čelu kolone broj 2.[3]) No, ne izgleda vjerovatno da bi svih tih 16 imena bili starješine crkve Bosanske u jedno te isto vrijeme, pogotovu još i zbog toga što bi lista iz kolone broj 2 predstavljala imena djedova, od kojih je svaki, prema Solovjevu mišljenju, mogao biti na čelu družbe bar 16 godina, dakle skoro puna dva stoljeća, u periodu od 1199 pa sve do 1393, kad je Evandjelje pisano. Nemamo nikakva razloga sumnjati u vjerovatnost toga mišljenja. S toga izgleda sasvim logično prihvatiti i prvu kolonu, ne kao imena djedova na koncu 12 vijeka, nego radije do konca 12 vijeka. Dopustimo li da su oni bili na čelu crkve Bosanske u periodu od bar 150 godina, to bi nas dovelo do druge polovine desetoga vijeka, t. j. do pojave bogumilstva na Balkanu. Baš u to vrijeme preletio je Bugarski car Samuel (980—1014) sa svojim Bugarima preko cijelog centralnog dijela Balkanskog poluotoka pa je na kratko vrijeme bio i u Bosni. Tada je bogumilstvo moralo doći iz Makedonije u Bosnu. To potvrdjuje i činjenica da prva dva djeda Bosanske bogumilske družbe, Jeremis (Jeremija) i Azarija, nose biblijska imena, a takva su imena u ono vrijeme bila jako popularna u Makedoniji.

Vrlo je poučno u ovom pogledu posmatrati sudbinu i katoličanstva i pravoslavlja u srednjevjekovnoj Bosni. Pada u oči da Bosanska katolička biskupija stalno ima sijelo izvan Bosne; sad je u Splitu, sad u Dubrovniku, sad u Djakovu pa je čak nekad podložna Madjarskom Kaloškom

---

[1]) Theiner, A., Monumenta... str. 20 (Vidi bilješku br. 1 na stranici br. 51-52).
[2]) Solovjev, A., „La doctrine de l'église de Bosnie", str 518.
[3]) Ibid., str. 519 („il est clair dès à présent que les seize noms de la première liste de Batalo sont les noms des chefs de l'église de Bosnie de la fin du XIIe siècle...").

biskupu. Uvijek izvan granica Bosne. Ne možemo to drukčije shvatiti nego na taj način da katoličanstvo u srednjevjekovnoj Bosni nije nikad imalo dubokog korjena. Runciman je pravilno primijetio da „stalno prenošenje jurisdikcije nad Bosnom od Dubrovnika do Splita do Kolosza, jasno pokazuje na kakve je poteškoće i nezadovoljstva Rim nailazio u stvari cjelokupne Bosanske biskupije".[1])

Sa pravoslavljem je isto tako, samo što se o pravoslavlju može govoriti jedino u srednjevjekovnoj Humskoj zemlji, dakle samo u jednom dijelu srednjevjekovne Bosanske države. Sjedište pravoslavne Humske episkopije bilo je u Stonu. Proučavajući pet povelja Srpskih vladara Humskoj episkopiji Marko Vego je došao do pravilnog zaključka, „da se gotovo ni jedan episkop nije mogao u Zahumlju zadržati. To je znak, kad su bježali i bez prihoda bili, da im je bilo opasno da se zadržavaju na teritoriji Zahumlja. Kad se još k tome promotri, da je isti slučaj bio i kod Stonske katoličke episkopije, onda se može zaključiti, da je u 13. stoljeću kršćanstvo takozvane bogumilske sekte bilo dominantno, te je priječilo slobodu kretanja katoličkom i pravoslavnom biskupu ili episkopu".[2]) Konačno je Stonska pravoslavna episkopija prenešena na Lim, g. 1252.[3])

Izgleda nam sasvim logično, na osnovu iznešenih podataka, uzeti da je vjerski redoslijed kroz koji je Bosna prošla bio zaista onakav kako smo napomenuli na početku ovog odjeljka, naime staroslavenski politeizam, bogumilstvo, Islam.

11. Glavni dogadjaji u Bosni poslije 1204

Da bismo imali jasniju sliku o dogadjajima u srednjevjekovnoj Bosni, moramo sada iznijeti, u najkraćim potezima, njenu političku historiju, ličnosti koje su igrale glavnu ulogu u Bosanskoj drami i medjuovisnost tih dogadjaja o razvoju prilika u susjednim dijelovima Evropskog Jugoistoka.

Ban Kulin umrije godine 1204. Vrlo je interesantna ta godina u kojoj je Kulin napustio pozornicu dogadjaja u Bosni. Te iste godine pada Carigrad u ruke križara, koji sada pokazaše prema kršćanima Grcima istu

---

1) Runciman, S., The Medieval Manichee . . . , Cambridge Univ. Press, 1960, str. 108.

2) Vego, M., Povijest Humske zemlje (Hercegovine).I dio. Samobor, 1937, str. 111-117. Dalje vidi: Solovjev, A., „Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu", **Godišnjak IDBH**, v. 5, str. 68.

3) Solovjev, A , op. cit., str. 69.

onu „ljubav“, što su je ranije pokazali prema Arapima muslimanima prilikom zauzeća Jerusalema. Kako se čita u suvremenim Grčkim djelima, križari „pljačkaju sveta mjesta, rušeći i gazeći svetinje, bacajući po podu svete ikone Krista i Njegove Majke . . . otimlju djecu od majki, siluju nevine djevojke u crkvama, ne obzirući se ni na Božiju kaznu, ni na osvetu ljudi. Muče kaludjere udarajući ih šakama po obrazu ili nogama u trbuh i šibajući bičem njihova poštovana tijela. Oltari su umazani krvlju, kamo je mnogi svećenik bio dovučen kao brav i na oltaru preklan. Takovo je bilo poštivanje svetinja od onih koji na svojim ramenima nosahu Gospodov križ.“[1]) Ovi su dogadjaji bez sumnje imali jak odjek u susjednim Balkanskim zemljama, gdje je borba za uticaj izmedju Istoka i Zapada bila vrlo živa.

Kulina naslijedi ban Stjepan (1204—1232) pa iako se je pokazivao kao katolik, nije ništa preduzimao protiv Bogumila, bojeći se da ne izgubi vlast. Papa je zauzet križarskom vojnom protiv Albigenza u Južnoj Francuskoj, a Ugarski kralj Andrija ima pune ruke posla nastojeći umiriti pobunjeno plemstvo u Madjarskoj.

Godine 1221 papa Honorius III (1216—1227) šalje u Bosnu kapelana Akontiusa (Acontius) koji podnosi izvještaj o slabom stanju katoličke crkve. Akontius je ostao u Bosni tri godine ali bez ikakvih vidnih rezultata. Htjeo je organizirati križarsku vojnu, ali Ugarski kralj Andrija nije bio u stanju tu vojnu povesti. U to Kaloški nadbiskup Ugrin predloži papi, godine 1225, da on financira takvu jednu križarsku vojnu pod uvjetom da se Bosna stavi pod njegovu crkvenu jurisdikciju. Papa na to pristane, a Bizantinski princ John Angelus, sestrić kralja Andrije, dobije ponudu da se stavi na čelo vojne. On to prihvati, ali kad je dobio prvih dvije stotine dukata od nadbiskupa, nestade ga sa pozornice i tako se vojna nije mogla ni pokrenuti.[2])

Godine 1232 Patareni su toliko ojačali da smjenjuju bana Stjepana, a na njegovo mjesto postavljaju svoga čovjeka, Matiju Ninoslava (1232—1250). Pod Ninoslavom bogumilstvo postaje definitivno državnom vjerom Bosne.

Ninoslav je, poput Kulina, vrlo sjajna ličnost sredovječne Bosne. Pod njegovim vodstvom Bosna po prvi put vrši jak utjecaj izvan svojih

[1]) Brand, Charles, ed., Icon and minaret: sources of Byzantine and Islamic civilization, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1969, str. 131-132 (Citirano je samo nekoliko ideja iz odjeljka: The Sack of Constantinople, 1204 (Pljačka Carigrada, 1204) koje je editor uzeo iz Grčkog djela: Epithaphius (Pogrebni govor) od N. Mesarites-a).

[2]) Runciman, S., The Medieval Maniche, str. 105—6.

njegovim vodstvom Bosna po prvi put vrši jak utjecaj Izvan svojih granica. Djed Bosanske bogumilske crkve, ne samo da je poglavar jedne jake vjerske organizacije, nego je on i politička ličnost prvoga reda. U djedovskoj „hiži" tjerani i prognani mogao je naći utočište, jer hiža ima pravo azila. Crkva Bosanska šalje misionare u Italiju i Francusku, dok studenti sa Zapada dolaze u Bosnu, da bi se na vrelu upoznali sa principima novog vjersko- socialnog pokreta. Kako je Bosna u to vrijeme izgledala u očima Zapadne Crkve, može se donekle vidjeti iz pisma papskoga legata Konrada, što ga je on uputio, g. 1223, Francuskim episkopima, pozivajući ih na Sabor protiv Katara u Pariz. U tom pismu Konrad veli, da se „u zemlji na granicama Bugarske, Hrvatske i Dalmacije, blizu Ugarske nacije, nalazi preteča Antihristov, antipapa, „papa perfidiae", kojemu dolaze Albižani da odgovori na njihova pitanja. Poslao je u Francusku kao vikara (vices illius antipapae gerentem) karkasonskog „biskupa", kojemu je „biskup" Albija ustupio svoju stolicu".[1]) Stoga papa i Madjari neće pustiti Bošnjake na miru.

Kralj Andrija, nakon što je donekle sredio prilike u svojoj zemlji, spremao se na ozbiljan obračun sa Bosnom. Nad Bosnom se počimaju vijati gusti crni oblaci, predznak nadolazećoj oluji. Papski legat ispituje stanje i stavlja izvjesne zahtjeve. Ninoslav nalazi politički oportuno, poput Kulina ranije, da pokaže pristanak na te zahtjeve. On tobože prilazi katoličkoj crkvi, ali se je vidjelo, već slijedeće godine, da je to učinio iz političkih razloga i sad je križarska vojna proslijedila na Bosnu i trajala sve nekako do 1239. Prve dvije godine Bošnjaci se junački bore protiv mnogo nadmoćnije sile, ali neprijatelju uspije, ne da savlada Ninoslava i Bošnjake, nego da ih natjera da se momentalno povuku u Bosanska brda i da odatle čekaju na zgodan čas. U to u Madjarsku provale Mongoli i Madjari moradoše napustiti Bosnu. U bitci na rijeci Sajo, 1241 godine, Madjarska vojska je satrvena od Mongola. To Bošnjacima dobro dodje i oni su sada mogli popraviti svoju zemlju, opustošenu od križara. Kroz nekoliko godina Madjari neće moći uznemirivati Bosnu. To je državi dalo prilike, ne samo da se iznutra sredi, nego još da čini jak uitcaj na okolne Slavenske zemlje.

U sporu izmedju Dalmatinskih gradova Splita i Trogira, Ugarski kralj daje specijalne privilegije Trogiru, što izaziva Splićane da traže pomoć od Bosanskog bana. Bosanska vojska pod vodstvom Ninoslava osviće pod Trogirom, a Splićani Bosanskog bana proglašuju svojim zaštitnikom i daju mu titulu vojvode Splitskog.[2]) Ovo uplitanje Ninoslava u spor

[1]) Solovjev, A., „Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilistvu na Balkanu", GIDBH, v. 5, str. 65.

[2]) Preveden, F., History of the Croatian people. Washington, D. C , v. II, str. 283.

izmedju Dalmatinskih gradova izaziva Ugarski dvor i Bela IV sada kreće sa velikom vojskom na Bosnu. Medjutim svi napori Madjara ostaše bez uspjeha i konačno Ninoslav i Bela zaključe neku vrstu primirja godine 1244.

Ninoslav je vještim manevriranjem otklonio od Bosne još jednu križarsku vojnu. Godine 1250 umrije ban Ninoslav, ostavivši Bosnu jaku, usprkos svih spoljnih neprijatelja i nedaća, što ih je imao s papom i Madjarima.

Po smrti Ninoslavljevoj nastaju raspre oko nasljedja, koje su Bosnu često potresale i davale povoda stranoj sili da se miješa u domaće stvari. To je nažalost opća pojava srednjevjekovne historije ne samo u Bosni nego i u svim ostalim Slavenskim zemljama na jugu.

Ban Prijezda, vjerovatno neki rodjak Ninoslavljev, dolazi na vlast, ali kako je tjerao stranu Madjarskog kralja i još k tome pokazivao svoje katoličanstvo, izazove Bosanske patarene protiv sebe i oni ga svrgnu[1]) U tom unutrašnjem metežu kralj Bela IV nalazi zgodnu priliku: upada s križarima u Bosnu i razdijeli je na dva dijela, postavljajući u njima, na kratko vrijeme, sebi odane ljude.

Godine 1272 nalazimo na banskoj stolici jednog dijela Bosanskih zemalja Stjepana Kotromana, osnivača dinastije Kotromanića, koja će vladati Bosnom slijedećih 150 godina. Do 1280 on vlada, pod pokroviteljstvom kralja Bele IV, Gornjom Bosnom i Dolnjim Krajevima, zatim dvije godine priznaje vlast vojvotkinje Elizabete, koja je upravljala vojvodstvom Mačva-Bosna, što ga je osnovao kralj Bela, stavljajući pod jednu administrativnu jedinicu dijelove istočne Bosne i zapadne Srbije. Po smrti vojvotkinje Elizabete Mačvu-Bosnu dobije na upravu bivši Srpski kralj Dragutin kao zet Madjarskog kralja i kao njegov vazal. Stjepan Kotroman uzima za ženu Dragutinovu kćer Jelisavetu i time se učvrsti prijateljstvo izmedju ove dvije kuće. Ta ženidba imaće političko značenje za Stjepanova unuka Tvrtka Velikoga, u doba najvećeg uspona Bosne, kako ćemo to vidjeti.

U Hrvatskoj u ovo doba dolazi do uspona familija Šubića. Pavle Šubić otme Bosnu od Stjepana Kotromana i imenuje svoga sina Mladena banom Bosne. Mladen je tu dužnost vršio punih dvadeset godina (1302—1322). U tom dužem periodu vladanja Bosnom Mladen se izmiri sa Stje-

---

[1]) Ibidem, str. 286.

panom Kotromanom i po Stjepancvoj smrti postade starateljem Stjepanova tri sina.

Već godine 1314 Mladen Šubić predaje Bosnu svome štićeniku Stjepanu Kotromaniću II (1314—1353), zadržavajući ipak za sebe vrhovnu vlast u zemlji. Medjutim unutrašnje borbe izmedju vlastele i mržnja Patarena na Mladena Šubića ispunjavaju historiju Bosne stalnim sukobima i zavjerama, dok konačno, nakon nestanka Mladena Šubića, mladi Stjepan Kotromanić II ne preuzme svu vlast u svoje ruke.

Godine 1322 ban Stjepan II je gospodar svih dijelova srednjevjekovne Bosne, kako se to vidi iz jedne darovnice što ju je ban izdao knezu Vlkoslavu, sinu kneza Hrvatina Ključkog za njegovu vjernu službu. On se u toj darovnici naziva „ban Stjepan, sin gospodina bana Stjepana, po milosti Božijcj gospodin vsim zemljam' bosn'skim, i Soli i Usori i Dolnjim krajem, i Hlmske zemlje gospodin, i brat moj knez Vladislav . . . I dasva knezu Vlkoslavu za jegovu vjernu službu dvije župe: Banice i Vrbanju, od meje do meje, i u niju dva grada: Ključ i Kotor" . . . „A tomu daru biše svjedoci: Dobri Bošnjane-tepčija Radoslav i s bratijom, knez Dragoš i s bratijom, župan Krkša i s bratijom. Ot Zagorija-župan Poznanj i s bratijom. Ot Rame-knez Ostoja i s bratijom. Ot Uskoplja-Hrvatin Vlcković i s bratijom. Ot Usore-vojevoda Vojko i s bratijom, Vranoš Čeprnjić i s bratijom. Ot Soli-župan Budoš i s bratijom, čelnik Hlap i s bratijom. O Trebotića-župan Ivahn i s bratijom.

A tomu je pristav ot dvora-Vlk Štitković, vojevoda bosanski, a drugi Vitanj Tihoradić. A siju knijigu pisa Priboje, dijak velikoslavnoga gospodina, bana Stipana, na Mileh".[1])

Upravo nekako u to vrijeme ojačava se i Srbija pod kraljem Urošem III. Bojeći se srpske prevlasti mladi se Kotromanić oslanja na ugarskog kralja Karla Roberta, koji mu obećaje, ne samo podršku u slučaju miješanja Srbije u bosanske poslove, nego mu čak omogućuje da ima udjela u poslovima Hrvatske i Dalmacije. Kralj Robert na ime u to doba ima pune ruke posla u borbi sa moćnim hrvatskim velmožama, koji traže savez i podršku Venecije, starog madjarskog rivala u Dalmaciji. Nije onda čudo što bosanski ban čvrsto stoji uz Karla Roberta, jer obadvojica imaju iste neprijatelje i na Istoku i na Zapadu.

Da bi se ojačao i podigao svoj ugled kralj Karlo Robert uzima, godine 1320, za ženu, Elizabetu, kćerku Poljskog kralja, a onda uredi, 1323, da se ban Stjepan takodjer oženi jednom Poljskom princezom.

---

[1]) Dizdar, M., Stari Bosanski tekstovi. Sarajevo, V. Masleša, 1966, str. 71—3.

U ovo vrijeme bjesni borba izmedju Hrvatskih plemića Šubića i Nelipića, u kojoj bosanski ban podržaje stranu Šubića. Ban Stjepan pripoji Bosni Jadransko Primorje od ušća Neretve na jug do Dubrovnika. Nešto poslije on će Bosni pripojiti Jadransko primorje na sjeveru, od ušća Neretve do Cetine. U darovnici Grguru Stipaniću, što ju je ban Stjepan izdao ovome vlastelinu, g. 1323, „za njegovu virnu službu tada-kada ga poslasmo prid našimi vlasteli po gospoju, po moju, caru bu(ga)rskomu", dodao je dijak Pribisav slijedeću zaključnu riječ: „A se pisa Pribisav, dijak bana Stipana-koji držaše od Save do mora, od Cetine do Drine".[1]) Iz ove darovnice vidi se da je ban Stjepan bio oženjen i Bugarskom princezom.

Velike uspjehe u spoljnoj politici banu je kvarila Rimska kurija, uplićući se u unutrašnje stvari Bosne, pod izgovorom borbe protiv bogumilske hereze. Patarenska družba u ovo vrijeme ne samo da drži čvrsto Bosnu u svojim rukama, nego čak vrši jaku misionarsku službu u Hrvatskoj, Slavoniji i Srbiji. Papa sada iskorišćuje neprijateljstvo izmedju Šubića i Nelipića i kad mu princ Nelipić ponudi da povede križarsku vojnu na Bosnu, papa to jedva dočeka.

22. Maja 1337 papa Benedict XII šalje pismo svima hrvatskim boljarima da se stave pod zastavu princa Nelipića u borbi protiv bosanskog bana, koji štiti bogumile. Borba je trajala dvije godine, 1338—1340, ali se je bosanska vojska cijelo to vrijeme borila izvan pravih granica Bosne, u Hrvatskoj i Dalmaciji. Borba je prestala intervencijom kralja Karla Roberta, koji navede bosanskog bana da tobože primi katoličanstvo, ali ban uporno odbi da progoni bogumile. Po smrti Karla Roberta, 1342, izgleda da je bosanski ban imao namjeru da se riješi veza sa Madjarskom i da uspostavi prijateljske veze sa Venecijom, ali je tu namjeru promijenio kad je saznao, da novi ugarski kralj Ljudevit namjerava upokoriti hrvatske velmože i da će se njegova politika okrenuti protiv Srbije, sa kojom bosanski ban nije imao dobre odnose nakon pripojenja Huma Bosni.

Godine 1344 umrije princ Nelipić i tu priliku kralj Ljudevit iskorišćuje da upokori hrvatske magnate. On zatraži suradnju bosanskog bana, što ovaj prihvati i tako dodje do sastanka bosanske i madjarske vojske u Bihaću, 13 Jula, 1344. Videći tu jaku vojničku demonstraciju velikaši se svi poklone kralju, osim Šubića.

Bosanski ban ima sada neprilika sa srpskim carem Dušanom, koji želi

---

[1]) Dizdar, M., op. cit., str. 80.

da povrati Hum Srbiji. U tom sukobu zainteresirana je i Venecija i Dubrovnik, jer su se bojali oružanog sukoba izmedju Bošnjaka i Srba u neposrednoj blizini Dubrovnika. Venecija posreduje da diplomatskim putem riješi taj spor, ali ne uspijeva i Bosanska vojska provali u Travuniju, 1349 koja je tada bila pod vrhovništvom cara Dušana. Nije posve jasno kako se je ta vojna svršila, ali su Bošnjaci nanijeli Travuniji neke štete. Zna se da je car Dušan pisao Veneciji, 30 Aprila, 1350, tražeći da republika u njegovo ime posreduje kod Bosanskog bana da štetu nadoknadi. Kako to posredstvo nije donijelo željenoga uspjeha, Dušan provali sa velikom vojskom u Bosnu i opsjede grad Bobovac. Usprkos svih napora i krvave borbe, Bobovac se je održao i Dušan se povuče sa vojskom na Istok, gdje su ga čekali važni dogadjaji. Mir nije uspostavljen izmedju Srbije i Bosne, a Bosanski ban odbije da dadne svoju kćer Elizabetu za ženu caru Dušanu. Uz Elizabetu je trebao da dodje i njen miraz, a to bi bio Hum.

Dvije godine vlada mir u Bosni nakon krvave borbe izmedju Bošnjaka i Srba. O toj borbi govori darovnica bana Stjepana, izdata Vlku Vlkoslaviću i njegovu bratu Pavlu za hrabre podvige u službi svome gospodinu:

„Az, ban Stipan, i moj brat knez Vladislav, tu zemlju potvrdisva knezu Vlku Vlkoslaviću i njega bratu knezu Pavlu, viku vikoma, i niju ostalomu.

To stvorih za Vlkovu virnu službu:
Za tu službu kada bih u Rasi i bi mi rvanja-i tu Vlk
poda me konja svoga podmače.
A tu njega isikoše na smrt.
Drugu službu učini kada biše car Raški uzel Novi, moi
grad-tu skrozi Vlka vazeh moj grad.
I tu proli Vlk krv za me.
Tretju službu učini Vlk kada mi biše kraljev nevirnik uzel
moj grad Visući. Tadaj mi Vlk Vlkoslavić uze Trlski brod.
Skrozi to uzeh moj grad.
To pošluzi Vlk Vlkoslavić . . .".[1])

Ban udaje svoju kćer Elizabetu za mladog Madjarskog kralja Ljudevita. U ljetu 1353 on prisustvuje u Budimu svečanom vjenčanju svoje kćerke, koja tako postade kraljica prvo Ugarske i Hrvatske pa onda Poljske i Litvanije, u stvari najmoćnija kraljica Evrope u XIV stoljeću.[2])
Kratko vrijeme iza vjenčanja svoje kćerke ban Stjepan Kotromanić

[1]) Dizdar, M., op. cit., str. 92
[2]) Preveden, F., op. cit., str. 300.

umrije, 28. Septembra, 1353. Vještim političkim potezima ban Stjepan je uspio, ne samo da očuva teritorijalni integritet Bosne, nego ju je još ojačao iznutra i proširio njen uticaj vani. Tako je ban Stjepan položio temelje Tvrtkovoj Bosni, kao najvećoj Slavenskoj državi na Balkanu.

Smrću bana Stjepana II Kotromanića, po Bosanskom nasljednom pravu senioriteta, trebao ga je naslijediti najstariji član iz familije Kotromanića, a to je bio njegov brat Vladislav. Kako je on bio bolestan, to pravo je prešlo na Vladislavova sina Tvrtka i njegovu majku Jelenu Šubić. Tvrtko je bio još maloljetan, kad je vlast prešla u njegove ruke. Njegova ambiciozna majka, kao i drugi neki dogadjaji, natjerali su ga da vrlo rano stupi u obranu svoje zemlje i svoje familije.

Tvrtko je odmah u početku svoje vladavine imao neprilika sa Madjarskim kraljem Ljudevitom, koji kao zet bana Stjepana Kotromanića, smatraše sebe prečim od Tvrtka za gospodara Bosne. U ovo vrijeme umrije Srpski car Dušan, (Dec. 20, 1355) pa je Tvrtko bar s te strane bio miran.

U unutrašnjim borbama izmedju pojedinih boljarskih familija u Bosni Tvrtku nijesu bili vedri prvi dani njegovog vladanja, ali kad se je počeo, nevješto i neumjesno, miješati u Bogumilske stvari, morade, zajedno sa svojom majkom napustiti Bosnu i skloniti se na dvor Madjarskog kralja, koji mu obeća pomoć. Tvrtko se zaista povrati u Bosnu, 1367, a već 1370 on čvrsto drži kormilo države u svojim rukama.

Pošto je sredio prilike u zemlji, on sada počima jednu posve novu spoljnu politiku, na koju su ga sigurno natjerale ondašnje prilike. Po smtri cara Dušana, nekada moćna Srpska carevina raspada se radi unutrašnje nesloge. Feudalci kako u Bosni, tako u Hrvatskoj i Srbiji, vode računa samo o svojim osobnim interesima pa će se udružiti i sa samim vragom, da bi te svoje interese očuvali.

Smrću kralja Uroša IV, posljednjeg muškog izdanka Nemanjićke dinastije, ta kraljevska familija izumre u Srbiji. Tvrtkov djed Stjepan, kako smo vidjeli, bio je oženjen kćerkom Nemanjićkog kralja Stjepana Dragutina i sada se Tvrku javlja ideja da traži Srpsko prijestolje za sebe. To dakako nije ništa neobično za ono vrijeme, jer su svi kraljevi imali pretenzije na zemlje svojih punaca. To je vrijeme u kojemu se putem ženidbenih veza osigurava kraljevstvo. Vidimo da Ljudevit, Madjarski kralj, traži, na temelju ženidbe sa Elizabetom Kotromanićkom, da sjedne na Bosansko prijestolje. Da je slučajno Bosna tada bila slaba, njemu bi to sigurno bilo uspjelo.

U Srbiji ovoga doba vodi se pravi gradjanski rat izmedju velikaša, u koji oni uvlače narod kao svoje roblje. Protiv despota Lazara Hrebeljanovića digoše se sinovi kralja Vukašina, Andrija i Marko (Kraljević Marko iz narodnih pjesama). S druge opet strane Nikola Altomanović, gospodar Travunije, stupi u savez sa Balšićima iz Zete, protiv despota Lazara. Tvrtko prilazi Lazaru u pomoć i njihove ujedinjene snage pobjedjuju Altomanovića. Tom prilikom Tvrtko dobije Travuniju i Jadransko primorje do Kotora. Na istoku Bosna se širi do Sjenice.

Godine 1376, bez prethodnog obavještenja kralja Madjarske i despota Srbije, Tvrtko se okruni, u manastiru Mileševu, kraljem Srbije, Bosne i Primorja. O tome krunisanju govori povelja, kojom tek krunisani kralj potvrdjuje Dubrovčanima sve ugovore i privilegije ranijih bosanskih i srpskih vladara. Povelja se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku. O krunisanju dvostrukom krunom (sugubim vijencem) Tvrtko ovako govori:

„I spodobi me sugubim vjencem, jako oboja vladič'stvija ispravljati mi, prveje, ot isprva-v' blagodarovan'njej nam zemlji Bosne.

Potom že Gospodu mojemu Bogu spodobl'šu me nasljedovati prjestol gospode srbske, mojih prjeroditelj, zanje bo ti bjehu moji prjeroditeljije, v' zemlj'njem carstvje carstvovaše, i na nebesnoje carstvo preselili se.

Mene že videštu zemlju prjeroditelj' mojih po njih ostavl'šu i ne imuštu svojega pastira.

I idoh v' srbskuju zemlju, željaje i hote ukrjepiti prjestol roditelj' mojih.

I tamo š'dšu mi vjenčan bih Bogom darovanim mi vjencem na kraljevstvo prjeroditelj mojih, jako biti mi o Hriste Isuse blagovjernomu i Bogom postavljenomu Stefanu, kralju Srbljem i Bosne i Pomoriju i Zapadnim stranam' . . .".[1])

Njegovo krunisanje odmah bude priznato od strane Dubrovnika i Venecije, a srpski despot Lazar izgleda da nije imao ništa protiv toga Tvrtkova čina. Madjarski kralj Ljudevit bio je tada zauzet Poljsko-Litvanskim problemima, pa nije imao vremena da skreće pažnju na Bosanske poslove. Tvrtko sada nastoji da što više podigne ugled svome dvoru pa uvodi, manje više, Bizantinski ceremonijal i pompu. Dubrovnik mu plaća tribut što je ranije pripadao Srpskim vladarima.

Kralj Tvrtko tako postade centralna Slavenska ličnost na Balkanu. Da bi

---

[1]) Dizdar, M., op. cit., str. 118.

osigurao eventualnu povezanost Bugara sa njegovom velikom tvorevinom, on se vjenčaje sa Dorotejom, nećakinjom posljednjeg Bugarskog cara Šišmana. U to umrije Madjarski kralj Ljudevit, 13 Septembra, 1382 I time se Tvrtku još više pruža prilika za velike državničke poteze, koji se mogu smatrati jedinstvenim u cijeloj srednjevjekovnoj povijesti Slavenskih naroda na Balkanu.

Tih godina Srbija se nalazi u teškim prilikama, kako unutra tako i vani. Unutrašnje raspre medju velikašima sve više bjesne, usprkos očite opasnosti od Turaka. Nakon bitke na Marici, 1371, turski upadi su sve češći u Srbiju. Despot Lazar traži pomoć od Tvrtka, koju mu on uvijek spremno pruža. Godine 1387 Bošnjaci i Srbi potukoše jedan jak Turski vojni odred kod Pločnika i taj poraz toliko razjari sultana Murata I da on sada poduzima vrlo ozbiljne korake da Srbiju likvidira kao samostalnu državu. Despot Lazar se obraća kralju Tvrtku i drugim okolnim vladarima. Tvrtko bez oklijevanja šalje Bosansku vojsku pod vodstvom Vlatka Hranića, jednog od najsposobnijih srednjevjekovnith Bosanskih generala. Dolazi do historijske bitke ne Kosovu polju, Juna, 1389. Saveznici su od Turaka definitivno potučeni i to je jedan od onih sudbonosnih historijskih susreta, što mijenjaju tok historije. Ishod bitke imao je dalekosežne posljedice ne samo po Srbiju, nego po cijeli jugoistok Evrope.

Nekako iste godine dolazi vojska novog Madjarskog kralja Sigismunda u Dalmaciju, da upokori nezadovoljne gradove. Kralj Tvrtko je nerado gledao Madjare u Dalmaciji, a imao je medju Hrvatskim velikašima jakih pristalica. U prvo vrijeme Sigismundova stranka bilježi uspjeh: Madjari zauzimlju Klis, 1389, kojega je branio Tvrtkov štićenik Ivan Palizna. U ranu jesen Tvrtko šalje jaku Bosansku vojsku u pomoć Palizni, koji onda u nekoliko okršaja razbije Madjarske snage. Dalmatinski gradovi sada izjavljuju odanost Bosanskom kralju. Kralj Tvrtko dodaje svome kraljevskom naslovu, pored Raške, Bosne i Primorja, još i Hrvatsku i Dalmaciju.[1])

Godine 1390 Tvrtko bijaše na vrhuncu moći i slave. On je prvi u historiji ujedinio u jednu državnu cjelinu glavninu današnjih Slavenskih zemalja i makar i na kratko vrijeme osigurao Slavenima na jugu Evrope mjesto u historiji bar donekle proporcionalno njihovom prostoru na geografskoj karti. Bez obzira na sve ostale okolnosti, bez obzira na proizvoljna tumačenja nekih naših historičara i sociologa, koji Tvrtkove motive, pobude i ciljeve tumače na jedan osobni, subjektivni način, Tvrtko bez sumnje predstavlja najljepšu i najsimpatičniju ličnost cijele naše burne prošlosti. Svaki drugi narod njega bi digao na pijedestal

---

[1]) Preveden, F., op. cit., str. 411.

najuzvišenijih nacionalnih ideala, dok naši historijski udžbenici vrve slavom hajduka i drumskih razbojnika, a o slavnom Tvrtku, bilježi se samo kao usput tu i tamo po koja rečenica. Da ironija bude još veća, u Bosanskim gradovima, gdje bi uspomena na ovog velikana trebala biti najjača, prije će se naći spomenik ljudima koji su radili na produbljivanju i izoštravanju naših razlika, nego li uspomena na slavnog velikana naše rase, kakav je bio Tvrtko.

Tvrtko je dalje planirao da se na ma koji bilo način riješi Madjarske i njenog vječitog uplitanja u naše domaće stvari. Nažalost ti planovi ostadoše samo kao lijepa zamisao, jer nagla smrt iznenadi Tvrtka, 23. Marta, 1391.

Tvrtka naslijedi njegov mladji brat Stjepan Dabiša (1391—1395), pa iako je daleko zaostajao iza svoga brata u svakom pogledu, ipak su prve dvije godine njegove vlade prošle u miru. Medjutim ona kronična bolest svih naših srednjevjekovnih država, t. j. svadje i borbe izmedju velikaša jednog bolesnog feudalnog sistema, ponovno oživljuje i počima izjedati državno tijelo iznutra. Hrvatski velikaši ne vole veliku moć Bosanskog kralja i oni sada počimaju šurovati sa Sigismundom, protiv Bosanskog kralja. Ipak dolazi do sastanka u Djakovu izmedju Bosanskog kralja i Sigismunda, godine 1393. Sastanku prisustvuje, pored kralja Dabiše, tada najmoćniji Bosanski velmoža, Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Po tom ugovoru Dabiša predade Sigismundu Dalmatinsko-hrvatske gradove, a ovaj priznade Dabišu za Bosanskog kralja s tim da se kruna bosanska, poslije Dabiše, prenese na Sigismunda.

Dvije godine nakon potpisa toga ugovora Dabiša umrije i sad bi Bosnom trebao da vlada Sigismund. Medjutim Bosanski patarenski velikaši i Bosanska bogumilska crkva nisu htjeli ni čuti o stranom kralju u Bosni.

Oni postave Dabišinu udovicu Jelenu da vodi državne poslove uz pomoć i savjet najmoćnijih Bosanskih velmoža, Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Sandalja Hranića i Pavla Radinovića. Ovi će Patarenski velikaši od sada imati kormilo Bosanske države u svojim rukama za čitavu jednu generaciju.

Kraljica Jelena izdala je, 13. Maja, 1397, povelju Dubrovčanima o ukidanju carine „pred Stonom na Maslini i na Slanom, jer prvo nijesu tuzi bile". Ta je povelja važna i zbog toga što propisivanje ili ukidanje carine pripada samo suverenoj vlasti u jednoj zemlji. Kraljica Jelena, izmedju ostalog, veli:

„.........Mi, gospodja kira Jelena, po izvoljenju Božju kraljica Srbljem, Bosne i Primorju i Zapadnem stranam' i k tomu... izuvidjesmo i obnadjosmo, jer prvo nijesu bile carine na mista više pisana, hotjesmo i zapovidjesmo-da ne bude carine nijedne prije Stonom na Maslini i na Slanom od sele i do vijeka, jer i prvo nijesu bile...

...I za bolju svjedočbu i tvrdjavu sej povelje, postavismo pečat našega gospodina kralja Stefana Dabiše...
V' dvori kraljevstva mi, u Sutisci".[1])

Godine 1398 Turska vojska, u kojoj su bili pomoćni Srpski odredi, upada u Bosnu. U toku te borbe kraljica Jelena je ili poginula ili zbačena s prijestolja, jer izgleda Patarenima nije išlo lako pod kapu da imaju ženu za vladara.

Po smrti kraljice Jelene opet se javlja Madjarski kralj Sigismund sa zahtjevom na Bosansko prijestolje prema zaključcima Djakovačkog ugovora. Patarenski bosanski velikaši taj zahtjev uporno odbijaju i izabiraju za kralja Stjepana Ostoju, koji će ostati na prijestolju kratko vrijeme, tek do 1404. Ali i pored tako kratkog vremena njegovo vladanje ispunjeno je velikim neredom i unutrašnjim borbama, za koje je dobrim dijelom on sam kriv.

Kralj Ostoja izdao je, 15. Januara 1399, povelju o predaji Bosanskog primorja Dubrovniku. U toj povelji nabrojena su sva mjesta koja se Dubrovniku daju, „za njih virno posluženije, kako je rečeno, mi, po milosti Božijej kralj Stjepan Ostoja, s voljom, pače i s hotinijem vlastel' i velmož' kraljevstva mi, dah u baštinu i u plemenito vlastelem i vsoj općini grada Dubrovnika, s milostiju i utvrždjenijem, zemlje od Kurila deri do Stona, sa vsimi seli i zaseoci i s ljudmi i vsimi mejami i s pravinami i s vodami i s pašami i s drvmi i s dubravami i s grmjem i sa vsakim inim dostojanijem".[2])

Interesantno je navesti imena Bosanskih velmoža koji su pristali na tu kraljevu akciju, jer će se neki od njih uskoro dići na kralja i postati njegovi zakleti neprijatelji. U toj povelji Ostoja veli:

„I kada stvori siju milost kraljevstvo mi, tuzi bihu kraljevstva mi vlastele, a na ime: vojevoda Hrvoje, knez Paval Radinović, vojevoda Sandalj, tepčija Batalo i vojevoda Vlatko Tvrtković, vojevoda Vukašin Milatović, vojevoda Paval Klešić, knez Priboje Masnović, knez Radoje Radosa-

[1]) Dizdar, M., op. cit., str. 166—7.
[2]) Ibidem, str. 171.

lić, knez Radoje Dragosalić, knez Vojslav Vojvodić, knez Vukašan Zlatonosović, knez Kovač Dinčić".[1])

Otstupanje od odredaba Djakovačkog ugovora kralj Sigismund je smatrao uvredom i on provali s vojskom u Bosnu. Bošnjaci ne samo da potukoše Sigismunda i njegove Madjare, nego još upadoše u Slavoniju i tako priključiše kotar Dubicu Bosanskom kraljevstvu.[2]) U ovom vojnom podhvatu naročito je došao do velikog značaja i ugleda u Bosni vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Zapravo je on stvarni gospodar situacije u zemlji i on pokazuje izvjesnim djelima velike državničke poteze u stilu Tvrtkove vanjske politike. Prije svega Hrvoje želi da udalji Madjare iz Slavenskih zemalja. U to doba bio je, pored Sigismunda, još jedan pretendent na Hrvatske zemlje, Napuljski kralj Ladislav, uz kojega je pristajao jedan dio Hrvatskog plemstva i velikaša. Ovu situaciju Hrvoje hoće da iskoristi, kako bi se riješio Sigismunda. Kako je Hrvoje još od ranije bio vikar kralja Ladislava za Hrvatsku i Dalmaciju, to on sada, u ime Ladislava i kralja Ostoje pozove, godine 1401, Dalmatinske gradove da se priključe Ladislavu. Prvi se odazva Zadar, a poslije Knin, Šibenik i Trogir.[3])

Kralj Ostoja je držao da Ladislav ne misli uopće dolaziti u Dalmaciju i aktivno vršiti kraljevsku vlast te da će, prema tome, on, Ostoja moći stvarno tu vlast vršiti, kao što je to činio kralj Tvrtko. Medjutim u Junu 1403 Ladislav dolazi u Dalmaciju, a već je 5. Augusta te godine svečano okrunjen Zvonimirovom krunom u Zadru. Tim aktom on postade ne samo de jure, nego i de facto, kralj Hrvatske i Dalmacije.

Videći to Ostoja sada nastoji da se izmiri sa Sigismundom. Sigismund to jedva dočeka i odmah šalje svoje izaslanike na Ostojin dvor da se stipulira novi odnos izmedju Sigismunda i Ostoje. Ostoja pravi za sebe fatalnu grešku priznajući Sigismundovo vrhovništvo u zamjenu za tobožnju zaštitu, koju mu Sigismund obećaje.

Kad se je kralj Ladislav povratio u Napulj, Bosanski velikaši sa Hrvojem na čelu dižu se da zbace sa Bosanskog prijestolaj kralja Ostoju zbog njegovog presonalnog ugovora sa Madjarskim kraljem u kojemu se je radilo u sudbini Bosne bez njihovog pristanka. Ostoja nudi da se izmiri, ali Hrvoje o tome neće ni da čuje. Hrvoje stupa u savez sa Dubrovnikom i tobože želi da na Bosansko prijestolje podigne Pavla Radišića. To je

---

1) Original ove povelje čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku. Vidi: Dizdar, M., Stari Bosanski tekstovi, str. 171.
2) Preveden, F., History of the Croatian people, II, str. 419.
3) Ibidem, str. 420.

ista igra što ju je netom Hrvoje igrao sa Ladislavom Napuljskim protiv kralja Sigismunda. Kroz te manevre Hrvoje je tražio samo da ojača svoju vlast i da proširi granice kraljevstva Bosanskog.

O Hrvojevoj zavjeri protiv Ostoje govori akt, koji je, izgleda, bio zaključen izmedju njega i Dubrovnika 15. Januara 1404. Tu se veli:

„Mi, gospodin Hrvoje, po milosti Božijej slavni duk spalicki i veomožani, veliki vojevoda kraljevstva Bosanskog' i ka tomu, i mi, knez, vlastele i vasa općina boguljubimago grada Dubrovnika:

> Obitujemo jedna strana drugoj, i takoj stavismo i složismo vasi zajedno biti suprotiv kralju Ostoji, na njegovu pogibio i rasutije i proganjanje van Kraljevstva, v vsih prvo prizvav ime gospodina Isusa Hrista.
>
> I zato, mi gospodin Hrvoje od seli obituju dvignuti vojske naše i poslati je priz Neretvu u Humasku zemlju i tuj va ime Hristovo projaviti i proglasiti gospodina Pavla Radišića kralja bosanskoga i našom moćiju u vasem uzdržati ga i pomagati ga na vasu našu silu.
>
> I mi, grad Dubrovnik, takoje obitujemo zajedno s gospodinom Hrvojem va vase učiniti što moremo suprtiv kralju Ostoji, u pomoć rečenomu gospodinu Pavlu Radišiću, po moru i po suhu, po ovih mistih okolo nas, s našimi ljudmi i s inimi- koje budemo moći nagnuti na to . . ."[1])

Prema zaključcima ovog tajnog ugovora izmedju Hrvoja i Dubrovnika izaslana su dva Dubrovačka poslanika na Madjarski dvor da uvjere Sigismunda, da Ostoja nije vrijedan da se za njega kralj zauzme. U isto vrijeme Hrvoje sa vojskom pada pod Bobovac. U očaju, Ostoja šalje ženu na Madjarski dvor da moli za pomoć. Sigismund se njenoj molbi smiluje, šalje vojsku pod Bobovac i Ostoji spasava kraljevsku vlast, ali na vrlo kratko vrijeme.

Dolazi do čudnog obrata u dogadjajima; Ostoja i Hrvoje se izmiruju. U stvari Hrvoje nastoji da dodje do opće pomirbe medju Bosanskom vlastelom, jer su Sandalj Hranić i Pavle Radinović kroz cijelo ovo vrijeme bili na strani kralja Ostoje.

U to je došlo do spora izmedju Bosne i Dubrovnika radi Bosanskog primorja, koji je komad zemlje kralj Ostoja darovao Dubrovniku, 1399, ali ga je sada ponovno zaposjela Bosanska vojska. Po nagovoru Hrvoja Dubrovčani šalju deputaciju u Bosnu na pregovore.

---

[1]) Dizdar, M., op. cit., str. 193.

Aprila mjeseca, 1404, sastaje se, u prijestolnom gradu Visokom, Bosanski državni „stanak", kome pored kralja Ostoje i djeda bogumilske crkve i njegovih pomoćnika, prisustvuju takodjer svi važniji velmože bosanski: Hrvoje, Sandalj Hranić, vojvoda Vukmir Jurjević, itd. „Stanak" zaključi da se Bosansko primorje ne vraća Dubrovniku. Ozlojedjeni Dubrovčani sada nastoje da stvore savez protiv kralja Ostoje. Pored onog tobožnjeg izmirenja Hrvoje je Ostoju mrzio iz dna duše i on odmah stupa u savez sa Dubrovnikom protiv nesretnog kralja. Ovaj puta i druga dva Bosanska velikaša, Sandalj Hranić i Pavle Radinović, nalaze se na strani Hrvoja a protiv kralja. Ponovno dolazi do državnog „stanka", Juna, 1404, u prijestolnici Visokom, ovoga puta da se raspravi o sudbini samoga kralja Ostoje. „Stanak" zaključi da svrgne Ostoju, a na kraljevski prijestolje postave Tvrtka II Tvrtkovića, sina Tvrtka I. Ostoja nije ništa mogao učiniti protiv te odluke i on se povuče u tvrdi Bobovac, kojega su još uvijek čuvali Madjari.[1])

Izbor Tvrtka II za kralja donese samo trenutni mir zemlji. Vlast i moć vojvode Hrvoja postade još veća. U stvari Hrvoje bijaše glavni izvor vlasti u Bosni, Hrvatskoj i Dalmaciji i već 1404 on kuje svoj vlastiti novac.

Tvrko II zaključi mir sa Dubrovnikom i povrati mu traženi dio Primorja. Za vrijeme nereda u doba kralja Ostoje mnogo je stradala okolina Dubrovnika. Dubrovčani su pisali i tužili se, ne samo kralju Bosanskom, nego i vojvodama Hrvoju i Sandalju Hraniću. Najviše pak povjerenja imali su Dubrovčani u „djeda, koji je gospodar i otac duhovni vaše crkve Bosanske".[2]) Konačno im kralj Tvrtko II potvrdjuje sve povlastice poveljom izdanom 24. Juna 1405, naglašujući „kako grad Dubrovnik i vlastele dubrovačsci od postanja Bosne i Dubrovnika bili su vazda virni i prisrčani prijatelje našim prvim i nama". Kralju je bilo stalo do toga da naglasi to tradicionalno prijateljstvo i vjernost izmedju Dubrovnika i Bosne pa onda dodaje:

„Učinih s gospodinom hercegom i po svitu s vlasteli bosanscimi i više togaj, da je vidomo vsakome:

Tko godi je Bošnjanin ali kraljstva bosanskoga prije rata bil dlžan komu godi Dubrovčaninu, volja poklad imal od Dubrovčanina, volja na viri mu uzeto na gospockoj, a može Dubrovčanin tozi istinom pokazati, da se ima Dubrovčaninu vratiti i platiti.

I vsakoje ubistvo čovičje, krviprolitje, koji su u ovuj nepravedni rat

---

1) Preveden, F., op. cit., str. 426.
2) Dizdar, M., Stari Bosanski tekstovi, str. 388.

učinjena, i vsakoje rane i ubijenja i zle riči i hotinja zla, koja su bila meju Bosanscimi ljudmi i Dubrovčcimi, oboji obljubismo . . . i jednosrdno prostismo i blagoslovismo.

I takozi pravimo i povelivamo:

Da nitko ne uzmože, niti smiti bude uspomenuti ni iskati krvi, ni ine osvete, ni vražde, ni u jedno vrime-dokoli stoji svit . . .

A što je uzel vojevoda Sandalj i knez Paval Radinović, volja ini Bošnjanin, ljubo Kraljstva bosanskoga, komu godi Dubrovčaninu dobitak, volja ine riči u siju rat, tomuj uzetju da je sudja knez Vukac Hranić i s njim vlastelin drugi bosanski, koga š njim kraljevstvo mi pošlje.

I k njimi i š njimi zajedno da budu sudje dva vlastelina dubrovačka, koja općina dubrovačka pošlje.

A tomuj budi ovim sudjam stanak u Konavlah, ali u Trebinju, ali Popovi, od ovih treh mist' jedno-gdi bude hotinje kneza Vlkca Hranića.

A što bude otlučeno i poznano po ovih četirih sudjah, ili po većem dilu od četireh sudja rečenih, da je krivo uzeto i ne po pravdi ljudem dubrovačcim-da se ima platiti i vratiti . . . A tomuj stanku u rečenom mistu budi rok šest misec' ot danas naprida".[1])

Ovo je vrlo lijep dokumenat srednjevjekovne Bosanske pravne literature, iz kojega se može vidjeti visoko, humanitarno poimanje o pravdi, nepravednom ratu i izmirivanju štete arbitražnim putem.

Razvoj dogadjaja u Bosni nikako se nije svidjao Madjarima. Sigismund sprema veliku vojsku za napad na Bosnu, koja bi imala povratiti Ostoju, kao Ugarskog vazala, na prijestolje Bosne. Hrvoje i Bošnjaci traže pomoć Dubrovnika, Venecije i kralja Ladislava Napuljskoga.

Godine 1405 velika Madjarska vojska pod vodstvom bana Maroth-a provali u Usoru, ali bude od Bošnjaka potučena. Isto tako upad u Bosnu sa Zapada doživi neuspjeh, iako su Madjari načas bili zauzeli Bihać.

Nakon tih poraza Sigismund traži saveznike za križarsku vojnu na Bosnu. Nalazi ih u Rimskoj kuriji i kod Poljskog kralja. Papa Gregory XII (1406—1415) proglašuje križarsku vojnu, 9 Novembra, 1407, „protiv Turaka i Arijevskih i Manihejskih otpadnika".[2]) Velika vojska Madjarskih križara upada u Bosnu. U odbrani svoje domovine Bošnjaci se junački bore, ali u odlučnoj bitci kod nesretnog grada Dobora, usprkos divovske borbe, moradoše podleći brojčano mnogo nadmoćnijem neprijatelju.

---

[1]) Dizdar, M., op. cit., str. 196—8.
[2]) Preveden, F., op. cit., str. 429.

Kralj Tvrtko sa mnogim velikašima pada u ropstvo. Medju zarobljenicima dakako ne bijaše stara Bosanska vidra, vojvoda Hrvoje. Madjari se grozno svete Bosanskom plemstvu; 126 plemića dadoše povješati, a kralja Tvrtka povedoše u Budavar kao zarobljenika.

Ovaj krvoločni postupak Madjara pod Doborom podsjeća na jednog poznijeg tiranina, koji je ostao u užasnoj uspomeni svima pokoljenjima u Bosni od druge polovice devetnaestoga vijeka. Radi se o zloglasnom Omeru (Mihajlu) Latasu, koji kao poturčenjak u službi Turskog sultana zavi Bosnu u crno, nakon što je u njoj ugušio ustanak godine 1852. Tada je od Broda do Trebinja, od Bihaća do Zvornika, Bosna bila okupana krvlju svojih sinova, koje je ovaj bivši austro-madjarski oficir dao posmicati.

Nakon ove strašne pogibije kod Dobora ostatci Bosanskog plemstva nastoje da se izmire sa Sigismundom. U Budim dolaze, pored ostalih, Hrvoje i Sandalj. Kralj ih prima sa velikim počastima. Ne samo to, nego on daje Hrvoju velike darove, planirajući tako da učvrsti svoju vlast u Bosni, Hrvatskoj i Dalmaciji. Sa Hrvojem je bio i njegov punac, princ Nelipić i da bi ih udobrovoljio i pridobio za se, Sigismund obadvojicu potvrdi u njihovim položajima i posjedima. Hrvoje bar prividno pokazuje da je zadovoljan sa razvojem dogadjaja.

Videći šta se dešava, Napuljski kralj Ladislav zaključi da proda svoj kraljevski naslov na Dalmaciju. Kad je on ponudio Veneciji Zadar i njegovo kraljevsko pravo na ostale gradove za sto hiljada dukata, Venecija to odmah prihvati. Takvo je to vrijeme bilo, da su se gradovi i zemlje prodavale za nekakve šuplje kraljevske titule.

Pored svih ugovora izmedju Madjarskog kralja i vojvode Hrvoja u pogledu Bosne, narod i crkva bogumilska ne htjedoše primiti stranca za svoga kralja i ustanak ponovno plane. Ovoga puta ustanak predvodi velmoža Radivojević i njegov brat iz Hercegovine. Godine 1408 oni ponovno dovode Ostoju na prijestolje. Sada se stvara nova koalicija protiv stanja u Bosni: uz Sigismunda stoje veliki vojvoda Hrvoje i Srpski despot Stevan Lazarević. Uz kralja Ostoju, pored ostalih, stoji vojvoda Sandalj Hranić.

Saveznici sa sjevera i zapada upadaju u Bosnu, dok se glavnina Bosanske vojske povlači na jug. Sigismund sada dijeli pojedine dijelove Bosne svojim saveznicima: Dolnje Krajeve dobiva Hrvoje, Usoru dobiva John Gara, a Soli John Maroth. Ova dvojica posljednjih su Madjarski plemići. Srpski despot Stevan Lazarević dobije tom prilikom Srebrenicu, koja će od sada postati kamen smutnje izmedju Bosne i Srbije.

Bosanski velmoža Sandalj Hranić se već tada počima oslanjati na Turke. Ipak na opetovani poziv Sigismunda, Sandalj dolazi u Budim, 1412, kao kraljev gost i tako dolazi do časovitog izmirenja izmedju njih. Istovremeno Hrvoje pada u nemilost, ne samo Sigismunda, nego i ostale vlastele u Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni, a pogotovu u Madjarskoj. Madjarski plemići koji su dobili neke dijelove Bosne rade protiv Hrvoja. To su Maroth, Gara i Csupor. Hrvoju je naročito išao na živce ovaj posljednji. Na jednom sastanku u Budimu, u prisustvu kralja i vlastele, Csupor počne ismijavati Hrvoja. Imitirajući Hrvojev opori glas on ispred njega prolazi ričući kao vo. Hrvoju udaraju plamenovi uz obraz, ali šuti. Nešto docnije on će Csuporu uzvratiti šilo za ognjilo na njemu svojstven način.

Hrvoje uvidja da je njegova zvijezda na zahodu i da bi svoj ugled povratio, on dolazi na ideju, da mora upotrijebiti silu, kako je bilo u duhu onoga vremena. Vrijeme je ovo vrlo nestabilno. Saveznici i prijatelji se mijenjaju prema zahtjerima prilika i okolnosti.

Kada je Sandalj Hranić pošao sa Bosanskom vojskom u Srbiju, da dadne podršku Srpskom despotu u borbi protiv Turaka, Hrvoje upada u njegov teritorij pustošeći i paleći. On sada otvoreno poziva Turke u Bosnu kao svoje saveznike. U odsustvu kralja Sigismunda, Madjarska kraljica, po nagovoru Csupora i Gare, proglasi Hrvoja izdajnikom i da se svi njegovi posjedi vraćaju kruni. Hrvoje šalje pismo kraljici u kome pravda svoj postupak i odbija optužbu o izdajstvu. On dapače zaprijeti kraljici, ako se njena optužba ne opozove, da će optužiti Madjarski dvor pred cijelim Zapadnim svijetom. Kraljica ipak ostaje pri svojoj izjavi. Pošto je bio odbijen od Venecije, Hrvoje se sada ponovno obraća kralju Ostoji. Sigismund je tada zauzet drugim poslovima, pa nije mogao posvetiti Bosanskom pitanju svu svoju pažnju, nego spremi u Bosnu bivšeg kralja Tvrtka II, da izazove što više nereda. U Bosni bjesni gradjanski rat, iz kojega Hrvoje i njegova partija izlaze ojačanim. To nijesu mogli podnijeti Hrvojevi Madjarski neprijatelji, Gara, Maroth i Csupor i oni se spremaju za konačni obračun sa Hrvojem. Pred smrtnom opasnošću, a služeći se dobrim vezama kralja Ostoje sa sultanom, Hrvoje doziva Turke u pomoć. Turci to jedva dočekaju.

Odlučna bitka vodila se je na jugu Save, u Bosanskoj provinciji Usori. Madjari su naprosto zgaženi. Sva trojica Madjarskih velikaša padaju u ropstvo. Hrvoje uzima preda se Csupora i podsjeća ga na njegove uvrede na sastanku u Budimu. Naredio je da mu se donese volovska koža, u koju je dao ušiti živoga Csupora. Onda je naredio, da se u toj spodobi Csupor baci sa Vranduka pravo u rijeku Bosnu uz ove riječi:

„Dok si bio u ljudskom obliku, volio si da ričeš kao vo; tako sada, pored glasa, uzmi i oblik volovski".[1])

U Bosni, nažalost, ne jenjava luda igra velikaša. U jednom izletu kralja Ostoje, u kojemu su učestvovali mnogi velikaši, Sandalj Hranić iznenadi Pavla Radinovića i ubije ga, pod izgovorom da je izdajica. U neredu koji je slijedio, Petar Pavlović, sin ubijenoga Pavla, u otvorenom savezu sa Turcima, ori i gori po Ostojinim i Sandaljevim posjedima. Turci upadaju u razne krajeve Bosne. Dogadjaji se razvijaju tako da i Sandalj Hranić i Petar Pavlović priznaju Tursku vlast. Hrvoje, taj „nekrunisani kralj Bosne", kojega je, pored svih njegovih negativnih svojstava, Bosna ipak najviše trebala, umre u to vrijeme. Njegovom smrću nestaje sa pozornice Bosne jedna od najinteresantnijih ličnosti u cijeloj njenoj burnoj historiji.

Hrvoje je bio oženjen Jelenom Nelipićkom i kad je išao u Budim kralju Sigismundu, kao herceg Splitski i veliki vojvoda Bosanski, imao je tako veliku i jaku pratnju da je nije mogao sam financirati pa je od svoje „gospodje Jelene, bogomdane mi hercegovice" uzajmio „šest tisuća dukatov zlatnih".[2]) Njegove velike posjede sada naslijedi njegova udovica, a posjedi i bogatstvo značili su ugled i moć. Kralj Ostoja je odmah bacio svoje oko na Hrvojevu udovicu; on se brzo razvede sa svojom ženom i oženi se Hrvojevom udovicom. Medjutim ni to Ostoji nije moglo pomoći u borbi sa Pavlovićima, koji ga smatrahu glavnim krivcem u pogibiji njihovog oca. Turci se zgražaju na besmislenu borbu i ludjačko krvoproliće medju Bosanskim velikašima i konačno sultan šalje svoga čovjeka, da pokuša izmiriti zavadjenu gospodu. Opet dolazi do državnog „stanka", na kojemu se velikaši složiše samo u jednoj točci, a to je, da je kralj Ostoja kriv svima nedaćama i da njega treba zatvoriti. Kad je to doznao, Ostoja u noći makne u zapadnu Bosnu, a Pavlovići uvidjaju da su svojom akcijom donijeli zlo cijeloj zemlji. Oni sada nastoje da se sa kraljem izmire, ali Ostoja umre, godine 1418.

Ostojin sin Stjepan Ostojić bude izabran za kralja (1418—1421). Već druge godine njegove vlade vojvoda Sandalj Hranić odluči da konačno obračuna sa Pavlovića družinom. On nagovori Turskog sandjak bega Ishaka Hranušića da napadne Pavloviće kao sultanove izdajnike. Ishak to posluša i Turske trupe upadoše u Pavlovića posjede. U borbi Petar pogine, a Ishak beg dadne njegove posjede vojvodi Sandalju.

Na drugoj pak strani Sandalj gubi Kotor, kojega zauzima Venecija. Pa i

[1]) Preveden, F., op. cit., str.437.
[2]) Dizdar, M., op. cit., str. 206.

pored toga, nekako u ovo vrijeme, odnosi izmedju Bosne i Venecije poprimaju karakter zbližavanja. Mlečani sada imaju svoga predstavnika na dvoru u Visokom, a održavali su vrlo dobre odnose i sa pojedinim velmožama, naročito sa Sandaljem. Njemu su izaslali Ivana Čordžiju sa izvjesnim predlozima za suradnju. O tome govori povelja Sandalja Hranića izdata u Blagaju, 1. Novembra 1423, kojom se unekoliko regulišu odnosi izmedju njega i Venecije, nakon njegovog pristanka na ustupanje Kotora Veneciji, iako na to Sandalj pristaje teška srca. „Obraćajući pamet našu koliko smo pripravni, i naprijede vele veće pripravni, učiniti stvari ke su ugodne rečenomu gospodinu dužu i općini bnetačkoj, i pomišljajući velike trude koje je imao poklisar koji u različna vremena velekrat je bio pred našim gospoctvom-mnogo nas je pripavio učiniti onej stvari koje nam je rekao, i odnijeti od pameti naše izgubljenje grada Kotora".[1])

Madjari su uvijek prežali na razvoj dogadjaja u Bosni i kad god je vatra gorila unutra, oni bi dodali ulja da bi se u rasplamsaloj situaciji miješali u Bosanske stvari. Tako oni sada ponovno puste iz zarobljeništva kralja Tvrtka II Tvrtkovića. On se iznenada pojavi u Bosni, a uz njega odmah pristadoše neki velikaši. Poslije Aprila, 1421, ništa se više ne čuje o kralju Stjepanu Ostojiću, a na prijestolje ponovno stupa Tvrtko II Tvrtković (1421—1443).

Zemlja je opet u vrtlogu unutrašnjih nereda, jer princ Radivoje, sin bivšeg kralja Stjepana Ostojića, drži da je on trebao biti izabran za kralja, umjesto Tvrtka II. Radivoje zatraži pomoć od sultana i tako Turska vojska ponovno ulazi u Bosnu. Videći da nema nikakvog izlaza Tvrtko II napravi mir sa sultanom, s tim da plati 32,000 zlatih dukata.

Tek što je zaključio mir sa sultanom, kralj Tvrtko II ima sada da se bori protiv još jedne napasti. Na ime za vrijeme rata od 1408 izmedju Madjara i Bošnjaka, kako smo već vidjeli, kralj Sigismund dao je Srebrenicu tadašnjem Srpskom despotu Stevanu Lazareviću, što Bošnjaci naravno nisu htjeli priznati. Godine 1433, novi Srpski despot Djuradj Branković nastoji da prodre još dublje u Bosnu i tako dolazi do otvorenog sukoba izmedju Bošnjaka i Srba. Bošnjaci odbiju Srbe kod Zvornika, ali prije nego bi bitku konačno bobio, Tvrtko mora da hita na jug zemlje, gdje se ponovno javlja princ Radivoje sa svojim odredima, sigurno pomagan od Turaka. Da njegova tragedija bude potpuna, vojvoda Sandalj Hranić pristupa njegovim neprijateljima. Tim Sandaljevim manevrom Branković dobije Zvornik i Usoru, ostali dio zemlje zauzmu Sandaljevi odredi, dok nesretni kralj bježi iz zemlje.

---

1) Ibidem, str. 217.

Vojvoda Sandalj Hranić umrije g. 1435, a naslijedi ga njegov bratić Stjepan Vukčić Kosača (1435—1466). Poslije vojvode Hrvoja, Sandalj je bio najmoćniji velmoža kraljevstva Bosanskog. Njegov nasljednik Stjepan Vukčić Kosača postaje „hercegom" godine 1448 i od tada se vojvodstvo kojim on upravlja zove Hercegovina. Hercegovina Stjepana Vukčića Kosače dakako bila je mnogo veća od današnjeg južnog dijela Bosne, što se tim imenom još uvijek zove.

Kralj Tvrtko II u izbjeglištvu u Madjarskoj nalazi se u bezizlaznoj situaciji. Pomoć ne može nigdje naći. U toj teškoj i tragičnoj situaciji on dolazi do sudbonosne odluke: godine 1437 on nudi sultanu Muratu II da bude njegov vazal i da mu plaća godišnji danak u iznosu od 35,000 dukata. Sultan tu ponudu prihvati i Tvrtko se vraća u Bosnu. Sultan sada zauzima cijelu Srpsku despotovinu, uključivši one dijelove Bosne što ih je Srpski despot istom od Bosne prisvojio. Sultan je, izgleda, već tada mogao ući u Bosnu i od nje napraviti Turski vilajet, ali su ga drugi svjetski dogadjaji za momenat od toga spriječili.

Nasljednik Sigismunda, kralj Albert II, umrije, g. 1440 i Madjarsko-Hrvatski velikaši izabraše Poljskog kralja Vladislava I Ugarsko-Hrvatskim kraljem. On povede uspješnu vojnu na Turke i tako Turci napustiše Srpsku despotovinu. Tvrtko brzo iza toga umrije.

Bosanski velikaši sada izabraše za kralja Stjepana Tomaša (1444—1461). Sve do tada on je živio vrlo povučeno, kao pravi pataren, upravo odbijajući da prizna kraljevsko porijeklo. On se oslanja na Madjare u eventualnim borbama sa mnogim njegovim neprijateljima, medju kojima je najjači herceg Stjepan Vukčić Kosača. To duboko neprijateljstvo izmedju kralja i hercega Stjepana nastalo je tek onda kad je kralj prišao katoličkoj crkvi.

U doba vladanja kralja Tomaša Bosna je bila uglavnom sva u rukama bogumila. U toj šljedbi bio je odgojen i sam kralj. Da bi se mogao održati protiv Turaka, u Tomaševoj se glavi radja ideja, da traži zaštitu i savez Rima i Zapada. Papski delegat za Hrvatsku i Dalmaciju nagovori ga da napusti bogumilstvo i predje u katoličku vjeru. Čak mu papa Eugen IV nudi krunu, samo da pridje katoličkoj crkvi. Kralj otkloni krunu, bojeći se revolta u zemlji, ali ipak pridje katoličkoj crkvi i daje joj velike povlastice u zemlji. U toj melodrami on je nagovoren da se razvede od svoje patarenske žene, kraljice Vojače, koju je silno ljubio. S njom je imao sina Stjepana kojim se je ponosio. Da bi si osigurao jakog prijatelja, on se ženi kćerkom hercega Stjepana Vukčića Kosače, koji iako tobože kraljev podanik, ima isto toliko, ako ne i više vlasti

nego sami kralj. Slijedeći kraljev primjer mnogi Bosanski velikaši, na oko predjoše u katoličku vjeru. To ali nije bio slučaj sa hercegom Stjepanom. On ne samo da ostade do kraja vjeran bogumilstvu, nego će njegovo vojvodstvo do skora postati glavnim utočištem bogumilstva na Balkanu.

Kad su Srbija i dijelovi Bosne bili oslobodjeni od Turaka, 1440 god., kako smo naprijed vidjeli, javlja se ponovno ono staro rivalstvo izmedju Bosne i Srbije. Srpski despot Djuradj Branković htjede ponovno zauzeti Srebrenicu, koju je nakon Turskog povlačenja kralj Tomaš zadržao kao stari Bosanski posjed. Godine 1444 dolazi do strašne bitke kod Varne izmedju Turaka i Madjarskih križara u kojoj Turci pogaziše Madjare tako da je u metežu i sam kralj Vladislav platio glavom. Tim borba Madjara dakako nije bila svršena. Pod vodstvom njihovog narodnog heroja Janka Hunjadija, borba protiv Turaka ne samo da ne jenjava, nego se sve više produbljuje. Hunjadi pozove Srpskoga despota u savez protiv Turaka. Despot ne samo da ne htjede u taj savez stupiti, nego još izjavi vjernost sultanu.

Izgleda po svim znacima da je psihološko raspoloženje naroda u despotovini u ovo doba više naginjalo Turcima nego Madjarima. Ovo psihološko raspoloženje izgleda, da nije bilo samo trenutno, nego je bilo zasnovano na nekim ranijim pamćenjima. Našavši se izmedju sultana i Hunjadija, veli se, da je Srpski despot htjeo da ispita i jednoga i drugoga šta bi uradili sa Srbijom i pravoslavljem u slučaju pobjede. „Ja bih svugdje uspostavio Rimokatoličku vjeru", odgovori Hunjadi. Despot je za tim pitao sultana, šta bi on uradio i kakvu bi politiku primijenio na Srbiju, u slučaju da pobjeda bude na njegovoj strani. „Pored svake džamije stajala bi crkva i svaki bi čovjek bio slobodan da se Bogu moli u kojoj god bi htjeo", odgovori sultan.[1])

Na povratku sa jednog vojnog pohoda na jugu Balkana Madjari sa Hunjadijem pljačkaju i ruše neke Srpske gradove. Ali budu strahovito potučeni od Turaka na Kosovu polju, godine 1448. Hunjadi sa ostatkom razbijene vojske bježi na sjever, ali ga despot zaskoči kod Beograda i zarobi. Tek nakon obećanja da će platiti otkupninu od 100,000 dukata bio je pušten da predje preko Dunava, nakon što je ostavio kao taoca svoga sina Laszlo-a.

Ipak je došlo do izmirenja izmedju despota Djurdja i Hunjadija. Despot

---

[1]) Dupuy de Lome, E.. Los Esclavos y Turquia. Madrid, 1877, str. 17—18. Vidi takodjer: Arnold, T. W , The preaching of Islam, Lahore, Sh. M. Ashraf, 1961, str 197.

se ponudi da posreduje za opći mir izmedju Turske i Madjarske. Ugovor o miru bude potpisan u Smederevu, Maja 1449, za period od sedam godina. Tim ugovorom Srbiji bude smanjen danak koji je plaćala Turskoj za polovinu, dok je Bosna morala i dalje plaćati cijelu svotu, kako je ranije bilo zaključeno.

Sada je trebalo riješiti pitanje odnosa izmedju Srbije i Bosne. Došlo je do sastanka Ugarskog plemstva i kralja, kojemu sastanku prisustvuju delegati Bosne i Srbije. Trebalo je riješiti pitanje Srebrenice. Skupština nadje da je Bosna u pravu i tako je kralj Tomaš, godine 1449, ponovno u posjedu cijelog teritorija kraljevine Bosne.

U to kralj Tomaš, po nagovoru pape i Hunjadija, učini strahovitu grešku, koja će se grozno osvetiti i njemu i Hunjadiju i Bosni kao samostalnoj državi. On, na ime, počne otvoreno progoniti Patarene. Ta luda politika dovodi do masovnog selenja stanovništva iz Bosne; jedni bježe Turcima, dok se drugi, veliki dio, sklanja pod zaštitu vojvode Stjepana Vukčića Kosače. Patareni što odoše Turcima traže od sultana da povede rat na Bosnu i da svrgne kralja-nasilnika. S druge strane papa daje kralju i njegovim pristašama privilegije križara i oprost grijeha „za vrijeme trajanja rata protiv Turaka i Manihejskih heretika".[2] Tako nastade, pod uticajem stranih elemenata, kojima nije bilo stalo do Bosanskog naroda, krvavi vjersko-gradjanski rat, koji će se svršiti padom Bosne kao samostalne države. U isto vrijeme i Srpski despot napada na Bosnu s namjerom da zauzme Srebrenicu. Kralj Tomaš se je zapleo u vrzino kolo iz koga se više nije mogao ispetljati. On traži pomoć na sve strane, a Hunjadi mu još zaprijeti da će upasti u Bosnu u slučaju da Bosanska vojska predje u Srbiju. Uz to ga još optuži kod pape da je mlak u borbi protiv Patarena.

Na Turski prijesto stupi tada mladi sultan Mehmed II (1451—1481), jedan od najenergičnijih i najambicioznijih Turskih sultana. Bilo mu je tek 21 godina kad je zasjeo na prijestolje svojih predja, a već nakon dvije godine zauzima Carigrad, taj istočni Rim, i tim činom otvara novu eru u historiji našeg dijela svijeta.

Vrlo je, mislim, poučno ovdje napraviti komparaciju izmedju postupka muslimanskih Turaka i latinskih kršćanskih križara prilikom zauzeća Carigrada, jer pad prijestolnice Istočnog Rimskog carstva i ponašanje pobjednika prema pobijedjenome imao je, u oba slučaja, veliki odjek u našim krajevima. Kako su se tom prilikom ponijeli križari, rečeno je

---

2) Preveden, F., op. cit., str. 489.

na str. 59-60. Za Turski postupak, prema Grčkim izvorima, Arnold, T. W. navodi ovo:

„Jedan od prvih koraka što ih je preduzeo sultan Muhammed II nakon zauzeća Carigrada i uspostave reda u gradu, bio je da si osigura vjernost kršćana time što je sebe proglasio zaštitnikom Grčke crkve. Progonjenje kršćana bilo je strogo zabranjeno; novoizabranom patrijarhu dat je dekret, koji garantira njemu, njegovim nasljednicima i biskupima pod njegovom jurisdikcijom, uživanje starih privilegija, prihoda i iznimnih beneficija, koje su imali ranije pod prijašnjom vlasti. Gennadius, prvi izabrani patrijarh nakon Turskog osvojenja, primio je direktno iz sultanovih ruku patrijarški štap, kao znak njegovog visokog položaja, sa kesom od hiljadu zlatnih dukata i konja sa divnom opremom, kojega je imao privilegiju jahati, kad bi sa svojom svitom prolazio ulicama grada.[1])

Ne samo da je poglavar crkve bio tretiran sa svim znacima respekta na koje je bio naviknut od strane prijašnjih, kršćanskih imperatora, nego je čak šta više dobio veliku vlast i u svjetovnom domenu uprave. Patrijarhov dvor bio je ovlašten da presudjuje sve slučajeve izmedju Grka i Grka; on je mogao propisati globe, staviti prekršitelje zakona u zatvor, koji je specialno njemu bio stavljen na raspoloženje pa je čak u izvjesnim slučajevima bio nadležan izreći smrtnu kaznu, koju su onda državne vlasti morale izvršiti.

Potpuna kontrola duhovnog i crkvenog života (u koje stvari Turska vlada se nikada nije miješala, nasuprot stalnom ranijem uplitanju od strane kršćanskih imperatora) bila je u cijelosti ostavljena u patrijarhovim rukama i u rukama Visokog Crkvenog Sinoda, kojega je patrijarh mogao sazvati po svojoj volji, kad god je htjeo; ovdje pak u Sinodu patrijarh je mogao sasvim slobodno odlučivati o svim crkvenim i dogmatskim stvarima, bez da se je bojao uplitanja državne vlasti.

Kao priznati visoki dostojanstvenik carske vlade on je mogao učiniti mnogo, da olakša stanje pritisnutih time što bi sultanu podnio pritužbe protiv djela nepravednih činovnika. Grčki biskupi u provincijama carstva takodjer su bili tretirani sa velikim respektom i oni su imali toliko civilne vlasti nad kršćanskim pukom, da su se, sve do najnovijeg vremena, oni ponašali u svojim diocezama kao da su bili Ottomanski visoki državni činovnici i tako su zauzeli mjesto stare kršćanske aristokracije, koja je od pobjeditelja bila uništena. Mi nalazimo, da je visoko Grčko

---

[1]) Phrantzes, Georgios, Annales, ed. by B. G. Niebuhr, Bonnae, 1838, str. 305—306.

svećenstvo bilo aktivnije u službi kao Turski agenti, nego kao Grčki svećenici; čak su poučavali svoj puk da sultan ima Božiju pomoć i odobrenje kao zaštitnik Ortodoksne crkve.

Radi toga pa premda su Grci bili brojčano jači od Turaka u svim Evropskim provincijama carstva, vjerska tolerancija koja im je bila tako zagarantirana, kao i zaštita života i imanja, uskoro ih je navela na to da se izmire sa promjenom gospodara i da preferiraju suverenitet sultana nad kršćansku vlast. U stvari Grci su u mnogim dijelovima carstva primili Osmanlije kao oslobodioce od grabežljive i tiranske vlasti Franaka i Mlečana, koji su vodili dugotrajnu borbu sa Bizantijom za posjed Peloponeza i drugih obližnjih dijelova Grčke; uvodeći u Grčku njihov feudalni sistem, oni su sveli narod na stanje roblja, a budući su još bili stranci po govoru, rasi i vjeri, oni su bili silno omrznuti od njihovih podanika, kojima je promjena, pošto nije mogla biti na gore, pružila mogućnost za poboljšanje pa makar su njihovi oslobodioci takodjer bili stranci, ipak je nevjernički Turčin bio daleko preferiran heretičkom katoliku sa Zapada".[1])

Prestravljen tim velikim sultanovim uspjehom, kralj Tomaš šalje sultanu svoje izaslanike da izjavi vjernost, a u isto vrijeme šalje deputacije u Rim i druge zemlje Zapada za pomoć Bosni.

Dok Bosanski kralj igra tu dvostruku igru, veliki vojvoda Stjepan Vukčić Kosača traži od sultana da pošalje trupe u jugoistočnu Bosnu. To sultan učini i od osvojenih krajeva osnuje novi sandjak sa sijelom u Foči.

Odnosi izmedju Bosanskog kralja i velikog vojvode Stjepana Vukčića Kosače poprimaju u ovo doba vrlo tragičan obrt. Razloge za to treba tražiti u prvom redu u kraljevom postupku prema bogumilima, inspirisanom sa strane. Otvoreni nastup prema stanovništvu zemlje morao je dovesti do kobnih posljedica. Kralj Tomaš je prognao sve „Patarene", t. j. izabrane krstjane, koji se zajedno sa svojim djedom skloniše pod okrilje hercega Stjepana. Vidjeli smo već nekoliko puta do sada da je bogumilstvo bilo nepomirljivo prema Rimskoj crkvi, koju Srećkovićevo Bosansko evandjelje naziva „Sotoninom crkvom".[2]) Pod pritiskom sile mnogi su seljaci i niže plemstvo prividno prešli na katoličku vjeru, ali su u duši ostali bogumili, puni gorčine i jeda na svoje progonitelje.

---

[1]) Finlay, G., A History of Greece from its conquest by the Romans to the present time, Oxford, 1877, vol. III, str. 502 Vidi: Arnold, T. W., The Preaching of Islam, str. 147—49.
[2]) Solovjev, A., „Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne", **GIDBH**, I 1949, str. 50.

Čak je jedan vlastelin, poslan u Rim po kralju Tomašu, 1461 godine, prividno prešao u katoličku vjeru, a po povratku iz Rima u domovinu ponovno prešao na bogumilstvo i pobjegao pod okrilje hercegu Stjepanu u Hum.[2])

Herceg Stjepan, s druge strane, ima neprilika u svojoj vlastitoj kući. On je bio i junak i veseljak; volio je život i lijepo društvo, a naročito društvo lijepih žena. Družio se je sa italijanskim trgovcima, koji mu pričahu o čarima lijepe Cecilije, Florentinske ljepotice. Herceg je zaželio da ju vidi. Kad su je Italjani doveli pred njega, bio je zapanjen njenom ljepotom. Iako je bio već u odmaklim godinama,on je mladu Florentinku zadržao na svome dvoru, unatoč protesta njegove žene Jelene i sina Vladislava. Ta familijarna romanca polako se pretvori u politički naboj, koji je morao eksplodirati. Hercegova žena i sin Vladislav bježe u Dubrovnik. Na hercegov zahtjev da se izruče, Dubrovnik odbija i hercegove trupe upadaju na Dubrovački teritorij. U toj tragičnoj epizodi Dubrovačko-Hercegovačkih odnosa umiješan je Rim, Ugarska i Bosna. Godine 1451 stvara se savez Dubrovnika i Bosne protiv hercega Stjepana, usprkos činjenici da je Bosanska kraljica bila kćerka hercega Stjepana.

Borba je trajala do 1453, kada je herceg Stjepan izvojevao odlučnu bitku protiv neprijateljeske vojske, predvodjene njegovim sinom Vladislavom. Vladislav se je pokajnički povratio pod krilo svoga oca. U ovom ratu pokazala se je prava moć bogumila u Humu. Samo zahvaljujući njihovoj upornosti herceg je mogao dobiti bitku.

19 Jula, 1453 herceg je izdao u Pišću, na planini Pivi, akt oproštenja i pomilovanja sa sinom Vladislavom i ženom Jelenom, u kome veli:

„ . . . Očistiv i sjediniv srdce moje, . . .
Naredih i utvrdih i pravo namjestih, od svršenoga i dobrovoljna srdca mojoga,
Pred gospodinom Bogom živijem i pred vsjemi svetijemi, do vijeka Bogu ugodivšijemi,
Cijelo i pravo i dobrovoljno prostih i oprostih, vsu zgrjehu i suprotivštinu, veliku i malu,
Kućama našijem-
Poštenoj gospoje Jelene i sinu mi knezu Vladislavu i svjem vlastelom i vlastečičićem Humske zemlje . . .
Pravo i istinijo i nelicemjerno, prostih i blagoslovih . . ."

---

2) Ibidem,

Koliki je ugled imao tada djed crkve bosanske u Humu, najbolje se vidi iz činjenice, što je herceg, na svome službenom aktu pomilovanja njega postavio kao glavnog svjedoka. „I na toj postavismo svjedoke i sreditelje vjere naše: djeda bosanskoga i s njim 12 poglavitijeh krstijan i 12 našijeh plemenitijeh vlastela-".[1])

Na drugim ratnim područjima u blizini naših centralnih zemalja situacija nije stabilna. Turska vojska doživljuje trenutni neuspjeh pod Beogradom, 1456. Okuražen tim Madjarskim uspjehom, kralj Tomaš objavi križarsku vojnu na Turke i zatraži pomoć od cijelog Zapada. Papa Calixtus III šalje vatrene apele kroz sve Zapadne zemlje za sakupljanje priloga, koji bi se dijelili na tri jednaka dijela: trećina Ugarskom kralju, trećina kralju Bosanskome Tomašu i trećina vodji Albanaca, Djordju Kastriotu. U to umre Ugarski kralj Ladislav V, Novembra 1457, a u Januaru 1458 Hunjadijev mladi sin Matijaš Korvin bi izabran za Ugarsko-Hrvatskog kralja.

Kako je odziv za križarsku vojna na Zapadu bio dosta slab, to se kralj Tomaš nadje sam u borbi protiv moćnog Turskog sultana. Iako je Bosanska vojska imala nešto uspjeha u početku, konačni ishod je bio svakome jasan. U Aprilu, 1458, kralj Tomaš zaključi mir sa sultanom, obvezujući se ponovno na plaćanje godišnjeg danka prema ugovoru u Smederevu od 1449.

Srpski despot Djuradj Branković umre, a naslijedi ga sin mu, despot Lazar Djordjević (1456—1458). Odnosi izmedju kralja Tomaša i despota Lazara poprimaju prijateljski ton. Postavljen je plan da se ženidbom izmedju despotove kćerke Jelene i Tomaševa sina Stjepana povežu Bosna i Srbija u neku vrstu obrandbenog saveza protiv Turaka. Medjutim prije nego je do ženidbe došlo despot Lazar umre te se stvori kriza nasljedja u Srbiji. Kralj Tomaš i njegov sin Stjepan odlaze u posjetu Ugarskom kralju Matiji Korvinu, a ovaj saziva skupštinu vlastele u gradu Szegedu, kojoj prisustvuju i Srpski predstavnici. Skupština zaključi da postavi Stjepana Tomaševića novim despotom Srbije i svih zemalja što ih je despotovina imala u Madjarskoj. U Aprilu, 1459, Stjepan Tomašević se oženi princezom Jelenom i tako se Srbija i Bosna ujedine u personalnu uniju za kratko vrijeme.

Sve ovo nije mnogo koristilo, jer narod u Srbiji nije bio za ovakav poredak. Despot Stjepan Tomašević dodje u Smederevo sa ženom i rodbinom, ali narod nije volio ni njega ni njegovu ženu. Princezu Jelenu

[1]) Dizdar, M., Stari Bosanski tekstovi, str. 250, 254.

narod nije volio, jer je ona bila protiv Mihajla Zbogovića, po narodu izabranoga despota. Ona je Zbogovića spremila u lancima kralju Matiji Korvinu, a sebe stavila pod okrilje Madjarskog kralja. Srbi su pak u novome despotu gledali samo orudje Madjara, a u Matiji Korvinu gorljivog katoličkog zanešenjaka, koji će nastojati da njima nametne katoličku vjeru.

Sultan je svu tu igru pomno pratio. 20. Juna, 1459 njegova vojska osvane pod Smederevom. Srbi ne samo da se ne odupirahu, nego čak dadoše sultanu ključe grada, u koji on udje bez kapi krvi. Kroz nekolike godine nešto slična drama ponoviće se u Bosni pod tvrdim gradom Bobovcem. Kako se je Smederevo, po važnosti svojih utvrda i geografskom položaju, smatralo odmah iza Carigrada, drugim ključnim gradom jugoistočne Evrope, to je pad tako važnog mjesta, i to bez otpora, izazvao zaprepaštenje u cijeloj Zapadnoj Evropi. Optužbe su padale na sve strane, a naročito na kralja Tomaša. Papa naredjuje istragu cijele stvari prijeteći kralju Tomašu, da će biti isključen iz crkve, ako se uspostavi da je on kriv za pad Smedereva. Istraga medjutim pronadje Tomaša nevinim.

Kralj Stjepan Tomaš umrije naprasno, 10 Jula 1461, a naslijedi ga sin mu Stjepan Tomašević (1461—1463). Situacija je u zemlji upravo beznadna, radi toga što kralj, pod uticajem izvana, vodi otvorenu borbu i čini sve vrste nasilja protiv bogumila, svojih vlastitih podanika. Uz to mu dolazi u glavu ideja, ako se okruni kraljevskom krunom dobivenom iz Rima, da bi mogao okupiti narod oko sebe i dobiti jaču podršku sa Zapada u borbi protiv Turaka. Kralj je dakle pod uticajem Rima učinio dvije fatalne greške, koje su konačno dovele do pada Bosne kao samostalne države i do pada kraljeve glave. On je, prvo, došao u sukob sa svojim, bosanskim narodom, tjerajući ga silom da mijenja vjeru, a drugo, kruna iz Rima na samo da nije dovela do konsolidacije unutrašnjeg fronta, nego ga je oslabila dotle, da je narod u Turcima gledao oslobodioce od domaće tiranije.

Poruka kralja Stjepana Tomaševića papi Eneju Silviju Pikolominiju, sačuvana na Latinskom jeziku, iako joj je autentičnost sumnjiva, jasno govori o očajnom položaju bosanskog kralja, koji prekida sa Turcima pod uticajem Zapada, a taj isti ga Zapad u najtežem času ostavlja na cjedilu.

„Dojde glas kraljevstvu mi kako car turski Muhamed namjerava dojdućeg ljeta udariti s vojskom na mene i da je za to sve potrebito prigotovio. Tolikoj sili turačkoj ja sam ne mogu odoljeti. Umiljeno sam molio

ugarsku i bnetačku gospodu i Jurija Kastriota jeda bi mi u ovoj nevolji pohitali u pomoć, što molim i tebe, svepočtenog, uzmožnog i presvijetlog gospodina i oca. Je ne ištem zlatih brda, ali bih bio rad da moji neprijatelji kao i ljudi u mojoj zemlji uznaju kako mi tvoja pomoć neće uzmanjkati. Jere, ako Bošnjani budu vidjeli da u ovoj rati neće biti sami i da će im mnogi ini pomoći-hrabrije će u rat iti i vojevati, a tagdi i turačka vojska neće bez straha u moje vladanje naprasno ulisti . . .

Predhodnik tvoj blagorodni Eugen ponudio je roditelju mome, dobrog spomenutija gospodinu kralju Tomašu, kraljevski vijenac i hotio izgraditi crkve i postaviti episkope u rusagu bosanskom, ali te dobre uvjete roditelj naš nije mogao primiti- nije htio da na sebe navuče navist i gnjev turačku-jere je bio još nov vjernik i još nije bio prognao nevjernike i maniheje iz ovoga kraljevstva. A ja sam pače kao dijete kršten i učio sam latinsku knjigu i tvrd u katoličkoj vjeri pa se ne bojim onoga čega se moj otac bojao. Stoga više od svega jest moje željanije da od tebe primim krunu i svete episkupe, što će najbolje znamenije biti da me nećeš u hudobi ostaviti. S pomoću tvojom dati ću svoj Bosni veće upvanje, a nenavidnicima veći strah . . .

Ovo ti javljam-da je svakome vidimo kome se podoba, jere je sve istinito i tvrdo, da kasnije ne kažes da ti nije bilo znano i da mene ne potvoriš zbog mojega nemara i neskrbi. A moj roditelj je predšasniku tvome Nikoli i Bnecima proricao kob koja će zadesiti Carigrad i tu mu se nije dala vjera. Krstjanstvo je zato na svoju velju štetu izgubilo onaj carski grad, stolicu patrijarha i temeljac Grčke. Sada-ja za sebe takvu sudbu proričem. Ako mi vjerujete i budete pomogli, onda ću se spasti, inako-propašću. A moja propast neće biti samo moja-ona će povući kao bujica i mnoge druge . . ." [1])

Predstavnici kralja Stjepana po ovom predmetu nailaze na simpatičan prijem u Rimu i papa šalje svoga legata u Bosnu sa krunom za bosanskog kralja. Rano u Novembru, 1461, u novoj prijestolnici Jajcu, pred sakupljenim plemstvom, kralj Stjepan Tomašević bude okrunjen kraljevskom krunom. On je bio prvi i posljednji bosanski kralj, koji je dobio krunu iz Rima, a nosio ju je jedva dvije godine. To krunisanje bilo je razlogom da se na Bosnu sruči oluja sa dvije strane. Madjarski kralj nije mogao podnijeti krunisanje bosanskog kralja, kojega on smatraše, po nekom nepisanom zakonu, sebi podredjenim. Posredstvom pape ipak se je našao modus vivendi izmedju Ugarskog i Bosanskog kralja,

---

[1]) Dizdar, M., op. cit., str. 265—67.

s tim što je posljedni stupio u savez sa Matijom protiv Turaka i odrekao plaćanje danka sultanu, na koji je bio obvezan pismenim ugovorom. Tim činom kralj Stjepan je sebi izrekao smrtnu osudu, a Bosni gubitak samostalnosti.

Sultan nije mogao podnijeti jednostrano kršenje ugovora i počeo je spremati veliku vojsku na Bosnu. Ta vojska dolazi pod tvrdi grad Bobovac, kojega brani prividno pokršteni, dojučerašnji patarenski velikaš Radak. Kao što je predato Smederevo, četiri godine ranije, tako sada Bobovac pada u ruke sultana Mehmeda II Fatiha, bez otpora. Nasilno nametanje narodu neprihvatljivih ideja stvorilo je i ovdje istu psihološku atmosferu koja dovodi do onog prigušenog unutrašnjeg otpora što će eksplodirati u prvoj datoj prilici. To je historijska istina koja se stalno ponavlja. Usprkos toga nasilnici i tirani izgleda nikako ne mogu da iz toga povuku logičan zaključak. To prigušeno psihološko raspoloženje u datom momentu mijenja tok historije.

Pad Bobovca, najjačeg grada kraljevine Bosne i njenog ponosa kroz vijekove, otvara vrata Turskoj vojsci kroz cijelu zemlju. Nesretni kralj uhićen je u Ključu i doveden pred sultana. U nedoumici šta da se s njim uradi, a pošto mu je vojskovodja zagarantirao život, naravno bez pitanja i odobrenja sultana, neki Perzijanac dodje sa odlukom da kralja treba smaknuti. Navodno je tu odluku osnivao na riječima Muhammeda (a. s.): „Vjernik ne smije dozvoliti da ga ista zmija pecne dva puta iz iste rupe." Tako eto u vrtlogu dogadjaja, čiji su glavni aktori bili uvijek izvan Bosne i njenog naroda, izgubi glavu posljednji Bosanski kralj, a Bosna ulazi u novu eru svoje burne historije.

Pad Bosne tumači se od strane nekih naših domaćih historičara na način koji nikako ne odgovora historijskom činjeničnom stanju. Neki čak pišu kako je „Bosna sramno izgubila svoju državnu egzistenciju".[1]) To su oni pisci, kojima nije stalo do razglabanja historijskih dogadjaja u okviru ideja i shvaćanja onoga vremena, nego oni na te dogadjaje gledaju iz svoga današnjeg, ultranacionalističkog i šovinističkog stajališta. Zaslijepljeni mržnjom na sve što ne odgovora njihovim uskim pogledima, oni nisu u stanju da analiziraju dogadjaje mirno, objektivno i bez predrasuda, kako to odgovora istraživačima historijskih istina.

Svakome tko se bavi historijom poznato je da je Bosna sačuvala državnu samostalnost gotovo čitavo jedno stoljeće nakon Srbije, a preko tri stotine godina nakon što je Hrvatska izgubila svoju državnu

---

[1]) Ćorović, V., Bosna i Hercegovina, str. 59.

samostalnost. Ako je govor o borbi i naporima mi ne vidimo niti jedno od naših Slavenskih plemena, da je izdržalo stoljetnu borbu protiv svih i svakoga, kao što su to bili srednjevjekovni Bošnjaci. Usprkos svim križarskim vojnama, usprkos stoljetnim Madjarskim pokušajima da Bosni nametnu svoju vlast i svoj okvir ideja, Bosna se je održala krvareći kroz vijekove da očuva svoju nacionalnu i vjersku neovisnost. Kad se jedna država nadje izmedju čekića i nakovnja, kao što je bila Bosna izmedju Madjarske i Turske, obadvije strane države, onda takva država ide tamo kuda joj diktiraju zahtjevi datog momenta, jer države nemaju ni stalnih prijatelja ni stalnih neprijatelja, nego samo stalne interese. Križarske vojne pod vodstvom Ugarske, koje su toliko puta ostavile pustoš u zemlji, imale su za zadaću indoktrinirati čitav jedan ponosni narod u nekoj njima neprihvatljivoj ideologiji i još k tomu nametnuti Bosni strano gospodstvo. Pravo je čudo zašto ovi i ovakvi domaći pisci ni ne pokušavaju da istaknu pravog krivca za unutrašnju slabost Bosne. Osim toga ne smijemo zaboraviti da je Turska u ono vrijeme došla sa zaista revolucionarnim socijalnim idejama. U Evropi je to bilo doba feudalne aristokracije. Do nekog ugleda i vlasti mogao je doći samo onaj koji je vukao lozu iz neke aristokratske kuće. Seljak i kmet na vlastelinskom dobru bili su samo sluge ili robovi. U turskoj pak državi mogao je doći do najvećeg položaja, ugleda i časti dojučerašnji seljak, ili seljačko dijete, ako je bio sposoban i ako je prihvatio Islam. Treba samo pročitati pismo Zagrebačkog biskupa Šimuna Erdedija, od 24 Novembra, 1536 pa da se donekle osjeti duh onoga vremena. Biskup je to pismo uputio svome prijatelju, bivšem Hrvatskom banu, Franji Baćanu, povodom turske ofanzive u Slavoniji. U pismu se nalaze i ove riječi:

„Oba sandjaka, Bosanski naime i Smederevski, izdali su proglas, da će svi oni koji priznaju vlast ili turskog cara, ili Ivana (Zapoljskog), steći mir i sloboštine. I ovo mogu smjelo ustvrditi da je poslije osvojenja Broda, zajedno sa onima koji su bijedno pali u robstvo, više od 40,000 ljudi otpalo od kršćanske vjere i svakim danom otpada ih bez broja, držeći da će ovo života što im preostaje, lakše proživjeti u mirnijim vremenima. I naši podložnici, čuvši za slobodu, koju su Turci proglasili, tako su postali bijesni, da se bojim da će jednoga dana i plemići i seljaci jednoglasno izjaviti vjernost Turcima tako, da ja ni u svojoj kući nijesam siguran . . . Bijedni svijet u očajanju zbog tolikih nevolja svojevoljno, nažalost, prihvaća muhamedansku šljedbu, odričući se vjere Krista Spasitelja. To je došlo da i moji kmetovi na dobrima oko tvrdjave Sopje ostavljaju mene i priznaju vlast Turaka".[1])

---

[1]) Handžić, Adem, „O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku", Orient. Inst., Sarajevo, **Prilozi za orijentalnu filogiju,** XVI—XVII, s. 12.

To proizvoljno tumačenje historije vrijedi i onda kad naši domaći historičari govore o prelazu bogumila na Islam. Oni u tome aktu gledaju, ili hoće da vide nešto što ondašnji Bošnjak nije vidio. On je u Islamu vidio i našao konačno utočište od vjekovnih progona i krvarenja. S toga je vrlo neukusna, neobjektivna i čak šta više smiješna primjedba nekih od tih historičara, kad vele: „Poturči se plahi i lakomi", ili kad vele da su Bošnjaci prešli na Islam da bi sačuvali svoje posjede.

Istina je da je bilo, da ima i da će uvijek biti izvjesnih pojedinaca, koji su spremni da za materijalna dobra prodaju svoje nazore, ideje, poglede i pripadnosti. Takvi pojedinci se nalaze u svim narodima i zajednicama.

Ali žigosanje čitavog jednog naroda sa tim pečatom može da potiče samo iz subjektivno motivisanih namjera, koje su vrlo providne. Ako su to bili motivi za prelaz Bošnjaka na Islam, bilo bi jako zanimljivo ispitati razloge radi kojih naša druga Slavenska braća primiše kršćanstvo.

12. Državno-pravni položaj srednjevjekovne Bosne

Slovo Bosni[1])

Mnogo je pisaca kušalo
U crno tvoju zaviti slavu
Čak i žiću tvome učiniti kraj,
Ali im manjka moć,
Da u daljinu obzorja plavu
Iznad svog duhovnog brloga dignu
Svoju sićušnu glavu,
Ili da dlanom crnim sakriju
Žarkoga sunca sjaj.

Na prelazu iz srednjevjekovne samostalne države u Turski period potrebno je reći nekoliko riječi o državno-pravnom položaju srednjevjekovne Bosne, naročito u odnosu na Ugarsku. Postoji, na ime, teza u domaćoj literaturi, a pogotovu još kod Madjara, koja ide za tim da prikaže Bosnu, kao da je tobože bila, za cijelo vrijeme srednjega vijeka pod vrhovništvom Ugarsko-Hrvatskih kraljeva. Neki idu čak tako daleko da pišu, kako su izvjesni bosanski banovi, tobože svjesni činjenice da

---

[1]) Parafrazirano po Mirzi Safetu.

pripadaju pod vrhovnu vlast Ugarskih kraljeva, kad bi se oslobodili momentalnog vrhovništva Bizantije, pohitali da se svojevoljno podvrgnu pod vrhovnu vlast tih svojih dragih i milih gospodara.

Ništa nije dalje od historijske stvarnosti; takovo pisanje ne može se smatrati ozbiljnim radom. Prije svega pogrešno je tumačiti dogadjaje Srednjega vijeka iz perspektive današnjeg doba. Svako vrijeme ima svoju posebnu psihologiju, svoj način gledanja na svijet i život, svoj okvir ideja, sistem prednosti, vrijednosti i vrlina i tko nije u stanju da prodre u psihološko raspoloženje historijskih činbenika jednog izvjesnog vremena, taj neće biti u stanju tumačiti dogadjaje prošlosti onako kako su ih shvaćali ljudi onoga vremena.

Imade tendencija kod izvjesnog broja naših pisaca da čitavu povijest Slavena na Balkanu tumače u okviru Srpsko-Hrvatskih odnosa od posljednih 55 godina. Odnosi pak izmedju Srba, Hrvata i Bošnjaka bili su onda sasvim drugačiji. Svako od ta tri naša plemena imalo je svoju državu. Odnos izmedju tih naših srednjevjekovnih država nije bio prožet modernim pojmovima nacionalizma. Pored naših naroda ondje su igrali ulogu i drugi historijski faktori, u prvom redu Madjarska, Turska, Bizantija i Venecija. Naši su narodi bili u središtu jednog historijskog vrtloga, koji je bio prouzrokovan i pokrenut vanjskim činbenicima, na koje naši narodi nisu mogli utjecati. Ne zaboravimo onu sudbonosnu administrativnu liniju izmedju Istočnog i Zapadnog Rimskog carstva, koja je nastala nekoliko stoljeća prije našeg dolaska na Balkan. Ona prolazi točno kroz srce našeg narodnog teritorija. Vjerski raskol izmedju Rima i Carigrada u jedanaestom stoljeću zapravo cimentira onu prvu podjelu. Naš se je svijet odmah po dolasku u današnju našu domovinu našao u centru vrtloga velikih svjetskih duhovnih sila i protiv svoje volje. Zahvatili su nas različiti valovi i morali smo, možda i protiv našeg pristanka, ići sa valom, ako nijesmo htjeli biti potopljeni.

Velike svjetske religije Kršćanstvo i Islam imale su jako važnu, možda presudnu ulogu u našoj drami. Možda bi se moglo reći da uzvišeni moralno-etički principi na kojima počivaju te dvije velike svjetske religije nijesu nikada od naših naroda pravilno shvaćeni i u praksi primijenjeni. Umjesto da narod podignu na viši, humaniji stepen propovijedajući i praktikujući ljubav, bratstvo, medjusobno potpomagnje i razumijevanje, ondje su vjere postale izvor mržnje i zatiranja. To nikako ne može biti cilj i poziv ni Kršćanstva ni Islama. Stvari se pogrešno tumače i radi političkog rivalstva izmedju pripadnika tih religija, dolazi do duboke mržnje medju pripadnicima jedne te iste rase. Srbi, pri-

mjerice, često puta bacaju krivicu za sve svoje nedaće na Turke, dakle muslimane, dok zaboravljaju da je pravoslavni car Jovan Cantacuzen, car Istočnog Rimskog carstva, pozvao godine 1354. Turke da predju u Galipolje i da brane carstvo protiv nadiruće Dušanove Srbije, koja je htjela uzeti istočni Rim.[1]) Taj poziv omogućio je Turcima, jedno stoljeće docnije, da zauzmu Carigrad, kojega su Srbi isto tako mogli zauzeti. I ovdje dolazi do izražaja ona istina da u historiji manje odlučuju sentimenti, više interesi.

Madjarska tvrdnja da je srednjevjekovna Bosna bila pod vrhovnom vlašću njihovih kraljeva, da su oni imali suverenitet nad Bosnom, nema nikakve pravne ni stvarne osnove. Istina je da su neki kraljevi iz kuće Arpadovića nosili dugačke, kitnjaste naslove, kao: „Milošću Božijom kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame, Srbije, Lodomerije, Rumunije i Bugarske". [2]) Koliko ta pompozna titula u pojedinim slučajevima označuje pravo suvereniteta, o tome se može govoriti.

Odnos Ugarske prema Bosni mijenjao se je tokom vremena i uzimao različite forme. U prvo vrijeme taj se odnos ispoljava u vidu križarskih vojni na Bogumile, bez nekih teritorijalnih pretenzija. U stvari to je doba kada Madjarska sama djeluje više kao vazal Rimske kurije i njen mač protiv heretika. U doba Kotromanića, naročito bana Stjepana II, koji postade punac Madjarskog kralja Ljudevita, dolazi da neke vrste saveza izmedju Bosne i Madjarske. Nešto docnije, u doba Ugarske ekspanzije, Madjari su odvajali izvjesne, male dijelove Bosne i u njima postavljali svoje ljude za upravitelje, ali tim nije prestala postojati samostalna Bosanska država. Nekada je dolazilo do nekog ugovora izmedju Madjarskog kralja i Bosanskog vladara, ali taj ugovor nije imao nikakvog značaja, ako ga Bosanski državni „stanak" nije prihvatio, kao što smo vidjeli sa ugovorom u Djakovu izmedju kraljeva Dabiše i Sigismunda, godine 1393. Jedino nakon pada Bosne pod Turke, kad je kralj Matija Korvin zauzeo Jajce i osnovao dvije male banovine pod direktnom upravom Ugarske, može se govoriti o nekom Madjarskom vladanju nad malim dijelom bivšeg Bosanskog kraljevstva. Ali to je bilo nakon nestanka Bosne sa pozornice dogadjaja kao samostalne države i to zapravo ulazi u sferu odnosa izmedju Madjarske i Turske, a ne Bosne i Madjarske. „Medjutim nikakav srednjevjekovni, a pogotovu moderni državno-pravni pojam suvereniteta ne može se iz tih odnosa

1) Bryer, A., Byzantium and the ancient East, New York, P. Hamlyn, 1969, str. 21.
2) Baernreither, Josef Maria, „Bosnien und die Herzegovina in der vorottomanischen Zeit", **Osterreichische Rundschau,** v. 54, str. 115.

izvesti, čak je još uvijek neistraženo, kako je Ugarski kralj upoće dobio naslov „rex Ramae".[1])

Čovjek se nalazi na klizavom terenu kad pokušava pravno definirati vlast samih Bosanskih banova, odnosno kraljeva. Kakva onda smisla ima govoriti o suverenitetu stranog vladara nad Bosnom, koji je mogao imati samo neki upliv na Bosanskog vladara, a nikako nad zemljom i narodom direktno.

U srednjevjekovnoj naime Bosni kralj nije bio apsolutni gospodar, nego je bio jedan od velikih magnata, zapravo prvi medju jednakima. Bogumilska crkva nije bila samo duhovna vlast, nego njen poglavar uvijek budnim okom prati šta se u zemlji dešava. Svi važniji ugovori, a pogotovu medjunarodni, potpisuju se u njegovom prisustvu; on je svjedok. Da su Madjarski kraljevi imali, nekad manji nekad veći, uticaj na Bosanske banove, odnosno kraljeve, o tome nema sumnje, ali ih nikada nisu postavljali, izabirali i svrgavali. To je pravo pripadalo državnom „stanku" Bosne, a njega su činili velika i mala vlastela i predstavnici crkve Bosanske. Kad god je Madjarski kralj nastojao da svoju volju nametne Bosni, morao je to raditi silom, a to je dovodilo do oružanih sukoba i ratova. U tim ratovima i okršajima ratna je sreća bila čas na strani jednih, čas drugih. Bosna se je junački odupirala tim pokušajima pa ne samo da je pobjedjivala Madjare, nego je čak prodirala u susjedne Hrvatske zemlje i tamo vršila stvarnu vlast, koja je i de facto i de jure pripadala Ugarskim kraljevima. Madjarska nije nikada odredjivala carine u Bosni, kao što je to radila u Dalmaciji, nije imala nikakvu funkciju u sudskoj upravi, niti je imala ikakvog uticaja u regulisanju trgovinsko-prometnih odnosa u zemlji. Ukratko, „postojanje prava posjeda tih zemalja u smislu državne povezanosti sa Ugarskom krunom, kao što je bio slučaj sa Hrvatskom, ili u smislu vršenja upravne vlasti, kao što je to bilo u Dalmaciji, ne može se, iz toka historijskih dogadjaja, zaključiti za Bosnu i Hercegovinu".[2])

Istina, dešavalo se je da protjerani Bosanski ban, odnosno kralj, nadje u Madjarskoj utočište i vojnu pomoć protiv damaćih velmoža. To nije ništa neobično u ono vrijeme; to se je dešavalo i kod drugih država i kraljevskih kuća. U ovo vrijeme naročito pada u oči sticanje zemalja putem ženidbenih veza, putem miraza; o širokim narodnim slojevima nije se onda vodilo mnogo računa, osim u toliko što su upotrebljavani za odbranu lenskih dobara njihovih gospodara. Nekada je sami vladar

[1]) Ibidem
[2]) Ibidem, str. 166—67.

igračka u rukama velikih i silnih velmoža, kao što smo vidjeli za vrijeme velikog vojvode Hrvoja i drugih bogumilskih magnata.

Ženidbene veze srednjevjekovnih vladara i drugih prvaka često se pogrešno tumače. Nisu u ono vrijeme nacionalni osjećaji vodili vladajuće krugove da podju u susjedne zemlje. Borba je bila za vlast i održanje, a svi drugi motivi bili su sporedni. Hrvatski, Srpski i Bosanski velikaši udružuju se sa svim i svakim u borbi za očuvanje vlasti, pa makar ta borba bila protiv vlastite braće. Sad ih vidimo u savezu sa Turcima, sad sa Madjarima, sad sa Venecijom, već kako im interesi datog momenta diktiraju. Govoriti o nekom nacionalnom osjećaju kod tih ljudi u onom smislu i značenju kako mi to danas shvaćamo, bilo bi pogrešno. Ako je Hrvoju, Sandalju Hraniću, Marku Kraljeviću ili pak Ivanišu Nelipiću trebala podrška neslavenskih sila u borbi protiv njihovih osobnih rodjaka, oni ni časa ne bi kolebali da tu pomoć zatraže. Naši pak historijski udžbenici za sve naše nedaće okrivljuju Turke tako da stranom posmatraču izgleda, kao da mi ne bi uopće imali historije, da Turci nisu došli na Balkan.

13. Pouke iz prošlosti

Pisanje historije je i najvažnije i najopasnije djelo u medjunarodnim i medjuplemenskim odnosima. Mržnja i laž nikada nikome nisu pomogle. Naša se zemlja nalazi na takvom geografskom položaju, da je ona zaista pravi most izmedju Istoka i Zapada, izmedju kontinenata i naroda, izmedju civilizacija i kultura. U našoj su zemlji jedinstveno zastupljene sve kulturne orijentacije tako da bi mi mogli pokazati cijelom svijetu, ne kako se kolju i zatiru braća i rodjaci, nego kako se može živjeti u slobodi kroz pluralizam. Naša zemlja kao da je predestinirana da u svijetu igra kulturnu i humanitarnu ulogu daleko veću nego što bi joj dopustilo brojčano stanje stanovništva. Mi bi mogli imati mjesto u historiji i zbivanjima današnjice mnogo veće nego što je naš postor na geografskoj karti. Mi bi mogli imati najbolje veze sa Istokom i Zapadom, ako ne dopustimo da nas drugi izrabljuju u svoje svrhe, kao što je to do sada često bivalo. Neutralnost se našoj zemlji nameće kao jedino pravilno gledanje na stvari, kao prirodan put. Mi nemamo interesa prolijevati krv za bilo koga, jer smo je do sada toliko prolili, da je svaki grumen naše grude natopljen našom krvlju. Čovjek nije samo misaono biće; on je zbir akcija i djela, postupaka i činova, u kojima i kroz koje se njegove misli ispoljavaju i kristaliziraju i po kojima ga drugi ljudi sude i ocjenjuju.

Država nije i ne smije biti sama sebi cilj; ona treba da postoji samo

kao pogodno sredstvo da se do nekog cilja dodje. Svrha i cilj države treba i mora biti omogućiti svakome pojedincu i svakoj nacionalnoj zajednici da iskoriste do maksimuma svoje latentne individualne, nacionalne i socijalne snage i sposobnosti na lično i opće dobro. Svakome pojedincu treba omogućiti, u slobodnoj narodnoj državi, da se intelektualno i fizički razvije tako da njegove eventualne sposobnosti budu od koristi i njemu i njegovoj zajednici i cijelom čovječanstvu. U slobodnoj narodnoj državi ne smije se javiti zlovolja kod jednih, ako se druga narodna grupa ponosi sa svojom kulturnom i historijskom baštinom. Čovjek sa razvijenom, budnom sviješću o svome žiću, zna da ne može biti otok usamljen, sam za sebe. Historijski proces, historijsko postajanje, uči ga, da su samo oni ljudi svjesni historijskog zbivanja, koji sebe smatraju karikom u lancu što se proteže naprijed i nazad u beskonačnost. Ni jedan od nas kao pojedinac ne znači ni sve ni ništa. Zavisi od odnosa u zajednici da li će biti aktivni činbenik, stvaralačka snaga u postajanju, ili će biti pasivni objekat, kojega drugi upotrebljuje za svoje svrhe.

Još jedna činjenica je vrlo važna, a to je da se shvati, da u jednoj višesloženoj državi, ni jedna grupa, ni jedna narodnost ne smije imati privilegirani status i biti u poziciji da drugim narodnostima nameće svoj jezik ili izvjesne specifične poglede i nazore. U Švajcarskoj, na pr., prema Ustavu od 1874 bile su priznate tri nacionalnosti i tri službena jezika; Njemački, Francuski i Talijanski. Medjutim, kad su stanovnici jednog dijela Grisonskog kantona zatražili, g. 1937, da se i njihov jezik, Romaniš, tretira kao jedan od ravnopravnih jezika u federaciji, to je odmah usvojeno, bez da ih je itko okarakterisao neprijateljima države. Taj jezik, kojim govori svega 1.2% stanovništva zemlje, ima isti status kao i Njemački, kojim govori preko 70% stanovništva.

Snaga i slabost jedne države mjere se po zadovoljstvu njenih gradjana i njihovoj spremnosti da ju brane. Bez obzira kakav je sastav države, njeni gradjani braniće ju samo onda, ako im ona osigurava život, normalan razvoj i plodove njihovog rada. I najhomogenija država ne može se održati, ako u njoj postoji nacionalno, klasno ili intelektualno nasilje. Najteže prolaze one države u kojima gradjani stalno moraju dokazivati svoju odanost postojećem poredku. Istinabog, medju ljudima ima i takvih koji su po prirodi naklonjeni nasilju svake vrste. Od takvih neuravnoteženih elemenata država mora štititi ljudsko društvo.

Kad je prva Jugoslavija bila tek u nastajanju, već se je moglo naslutiti kakva burna i nesretna budućnost nju čeka. I najveće drvo padne, kad je iznutra crvotočno i gnjilo. Dopisnik Francuskog lista TEMPS, Charles

Rivet, opisuje, godine 1919, misiju Francuske na Balkanu, nakon Prvog Svjetskog Rata, ovako: „Za Bošnjake, katolike i muslimane, Francuska mora djelovati kao posrednik i organizator jedne Jugoslavije, u kojoj će ona upotrijebiti svoje pravo velikog pobjednika da kontrolira imperijalističke tendencije Srba i da ih navede na to da u Jugoslaviji gledaju zajedničku državu evropskog modela i više u suglasju sa Wilsonovim zamislima i težnjama stanovništva bivše monarhije".[1])

Taj isti dopisnik opisuje svoj susret u Sarajevu sa Reis-ul-ulemom Džemaludinom Čauševićem, sa kojim je imao vrlo interesantan razgovor:

„Za vrijeme moga boravka u glavnom gradu Bosne otišao sam pozdraviti Reis-ul-ulemu, vjerskog vodju dijela jugoslavenskog naroda, koji će brojati oko dva miliona duša u cijeloj zemlji. U prisustvu dvojice uglednih ljudi njegove konfesije i predstavnika Francuskog Vrhovnog štaba koji je sa mnom došao, sa jednim tonom neizmjerne tuge i žalosti povjerio mi je ovaj poštovani starina ovo što će se sada čitati:

„Ja sam veoma počašćen, gospodine-počeo je Reis-ul-ulema Djemaludin-posjetom sina velike i plemenite Francuske, jednome od ovih oklevetanih muslimana. Recite Francuskoj, koju mi držimo drugom domovinom, da smo mi svi njoj zahvalni i da mi u njoj danas gledamo jedinog zaštitnika u slučaju da ovo što se sada dešava postane konačno. O, a kakvi dogadjaji! Hiljadu pobijenih ljudi, 76 žena spaljenih, 270 sela opljačkanih i porušenih, eto to je bilans za nas muslimane nastanka jedne Jugoslavije, koju smo mi spremni služiti cijelom dušom . . . Otkako je ovo stanje nastalo, mi smo bez pomoći. Evo Vam potpuni spisak o aktima nasilja protiv muslimana samo u prošloj sedmici. Nisam uspio dostaviti ga princu Aleksandru. Bilo je objavljeno da će on proći kroz Sarajevo i ja sam za tu priliku bio spremio jedan govor, u kojemu sam, na vrlo prikriven način, htjeo reći da očekujem za moj narod bolja vremena. Pogledajte šta je učinjeno od toga govora. Tri rečenice što ublažuju bol izbrisane su od unaprijed odredjene cenzure. Govorio sam vojvodi Stepanoviću o najobičnijim zločinima koji se čine protiv muslimana. Njegova pomoć skoro je ravna nuli. Usprkos njegovih obećanja ili njegovih namjera, zločini protiv muslimana ne jenjavaju".

„Mi smo pak Slaveni, ali pravoslavni odbijaju da nas takvima priznaju. Nas se smatra uljezima. Drugi će Vam kazati, da smo u stvari mi pravi starosjedioci ove zemlje . . ." Jedna duboka emocija stezala je moga

---

[1]) Rivet, Charles, Chez les Slaves libérés- en Yugoslavie. Paris, Perrin, 1919, str. 150.

poštovanog sugovornika, presijecajući mu u grlu rečenice u kojima je grmila srdžba, što se je očitovala na njegovom prefinjenom, mršavom licu, gdje se je urisala tuga jednoga fataliste.

On mi je pružio, bez da išta rekne, memoar u kojemu je bilo sadržano ovo o čemu je maločas govorio. Memoar nosi naslov: „Dokumenti i korespondencija Reis-ul-uleme Bosne i Hercegovine o djelima nasilja i pljačke protiv muslimanskog življa ..." Čitanje toga dokumenta može izazvati samo jedan krik: „Pa to je Makedonija prenešena u Bosnu ..." [1])

Čovjek mora sa dubokim bolom u duši čitati te retke, kao i ono što piše Milovan Djilas u njegovom djelu „Zemlja bez pravde". On navodi da je politika nove države išla za tim da se u Crnoj Gori zatre svaki trag muslimanskog dijela Crnogorskog naroda, tako da su im čak i groblja preoravali. Naročito je interesantan Djilasov opis dogadjaja u Šahovićima. Netko je iz zasjede u planini ubio Boška Boškovića, uglednog Crnogorca iz plemena Poljana, kojega su mnogi mrzili radi njegove naprasitosti i slabog moralnog vladanja. Bio je prava napast na ljude i žene. Ubistvo se je desilo s onu stranu Tare, dugo vremena krvave granice izmedju dvije vjere.

Prije nego je stvar ispitana od strane nadležnih organa vlasti, netko je rekao da su ga ubili muslimani. Nije bilo ni malo teško rodjacima i drugima, koji su ga žalili, da razjare masu na kaznenu ekspediciju protiv muslimana. „Po Crnogorskom načinu mišljenja krivnja za Boškovu smrt pada na sve muslimane. Na kome da se osvete?... Ljudi, kao što je bio Boško, ne ubijaju se bez velike masovne zavjere. Naravno, bilo je i drugih, konkretnijih razloga o kojima masa nije ni slutila. Neki su političari htjeli oslabiti muslimane, koji su sada zbili svoje redove, nakon njihovog velikog stradanja za vrijeme rata. Ti i takvi političari šibali su mase raspaljivim riječima da podju na križarsku vojnu protiv muslimana".

„Glavni razlog svakako ležao je u samom narodu . . . stoljećima nagomilana mržnja na Turčina, želja za osvetom za sve ono što su muslimani počinili u nedavnoj prošlosti, spontana glad za turskom zemljom, koju su muslimani protuzakonito držali sve od vremena Kosovske bitke u 14 stoljeću. Nitko možda nije to baš tako jasno osjećao, ali je bilo nekako jasno svima Crnogorcima, da Boškova smrt ne može proći bez velike katastrofe bilo Crnogoraca bilo muslimana i da novi život ne može početi dok se stari računi ne svide."

---

[1]) Rivet, Charles, Chez les Slaves libérés-en Yugoslavie, Paris, Perrin 1919, str. 169.

„Odmah nakon Boškova pogreba, bez ikakvog naročitog dogovora, Poljani i drugi zgrabiše svoje sakrivene puške i krenuše na muslimane. Polovica ih je bila nenaoružana, ali oružje im nije trebalo; muslimansko stanovništvo, na koje su oni krenuli, bilo je nenaoružano i u većini miroljubivo, neratoborno, osim nekih pojedinaca, koji su živjeli uzduž Tare, stare granice, a ovi su većinom već 1912 ili odmah poslije 1918 bili otišli dalje u unutrašnjost. Crnogorci nisu bili naročito dobro organizirani. Oni se staviše, skoro spontano, pod komandu njihovih bivših oficira, sada penzionisanih";

„Nikada u povijesti nije bilo takvog kaznenog pohoda, niti pak čovjek može zamisliti da je to duboko skriveno u onome što se naziva „narodni duh". Pljačka od 1918 bijaše igra prema ovome što se sada ima desiti. Većina križara stidili su se poslije svojih djela, ali su to ipak uradili. Isti moj otac, koji nije naročito naginjao krvološtvu, bar ne više nego drugi Crnogorci, nikad nije želio da se o tome govori. Osjećao je sram, što je u tim dogadjajima učestvovao, upravo kao pijanica kad se rastrijezni nakon počinjenog zločina".

„U Šahovićima vlasti obavijeste izvjesne ljude, da je jedna grupa muslimana stavljena pod zaštitu i da će, iz sigurnosnih razloga, biti prebačeni u Bijelo Polje. Crnogorci im naprave zasjedu i sviju ih pobiju u blizini groblja u Šahovićima. Tu je sasječeno pedeset najuglednijih muslimana. Rušenje muslimanskih naselja i sječa muslimana zauze takve razmjere i forme da je konačno vojska morala intervenirati; policija je to sve pasivno i bez brige gledala. Dogadjaj se je pretvorio u mali vjerski rat, ali rat u kome je samo jedna strana bila masakrirana. Čim se je redovna vojska pojavila, masa se je povukla. Poslije toga nestaju muslimanska sela i naselja. Muslimani toga kraja bježe u Tursku i prodaju svoja imanja pošto zašto. Čitav kotar Šahovići i dobar dio Bijelog Polja nestade, dijelom zbog ovog pokolja, a dijelom iz straha pred neizvjesnošću. Na muslimanska naselja doseliše Crnogorci."

„Iako je Jugoslavija imala tada parlamentarnu vladu, cijeli ovaj zločin je zašutkan. Da je bila provedena makar i površna istraga, kriminalci i njihove vodje bili bi otkriveni. Ali nikakva istraga nije provedena. Dvojica ili trojica stražara bili su pritvoreni na kratko vrijeme u Šahovićima, jer su predali neke zarobljenike gomili. Šta je naročito išlo protiv tradicionalno ustaljenih običaja, bijaše ne toliko sami zločin, koliko način na koji je on izvršen. Nakon što su one zarobljenike u Šahovićima pokosili, jedan od naših seljaka, Sekula po imenu, išao je od leša do leša i svakome, iznad samih peta, prerezao petne žile. To se u selu radi volovima, nakon što se udarcima sjekira obore, da

se ne bi mogli podići, u slučaju da prožive. Neki su prebirajući džepove nalazili krvave kockice šećera i pojeli su ih. Dječica su uzimana iz naramaka majki i sestara i na njihove oči preklana . . . Brade musliman-skih svećenika čupali su i urezivali im krstove na čelima. U jednom selu bila je svezana grupa muslimana oko plasta sijena, kojega su onda zapalili. Neki su poslije primijetili da je plamen izgarajućih ljudi bio plavkasto-crven."

„Jedna grupa je napala jednu izolovanu muslimansku kuću. Našli su seljaka gdje odire zaklano janje. Htjeli su ga ubiti i zapaliti njegovu kuću, ali im odiranje janjeta dade ideju da objese toga istoga seljaka brdonožice na istu šljivu gdje je on odirao janje. Jedan profesionalni mesar udarcem sjekire vješto je rascijepio glavu i počeo derati kožu, ali tako da trup ostane nepovrijedjen. Onda je otvorio prsa. Srce je još uvijek kucalo. Mesar ga iščupa rukama i baci psetetu. Poslije se je pričalo da pas nije htjeo da dotakne srce, jer čak ni pas neće Turskoga mesa".[1])

Koliko tragična, toliko paradoksalna u ovoj krvavoj epizodi jeste činje-nica, da je naknadnom istragom utvrdjeno da su Boška ubili, ne musli-mani iz Sandžaka, nego njegovi Crnogorci iz Kolašina.

Dugo sam dvoumio pri sastavljanju ovoga rada, da li da u njega unesem ove retke iz Djilasove knjige. Na koncu je kod mene prevladalo miš-lenje da to treba učiniti, ne iz razloga da bih pomišljao da bi te ljude trebalo osvetiti, nego samo zbog toga što su stotine hiljada muslimana na ovakav način stradali, a da se o njima uopće ne govori, da se tobože ne bi vrijedjale stare rane. Zločin se ne liječi šutnjom i zašutkivanjem pod bilo kakvom izlikom. Zločin treba osuditi, iznijeti na javu i žigosati ga, ne samo kad je učinjen protiv izvjesne grupe, ili izvjesnog pojedinca, nego bez obzira nad kime je izvršen, jer svi ljudi imaju jednako pravo na život i slobodu. Oduzimanje života ili slobode ma bilo kome, mora se ticati sviju nas, jer dokle god ima bar netko ugrožen, sloboda sviju nas je u pitanju.

Čovjek mora stati zaprepašćen i duboko se zamisliti na prodorima ovako niskih instikata u ljudskoj duši. Pitanje se nameće samo od sebe: gdje je, odakle je i šta je izvor zla u svijetu? Da li je zlo inherentno, urodjeno u ljudskoj duši, i da li ono teče, kao krv, u ljudskim žilama? Ima li ikakve nade da će čovjek savladati zlo, ili nam je odredjeno da

---

[1]) Djilas, Milovan, Land without Justice, New York, Harcourt, Brace & Co., 1958, str. 205—9.

na vijeke vijekova lutamo po bespućima pustinje života? Možemo li ove i ovake ispade nazvati kršćanskim radi toga što su im aktori tobožnji, nazovi kršćani? Ne, nikako.Uzvišena kršćanska etika milosrdja, ljubavi i praštanja sa ovakvim aktima nema ništa zajedničko. Ne samo kršćanstvo, nego ni jedan religiozno-moralni, etički ili filozofski sistem sa ovim nema i ne može imati ništa zajedničko. Radi se o tome da li ikakva ideologija, ikakav sistem, može uticati na već postojeće snage, dispozicije, sklonosti i latentna svojstva jedne nacije ili ne može.

Predpostavimo da se ovdje ne radi o dvije komponente jednoga naroda, koje je povjesni vrtlog stavio u ideološku opoziciju, ili bar oni tako misle da su u ideološkoj opoziciji jedni prema drugima. Da li bi mi u tom slučaju bili poštedjeni ovakvih divljih podviga? Ne, nikako. Davno prije pojave Islama na Balkanu historija vrvi dogadjajima ove vrste; hiljadama zarobljenih vojnika kopaju oči, tamo se sin diže na oca, brat na brata, boljar na boljara i svaki želi da zatre trag svome protivniku. Ne radi se, dakle, o Kršćanstvu i Islamu. To su samo trenutni izgovori za izliv mržnje; ako njih ne bi bilo, onda bi to mogao biti nacionalni, socialni, klasni, ili ma kakav drugi izgovor da se zlo učini. Dovoljno je da jedni imaju plave, a drugi crne oči, pa de se zbog toga mrze i da jedan drugome želi iskopati oči.

Ima li, postoji li zbilja nešto što se naziva „narodni duh", „narodna duša"? Po svoj prilici da postoji. Ona je različita kod različitih naroda i nacija. Na samome našem teritoriju, gdje smo se sreli s Madjarima, Turcima, Bizantincima, Mlečanima i drugima, osjeća se izvjesna razlika u načinu kako pojedina nacija reagira na dogadjaje u svojoj sredini i oko sebe. Neki su od tih naroda više skloni grupnoj disciplini i redu. Takvi izgledaju Madjari i Turci i uopće narodi Mongolske rase. Kako drugačije protumačiti one njihove silne vojničke podvige i uspjehe?! Svi narodi su ipak u izvjesnim momentima činili ispade, neki manje neki više. Samo su oni drugačiji u raznim periodima ljudske historije i kroz te ispade, ekscese, može se suditi o snazi i slabosti i o nacionalnom karakteru pojedinih naroda.

Uzmemo li da su ovi i ovakvi ispadi uslovljeni predispozicijom pojedinaca i grupa, da su ti ispadi predodredjeni u krvi i duhu samoga naroda, da su oni njemu dati, onda bismo tim priznali, da nema nikakvog smisla nastojati uzdići ljudsku dušu na jedan viši, humanitarniji niveau, putem odgoja i prosvjete. Time bismo priznali da sve što uče veliki religiozno-etički, filozofski i odgojni sistemi svijeta, nije ništa drugo nego jalov, Sizifov posao; čovjek se ne može popraviti i promijeniti; vazda je homo homini lupus, t. j. čovjek čovjeku vuk.

To dakako nije i ne može biti tako, jer nema nikakve sumnje da se na ljudsko vladanje može uticati putem prosvjete i odgoja i da je čovjek u stanju da se uzdigne na viši stupanj moralnog života. Sve zavisi od toga, kakav će odgoj dobiti u formativnim godinama svoga života.

Jedno je sigurno. Sloboda je uzvišen pojam i svaki čovjek želi da bude slobodan. Medjutim, ljudi će imati različite pojmove o slobodi već prema tome kakav su odgoj dobili u formativnim godinama. Za jedne će sloboda značiti da stave druge ljude u okove; za druge će sloboda značiti da mogu zgrabiti imovinu drugih ljudi, itd. Prava je pak sloboda samo ona, koja ide za tim da učini sve ljude slobodnim, bez obzira kojoj rasi, klasi, religiji, boji, ili jeziku pripadali. Slobodan čovjek, u pravom smislu ove riječi, osjeća se ugroženim, ako ima ropstva ma kakve vrste, bilo gdje na svijetu.

Za to ne mogu uspjeti one države, one ideologije, oni pokreti, koji zagovaraju slobodu jednih pomoću ropstva drugih, pravo jednih na račun obespravljenja drugih, život jednih putem uništavanja drugih. Država ne smije biti sredstvo jedne klase ili nacionalne grupe da iskorišćuje druge, nego ona mora imati jednu veliku, uzvišenu, humanitarnu misiju, da svima gradjanima omogući slobodan razvoj i napredak, da mogu nesmetano uživati plodove njihovog rada i da ih zaštiti od nepravde i nasilja pojedinaca, koji su tome skloni. Država, dakle, kao vrhunska manifestacija organiziranog društvenog života, može se smatrati slabom ili jakom direktno prema stepenu zadovoljstva njenih gradjana. U višesloženoj narodnoj državi svi elementi trebaju učestvovati u svima manifestacijama državnog života i svatko treba da osjeti, da je to zaista njegova država, njegova kuća, u kojoj on ima i prava i dužnosti, jednako, kao svaki drugi gradjanin.

Vrlo je opasno po moralno vladanje ljudi i po njihov opći stav prema životu, zajednici i drugim ljudima da se dopusti, da čitave generacije budu rodjene i odrasle u sredini, u kojoj vlada nasilje, upravo kao što je kobno po budućeg člana ljudskog društva da se rodi u porodici u kojoj nema ljubavi i gdje vlada vječita svadja, naprasitost i mržnja medju članovima. Takvi će ljudi biti vrlo nesretni u životu i svoju nesreću će prenositi na svoju okolicu. Srbi, Hrvati i Bošnjaci trebali bi podignuti, negdje na tromedji, gdje se sve tri zemlje sastaju, jedan monumentalan spomenik onome milijonu i sedam stotina hiljada ljudskih žrtava, što ih izgubiše u medjusobnom zatiranju za vrijeme prošloga rata. Taj monumenat bi onda trebali posjećivati pojedinačno i u grupama. Naročito bi školska omladina trebala tamo ići pod vodstvom svojih iskrenih i pravih učitelja, da bi na licu mjesta dobili najveću inspiriciju o tome do čega

dovodi slijepa mržnja medju narodima pa makar oni bili iste rase i jezika.

Ne manje je opasno po državu dopustiti da se stvori legendarna klasa „oslobodilaca", koji su onda nagradjivani položajima, za koje nemaju stručne spreme. Ako treba nagraditi one koji su se borili za jedan odredjeni poredak, ta nagrada ne smije biti takvog karaktera da stvara trutove u ljudskom društvu, koji priječe normalan razvoj privrede i industrije u zemlji.

Bez obzira koliko pojedinci bili uvjereni u sveobuhvatnost i ispravnost izvjesnih socio-ekonomskih i političkih teorija, one se ne smiju nametati drugima, koji mogu imati odvojena mišljenja. Pogotovu se to ne smije nametati, ako takve teorije nose specifične filozofske poglede na život i tumačenje dogadjaja u ljudskoj historiji. Ljudski život, ponašanje, vladanje i postupak su takve prirode da ne postoji nikakva teorija, koja bi imala, a priori, isključivo pravo na istinitost i egzaktnost svojih postavki kod tumačenja tih dogadjaja. Vrlo je plitko, kad netko nastoji da protumači čitavu povijest, svo zbivanje i razvoj u ljudskoj zajednici gledajući te dogadjaje kroz prizmu samo jedne odredjene teorije.

Sloboda ne smije zavisiti od dobre volje izvjesne grupe ili klase, nego ona mora biti utkana u samu srž državne organizacije. U takvom slučaju država će biti u stanju preživjeti sve nedaće, sve nesreće i sve udare, bez obzira odkuda dolazili. To bi bila država koju žele njeni gradjani i za koju su spremni podnijeti i najveće žrtve.

14. NACIONALNI KARAKTER BOSNE

Granice današnje Bosne[1]) ne podudaraju se sa srednjevjekovnom bosanskom državom. To isto vrijedi i za današnju Srbiju i Hrvatsku. Sve te naše države bivale su nekad manje, nekad veće. Ne samo to, nego su dijelovi Bosne, Srbije i Hrvatske mijenjali ruke, pa se je dešavalo da je jedan dio Bosne, na kratko vrijeme, bio zauzet od srednjevjekovne Srbije ili Hrvatske, kao što se je dešavalo da je Bosna, u naponu svoje moći, dostigla razmjere najveće Slavenske države na Balkanu, uključivši pod svoju teritoriju, pored današnje Bosne, zemlje nekadašnjeg Novopazarskog Sandžaka, Boko-Kotorsko primorje i cijelu današnju Dalmaciju. To je bilo, kako smo već vidjeli, u doba kralja bosanskoga, slavnoga Tvrtka Kotromanića, koji tako postade prvi vladar Slavenskoga

[1]) Iz praktičnih razloga Bosnu i Hercegovinu nazivamo jednim imenom: Bosna.

juga, da pod svojim skiptrom ujedini najveći dio naših današnjih zemalja na Balkanskom puluotoku. Sve su to činjenice, poznate svakom iole pismenom čovjeku. Medjutim ti dogadjaji dobivaju sasvim drugačije značenje kad ih počnu tumačiti historičari i studenti političkih nauka, kako kod Srba tako i kod Hrvata. Zbog proizvoljnog tumačenja historijskih fakata, zbog nezdravih nacionalističkih pretenzija, Bosna postaje politički problem, kamen smutnje izmedju Srba i Hrvata. Zbog toga što su dijelovi sredovječne Bosne na čas bili pod Srpskim vladarem, postoji tendencija da se Bosna smatra Srpskom zemljom. To dakako ne vrijedi za Bugarsku, Albaniju ili dijelove Grčke, koje su zemlje, bilo u cijelosti, bilo djelomično, nekada bile, na kratko vrijeme, pod vlašću Srpskog vladara.

S druge opet strane neki Hrvatski historičari i političari tvrde da je Bosna Hrvatska zemlja, jer je ona, po tom mišljenju, prvobitno bila naseljena Hrvatima. S Bosnom manipuliraju političari na jednoj i na drugoj strani, ne u ime dobrobiti Bosne i njenog naroda, nego zbog vrlo nezdravih i nerealnih namjera, koje nikako ne mogu biti od koristi našoj općoj Slavenskoj zajednici na Balkanu i Srednjoj Evropi. Te pretenzije su štetne i nerealne i zbog toga što one ne vode računa o narodnom raspoloženju u samoj Bosni. Još nikada se nije dala mogućnost narodu u Bosni da on slobodno progovori o svojoj vlastitoj kući i sudbini. Naročito se to pravo odriče Bosanskom narodu u tzv. slobodnoj narodnoj državi, gdje bi po svim objektivnim kriterijima modernog vremena, narod trebao da ima takvu slobodu. Bosni se stalno odredjuje njena nacionalna pripadnost i njena sudbina izvan njenih granica, a da se o tome narod u Bosni uopće ne pita.

U najnovije vrijeme imamo jedan paradoks koji je vjerovatno bez precedenta u analima Slavenske povijesti na jugu. Dio, naime, stanovništva Bosne, koji ispovijeda Islamsku religiju, označen je nacionalno kao Musliman (sa velikim slovom M). Bez obzira kakva se namjera krije iza takve nacionalne oznake, ona se naučno ne može opravdati. Takvo nacionalno obilježavanje Bošnjaka islamske vjerske tradicije izgleda da nije naišlo na dobar prijem, kako kod širokih narodnih slojeva, tako ni kod njihove intelektualne elite.[1]) Kad se već priznaje opstojanje Makedonske i Crnogorske nacije, onda je vrlo čudnovato negirati postojanje Bosanske nacije, koja se naučno može opravdati isto toliko, koliko ma koja postojeća Slavenska nacija na Balkanu.

L. V. Südland u poznatoj raspravi „Die Südslavische Frage und der Welt-

---

[1]) O tome vidi: Redžić, Enver, Tokovi i otpori. Sarajevo, Svjetlost, 1970, str. 114.

krieg", zastupa tezu, da su današnje nacionalnosti medju Slavenima na Balkanu direktna posljedica postojanja nezavisnih država u Srednjem Vijeku.[1])Drugim riječima, Srpska nacija, Hrvatska nacija itd. postoje danas kao posebne nacije samo radi toga što su u Srednjem Vijeku postojale samostalna Srbija, Hrvatska, Makedonija itd. Tim putem, izgledalo bi, da ide i današnji režim u Jugoslaviji u svim nacionalnostima osim Bosanske. Unatoč činjenice da je Bosna postojala kao nezavisna država tri i po vijeka nakon nestanka samostalne Hrvatske države, a gotovo jedno stoljeće nakon propasti Srpske države na Kosovu polju, njena se nacionalnost ne priznaje. Dakako ideja priznavanja postojećih nacionalnosti u današnjoj Jugoslaviji prošla je kroz čitavu fazu promjena, prilagodjivanja, odbacivanja i prihvaćanja. Taj proces izgleda još nije završen.

U samom početku nastojaše se stvoriti jedna zajednička, sveobuhvatna nacionalnost: jugoslavenstvo. Nešto docnije dolazi se do priznanja stvarnog, činjeničnog stanja, a to je da je jugoslavenstvo geografski, a ne nacionalni pojam i da se već stoljećima oformiranim nacijama ne može naturiti neko novo nacionalno obilježje. Ni Srbi ni Hrvati nijesu bili spremni odreći se svoje stoljetne povijesti i kulturnog nasljedja u ime nekog nebuloznog jugoslavenskog nacionalizma. Šezdesetih godina ideja jugoslavenskog nacionalizma službeno se odbacuje od strane režima i Ustav od 1963 garantira svakoj osobi pravo slobodnog nacionalnog opredjelenja, kao i pravo odbijanja nacionalne pripadnosti uopće.[2]) Za Bošnjake Islamske kulturne tradicije popis od 1961 dao je mogućnost da se izjasne kao „etnički muslimani", dok Ustav Bosne i Hercegovine od 1963 spominje muslimane kao posebnu etničku grupu. Da konfuzija bude potpuna, riječ „musliman" u Bosni imade dvojako značenje, već prema tome da li je pisana velikim ili malim slovom. Malo slovo označuje vjersku, a veliko nacionalnu pripadnost.[3]) Prema toj novoj, jedinstvenoj teoriji, u Bosni žive tri naroda: Srbi, Hrvati i Muslimani. Pitanje se nameće samo od sebe, radi čega je ova konfuzija stvorena i kome ona treba? I nehotice se nameće ideja da nekome treba da još uvijek Bosna oscilira izmedju Beograda i Zagreba. Oscilirati može jedino ako je nestabilna, ako nema svoj vlastiti status kao samostalna republika, ravnopravna ostalim postojećim republikama. Takav viseći status Bosne ne može biti nikome od koristi, dapače on stvara nervozu u Srpsko-Hrvatskim odnosima.

---

[1]) Südland, L. V., „Die Südslawische Frage und der Weltkrieg". Wien 1918. (preveo F. Pucek, Matica Hrvatska, 1943, str. 10)
[2]) Shoup, Paul, Communism and the Yugoslav National Question. New York, Columbia Univ. Press, 1968, str. 211.
[3]) Djozo, H., „Musliman", **Glasnik IVZ**, XI—XII (Nov.—Dec., 1968), str. 475.

Činjenica je da je Bosna etnički najčistija Slavenska zemlja na Balkanu. Njen jezik su usvojili i Srbi i Hrvati kao svoj književni jezik. Religiozno, ona je podijeljena na okruglo 40% muslimana, 37% pravoslavnih i 21% katolika.[1]) Godine 1600 dakako odnos je bio sasvim drugačiji, jer su tada muslimani sačinjavali oko 80% Bosanskog stanovništva.[2]) Od početka sedamnaestog stoljeća broj muslimana opada u korist pravoslavnih, koje su turske vlasti dovodile u Bosna iz raznih razloga. Smatramo pozitivnom činjenicom što se je u popisu od 1971 dala mogućnost Bošnjacima muslimanske vjere da pokažu svoju brojčanu snagu, jer je bilo potrebno utvrditi taj odnos snaga u Bosni. Ali taj se je odnos mogao naći bez stvaranja neke muslimanske nacije.

Moderno nacionalno budjenje medju Balkanskim Slavenima počima sa oslobodilačkim ratovima u početku 19. vijeka. Do tada je bila polarizacija izmedju dvije svjetske velevlasti: Osmanlijskog carstva, kao predstavnika Istoka, odnosno Islama, i Habsburškog carstva, kao predstavnika Zapada, odnosno Kršćanstva. Ideja političko-kulturne polarizacije Istok-Zapad dakako mnogo je starija od Osmanlijskog i Habsburškog carstva i ta polarizacija tokom historije mijenja geografski položaj. U doba klasične Grčke,Grčka je Zapad, a Perzija Istok. Kad je Rimsko carstvo podijeljeno, godine 395, na Istočno i Zapadno, Grčka postaje Istok a Italija Zapad. Od svih imaginarnih linija, koje su kroz historiju dijelile narode i civilizacije, najsudbonosnija je bila ova što podijeli Rimsko carstvo. Ona se je protezala od grada Singidunuma (blizu današnjeg Beograda) krivudavom linijom do rijeke Drine pa onda Drinskom dolinom na jug do današnjeg grada Skadra u Albaniji. Kako vidimo iz datuma njenog stvaranja ta linija je postojala na nekoliko stoljeća prije dolaska naših predja u današnju našu postojbinu, ali ona je odmah na njih vršila strahovito jak uticaj. Srbi polako podliježu uticaju Bizantinske kulturno-religiozne orijentacije, dok Hrvati padaju pod Rimski uticaj. Jedino je Bosna, dijelom zbog relativne udaljenosti od obadva centra, dijelom zbog posebnih topografskih prilika svoga terena, najdulje ostala utočištem staroslavenskog politeističkog panteona, da bi iz njega direktno ušla u bogumilstvo, koje će presudno uticati na njenu sudbinu.

Kad se govori o nacionalnosti i nacionalnoj pripadnosti, pojmovi još uvijek nijesu sasvim čisti i jasni. Što je jasno, to je da su agresivni nacionalizmi modernog vremena stvorili mnogo više problema i nevolja za narode nego što su ih riješili. Nacionalna oštrica izgleda

---

[1]) U S. News & World Report, v. LXXII, no. 25. June 19, 1972, str 86.
[2]) Džemaludinović, M., „Mjesto i uloga Bosanskih Muslimana u političkom razvoju naših naroda", **Almanah,** 1968, Sarajevo, 1967, str. 115. Vidi takodjer Collier's Encyclopedia: Bosnia-Hercegovina. str. 404.

da je u direktnoj ovisnosti o kulturnom stepenu jednog naroda. Što je narod kulturno zaostaliji, tim je britkija oštrica njegovog nacionalizma. Tek kad se narod popne na visoki stepen kulturnog i materijalnog napretka, može vidjeti u svima ljudima, bez razlike na njihovu nacionalnu pripadnost, suputnike i prijatelje na ovoj našoj planeti. Kad se na taj i takav stupanj dodje, onda više nikakve imaginarne linije ne bi bile u stanju da prave od ljudi vukove prema drugim ljudima.

Evropski narodi pred križarske vojne nijesu se dijelili na nacionalnosti u današnjem smislu te riječi. Nije onda bilo važno tko je Nijemac, Francuz, Talijan itd., nego je bilo važno da su oni katolici, ili grko-ortodoksi. Tek je reformacija u 16. vijeku promijenila taj religiozni faktor u životu nacija i zamijenila ga osjećajem pripadnosti i lojalnosti naciji. Doba vlade razuma i prosvjetljenja kroz 17. i 18. vijek okarakterisalo se je kao odraz otpora ne samo političkom nego i intelektualnom uticaju crkve u čitavom zapadnom svijetu. Tek tada su stvorene moderne teorije o naciji i nacionalizmu, koje su dobile opće priznanje u svijetu.

Kad se govori o nacionalnoj pripadnosti jedne grupe ljudi, u ozbir dolaze dva faktora: objektivni elementi i subjektivno osjećanje te grupe. Mi ćemo pomisliti da čovjek pripada jednoj nacionalnoj zajednici, ako s tom zajednicom ima zajednički jezik, običaje, tradicije, historijsku prošlast i kulturnu orijentaciju. Medjutim, bili bismo na krivom putu kad bismo se zaustavili na tim spoljnim, objektivnim elementima. Mnogo je važnije od toga subjektivno osjećanje toga pojedinca ili grupe. Danas se smatra presudnim faktorom to subjektivno osjećanje pripadnosti jednoj grupi i k tomu još želja da se sa tom grupom dijeli zajednički život u budućnosti. Ovdje bi nam primjer Crnogoraca mogao lijepo poslužiti. Po svim spoljnim, objektivnim elementima, Crnogorci bi od stranog posmatrača mogli biti smatrani Srbima ili Hrvatima. Medjutim to oni nijesu, jer oni misle i drže da su oni jedan poseban narod i da oni imaju svoju posebnu nacionalnost: crnogorsku. Oni na to imaju pravo po svim ljudskim i Božanskim zakonima i to im je današnji režim u Jugoslaviji ustavom priznao. To isto vrijedi i za Makedonce. Jedino su Bošnjaci ostali bez narodnog imena i bez svoje nacionalnosti.

Da li je teško definirati Bosansku nacionalnost? Držimo da kolikogod se može definirati Srpska, Hrvatska, Makedonska, Crnogorska i Slovenska narodnost, da se isti kriteriji mogu upotrijebiti za definiciju Bosanske nacionalnosti. Bošnjak je svaki gradjanin današnje Bosne, koji se tako osjeća. Bošnjak ima svoju posebnu kulturnu orijentaciju, jezik, prošlost, folklor, narodne, običaje sve dakle objektivne elemente, koji ga čine jednom posebnom nacionalnom grupom. Bošnjak može biti

muslimanske, pravoslavne, katoličke, jevrejske, ili ma koje druge religije, kao što može biti ateista. To su individualna, prirodna ljudska prava, koja su zajamčena svakom čovjeku u civiliziranom društvu. Bosna se sastoji od jezgre i dijelova, kao što su Krajina, Posavina, Podrinje i Hercegovina. Osjećaj pripadnosti Bosanskom nacionalizmu naravno ne veže se za teritorij današnje Bosne, iako je Bosna njegova matica, osnova i izvor. Bošnjaštvo je dakako bilo a i danas je nacionalni pojam za sve one ljude koji se tako osjećaju, bez obzira gdje žive. Stanovnici nekadašnjeg Novopazarskog Sandžaka, kao i stanovnici nekih Crnogorskih gradova, koji su nekada pripadali Bosni, imaju pravo da se zovu Bošnjacima, ako se tako osjećaju. Kad su Bošnjaci odbili da priznaju odredbe Berlinskog kongresa o predaji njihove domovine Austriji i kad su se digli da oružjem u ruci brane svoj zavičaj, jedan od njihovih najvećih heroja bio je Pljevaljski muftija Mehmed ef. Šemsakadić po narodu prozvat „Taslidžak". U njemu je cijeli bosanski narod gledao jednog od najboljih svojih sinova. Bosanski jezik pogrešno je nazivati Srpskohrvatskim ili Hrvatsko- srpskim, isto kao što bi bilo pogrešno tako nazivati Crnogorski ili Makedonski jezik. Ako usvojimo činjenicu da postoje dva različita jezika, Srpski i Hrvatski, ne možemo naći nikakvo opravdanje da se jezici drugih republika ne zovu njihovim pravim imenima, t. j. Makedonski, Crnogorski, Bosanski itd.

Naši su predji čak i pod Turskom carevinom pisali, pored Turskog, Arapskog i Perzijskog jezika i na svome, Bosanskom jeziku, djela od trajne vrijednosti. Jedan od takvih pisaca bio je hafiz Salih Gašević iz Nikšića.

On je napisao, odnosno preveo sa Turskoga, spjev o Muhamedovu (a. s.) rodjenju (Mevlud) i objavio ga, godine 1893, u Skoplju. Kad je Nikšić pao pod vlast Crne Gore, iz njega se iseliše mnogi muslimani i nastaniše se po raznim krajevima Sandžaka i Bosne. Gašević se naseli u Kolašinu (zapravo Donji Kolašin) i bi postavljen sreskim načelnikom sa sjedištem u Šahovićima. On ovako obrazlaže povod pisanja svog nabožnog spjeva:

„Molište me Kolašinski prviši,
Nami Mevlud daj bosanski napiši.
Drugi jezik mi lijepo ne znamo,
Allah jedan, hak pejgamber, svi znamo.
Što j' u Kur'an na sve iman imamo
Bošnjački nam Mevlud gradi, molimo."[1]

[1] Nametak, A., Gaševićev Bosanski Mevlud, 2 izdanje. Sarajevo, IDŠ, 1936, str. 7.

Koliko je Bosna trpila i trpi zbog odsustva jedne pozitivne nacionalne pozicije, može donekle pokazati ovaj primjer: Ovaj isti Gaševićev Mevlud izdao je ćirilicom profesor Beogradskog Univerziteta, Dr. Fehim Bajraktarević, pod naslovom: „Srpska pesma o Muhamedovom rodjenju" i tako ga objavio u **Glasniku Srpskog Naučnog Društva**, knjiga III, Skoplje, 1927. Profesor Nametak, u svom drugom izdanju Gaševićeva Mevluda prigovara Bajraktareviću što je Mevlud nazvao „srpskom pesmom". On (Nametak) veli da bi on mogao taj isti Mevlud nazvati hrvatskim, kao što ga je Bajraktarević nazvao srpskim. To nije učinio, nego je Mevlud ostavio da bude bosanski, kako ga je pisac nazvao.

Medjutim prof. Nametak pada, možda i nesvjesno, u istu grešku četrdeset godina nakon objave ovoga Mevluda u Sarajevu. U svoj rad „Rukopisni tursko-hrvatski riječnici", Zagreb, 1968, uvrstio je riječnik zvani „Potur Šahidija", iako je pisac nazivao svoj jezik bosanskim. Ovoga puta prigovor je došao od Albanskog profesora Hasana Kaleši-a, koji kaže:

„Medjutim, ne mogu da ne izrazim čudjenje zbog gornjeg naslova, s obzirom na to da je autor riječnika svoj jezik zvao bosanskim (bosanca), a ne hrvatskim ili srpskim. Riječnik je trebalo nazvati tursko-bosanskim".[1])

Ime Bošnjak je na Istoku više poznato nego i jedno drugo Slavensko ime sa Balkana. Turci, Perzijanci i Arapi upotrebljavaju to ime da njime označe jedan poseban narod na Balkanu. Da su se tim imenom nazivali stanovnici Bosne od dolaska Slavena na Balkan pa do danas, najbolji su svjedoci pisani dokumenti naših bogumilskih djedova, gdje se jedino riječ „Bošnjanin" upotrebljava za oznaku stanovnika Bosne. Takvih dokumenata navedeno je nekoliko u ovoj radnji, a ovdje ćemo navesti samo još povelju bana Stjepana Kotromanića, izdatu Dubrovčanima 15. Augusta, 1332, kojom se reguliraju neki pravni odnosi izmedju Dubrovčana i Bošnjaka:

„Utvrdi zakon ki je prvo bio medju Bosnom i Dubrovnikom, da zna vsaki človjek, koji je zakon bil:

Ako ima Dubrovčanin koju pravdu na Bošnjaninu-da ga pozove pred gospodina bana ili pred njegova vladaoca-roka da mu ne bude odgovoriti. Ako Bošnjanin zapši da nije dužan-da mu nareče priseći samošestu, koje ljubo postavi banj rod . . .

---

[1]) Kaleši, Hasan, „Albanska aljamiado književnost", **Orient. Inst., Sarajevo, Prilozi za orijentalnu filologiju**, XVI—XVII, 1966—67, str. 61.

A kto Dubrovčanin ubije ili posječe u Bosni, ili Bošnjanin Dubrovčanina-taj pravda da je pred gospodinom banom, a osud da grede banu na njih.

Ako bude svada Bošnjanina z Dubrovčaninom u Dubrovnici-da sudi knez dubrovački i sudje, a globa općini . . .".[1])

Mehmed beg Kapetanović-Ljubušak, prvi načelnik grada Sarajeva pod Austrijskom okupacijom, lijepo veli: „Što se tiče Hrvata i Srba, to su ogranci od jugoslovenskog viteškog naroda, kao što smo i mi isto jedan ogranak, te se na prvom mjestu nalazimo. Kad ne biše na nas krivim okom gledali, kad biše nam priznali našu narodnost, mogli bi s njima sasvijem u ljubavi živjeti".[2])

U doba Ilirskog Pokreta, Ivan Jukić piše Gaju, godine 1848, tražeći od njega podršku za stvaranje književnog društva „Kolo Bosansko", pa veli, izmedju ostaloga: „Mi Bošnjaci, nekad slavni narod, sad jedva da smo živi; nas samo kao očenutu glavu od stabla Slavjanskoga gledaju prijatelji naukah i žale nas ... Vrime je da se i mi probudimo od dugovične nemarnosti; dajte pehar, te carpite iz studenca pomnje mudrost i nauk; nastojte da najpred naša serca očistimo od predsudah, fatajmo za knjige i časopise, vidimo što su drugi uradili, te i mi ista sredstva poprimimo, da naš narod prosti iz tminah neznanstva na svitlost istine izvedemo".[3])

Evo šta piše Matija Mažuranić, kad je bio u Bosni, 1839—40: „Jedanput sam pitao trgovce, koji pohode po svoj Europskoj Turskoj, da kojim se jezikom najviše služiti mogu? a oni rekoše: „Kud god podješ, svuda možeš govoriti bošnjački". — Da kako je u Stambolu? rekoh. „U Stambolu je, vele, pak sve bošnjački, samo malo osmanlijski i grčki". Ali oni toga nikako na poznaju da tudje riječi u svoj jezik miješaju, nego još vele da Osmanlija bošnjačke riječi miješa, a kolikogod Kranjci i Štajerci imaju njemačkih riječi, toliko Bošnjaci, ili bojim se još više, turskih imaju. Oni kazuju da sva Švapska zemlja bošnjački eglendiše; osim već tamo negdje daleko, gdje ima pravih Švaba; ali da se je već sve, brajne, po švapskom jeziku pokvarilo i za to oni teško razumiju kad su na sastanku sa Švabami".

„Pravoga se turskoga jezika manje čuje u Bosni nego u Srbiji, jerbo ga u Srbiji čaršilije smatraju kao nekakav izobražen jezik i za to svaki varošanin govori turski. A u Sarajevu ima dosta aga koji ne znaju nego

[1]) Dizdar, M., Stari Bosanski Tekstovi, str. 85.
[2]) Ćorović, V., Bosna i Hercegovina, str. 81.
[3]) Ibidem, str. 108.

bošnjački. I premda paša Sarajevski dobro znade turski, arapski i arnautski, za to mu ipak nije drago da tko pred njim turski razgovara. Ako mu tko po turski štogod kaže, a on uvijek bošnjački odgovara i kaže „da je naš slavni bošnjački jezik od sviju najljepši na svijetu".[1])

Kroz čitavu povijest Bosne, kako se može jasno vidjeti, uvijek se je znalo tko su Bošnjaci i što je bosanski jezik. Imade u bosanskom narodu jedan posebni duh, mentalitet, pogled na svijet i život, koji je oformiran stoljetnim historijskim iskustvima bosanskog čovjeka. Taj duh je u svojoj biti plemenit, nesebičan, pregarajući. Od staroslavenskog dualizma do bogumilstva, pa kroz Islam i Kršćanstvo, taj mentalitet poprima karakteristike odricanja od materijalnih dobara, često puta povlačenje u sebe sa priličnom dozom pesimizma. Ali kad se taj duh deklarira, on je iskren i otvoren, bez licemjerstva i lažnih formi. On je uvijek na braniku pravde, koju je malo kad uživao, a za kojom je vječito žudio; istina i pošenje prožimaju taj duh. On je za slobodu, jer najbolje zna i osjeća kako se bez slobode živi. On zna iz povjesnog iskustva i njegovog specifičnog kulturnog nasljedja da sloboda ide ruku pod ruku sa samodisciplinom, redom i radom. Kukavičluk i strah nisu nikada bili svojstveni bosanskom čovjeku, kao što se to može reći uglavnom za sve narode naše rase. Svaki kutak naše zemlje zaljeven je ljudskom krvlju. Ondje su se vodile svjetske bitke, koje su mijenjale tok svjetske historije. Usljed te vječite zauzetosti za odbranu ognjišta, bosanski čovjek je sve do sada imao vrlo šturu priliku da pokaže šta može učiniti na polju intelektualnih dostignuća. Vjerovatno je da su ona brda i doline pune silnih latentnih intelektualnih snaga, koje nijesu nikada imale prilike da dodju do izražaja. Od toga je šteta velika, kako za nas tako i za šire društvo. Prije ovoga drugoga rata, u staroj Jugoslaviji, uzalud su trošeni svi napori, da bi Sarajevo dobilo bar jedan fakultet, a da i ne govorimo o univerzitetu. Tragično je za manifestaciju toga bosanskog duha što je on stalno pritiskivan, bilo od stranaca, bilo od rodjaka i prisiljavan da uvijek nešto dokazuje. Da dokazuje odanost i patriotizam on, koji je za svoju djedovinu vijekovima vodio borbu sa Istokom i Zapadom, sa svim mogućim silama mraka i tiranije. To je velika drama, puna tragike, znoja i suza.

Nosioci toga bosanskog slavenskog duha su ljudi, koji su govorili i pisali o Bosni i bošnjaštvu kao jednoj posebnoj narodnoj cjelini na Slavenskom jugu. Nije to radi toga što bi oni, bilo iz koga razloga, bili protiv drugog nekog naroda, nego radi toga što se svako biće najbolje

---

[1]) Mažuranić, Matija, „Pogled u Bosnu", **Odjek**, XX, broj 12, Sarajevo, 15 Juna 1967.

razvija u svom vlastitom ambijentu. Ti ljudi i taj duh postojali su i postoje i danas, bez obzira šta tko o tome misli.

Bosanski duh, personalitet i uopće bosanski nacionalni karakter ne mogu predstavljati oni pisci i kulturni radnici, koji, iako fizički žive i rade u Bosni, svojataju Bosnu za jednu odredjenu tezu, čiji je centar izvan granica Bosne. To su oni centrifugalni faktori koji samo rastaču bosansku cjelovitost, sakate jedno zdravo tijelo i na taj način smetaju cijelom jednom narodu da materijalizira svoje stvaralačke snage i doprinese svoj udio u Slavenskoj i općoj ljudskoj kulturi.

Bosna je trpila i trpi najviše od nerazumijevanja njenih rodjaka. Mak Dizdar divno je izrekao to trpljenje u onoj svojoj pjesmi „Zapis o zemlji", gdje kaže:

„Pitao jednom tako jednog vrli pitac neki:
Kto je ta šta je ta da prostiš
Gdje je ta odakle je
Kuda je ta
Bosna
Rekti.
A zapitan, odgovor njemu tad hitan dade:
Bosna, da prostiš, jedna zemlja imade
I posna i bosa da prostiš
I hladna i gladna
I k tomu još
Da prostiš
Prkosna ...[1])

Da, Bosna je uvijek sanjala o pravdi, čovječnosti, o ljudstvu i poštenju, da zlobe više ne bude, ali je zloba izokolo nju izjedala. Ona se je nekada, od ljute nevolje morala previjati, uvijati, zavijati pa čak i masku na svoje lice metati, samo da očuva svoj integritet pred silnicima Istoka i Zapada. Odsijecali su joj ruke, trgali jezik, kopali oči, ali je ona uvijek bila spremna da za pravdu i istinu i ljudstvo vadi usijanu maziju iz vrele vode. I nakon svega toga, nama se sada, u drugoj polovici dvadesetoga vijeka, govori da u Bosni ne žive Bošnjaci, nego Srbi, Hrvati i Muslimani sa velikim M.

Ako je musliman nacionalno a ne konfesionalno obilježje, onda doista možemo imati Muslimane pravoslavne, Muslimane katolike, Muslimane

[1]) Dizdar, M., Kameni Spavač, Sarajevo, „Veselin Maleša", 1966, str. 108—9.

protestante i Muslimane ateiste. U stvari list „Zemzem"[1]) donosi pitanje, koje je Atifu Purivatri postavila Berislava Kosić prilikom jedne akademske rasprave u Sarajevu: „Da li gradjanin koji je rodjen i živi u Bosni, Bosanac, a pravoslavne je vjere, može za sebe da napiše da je Musliman?". Na ovo pitanje magister Purivatra, službeni interpretator Muslimanske nacionalnosti, odgovorio je: „Ako se osjeća kao Musliman, onda može. Riječ je o vlastitom ubjedjenju i slobodnom izražavanju tog osjećanja." Nema sumnje da je unutrašnje, subjektivno osjećanje pojedinca ovdje najvažnije. Medjutim nije nam poznato da je bilo kod kojeg popisa stanovništva Bosne bilo dozvoljeno reći da je čovjek bosanske nacionalnosti.

Kad je prof. Muhamed Filipović napisao u reviji „Život" članak pod naslovom „Bosanski duh u književnosti-šta je to", izgledalo je kao da je probudio osinjak. Odmah su se pojavili glasovi, koji su postavke Filipovića nazvali „jednom doslednom nedoslednošću".

Prof. Filipović, govoreći o Bosanskom duhu u književnosti, očuvanom kroz stoljeća u djelima koja se djelomično tek sada otkrivaju, veli:

„Od tih djela, čuvara i nosioca našeg duha i povjesnog iskustva mi, što je paradoksalno, imamo i malo i mnogo. Malo prema onome što smo sve stvarali i mnogo prema onome što smo sve pustili da netragom nestane. To su u prvom redu naši stari gradovi, naša arhitektura, urbanizam, stećci i uopće sakralni spomenici, naše stare knjige, vez, odjeća, zanati, najzad naš način života uopće. Agresivni nacionalizmi raznih vrsta i dugo odsustvo stvarne Bosanske pozicije, doprinijeli su mnogo propadanju i razaranju kulturnog blaga bosanske provenijencije. No i to propadanje, ma koliko ono široko i obimno bilo, nije nas lišilo onoga što je sa stanovišta kulturne funkcije duhovog nasljedja najvažnije, t. j. ono nas nije lišilo potrebe da držimo i uporno čuvamo svijest o Bosni i ono što Bosnu čini tako čudnom i neobičnom, da držimo i čuvamo bosanski duh . . . Radi toga Bosna nikada nije bila podijeljena, razbijena i uništena kao cjelina, kao teritorij, kao tradicija, kao mentalitet i kao duh . . ."[2])

Ovakvo pisanje i gledanje na Bosnu ne svidja se Novici Petkoviću, koji vjerovatno smatra Bosnu srpskom zemljon pa se svim bijesom obara na prof. Filipovića. Nakon duge tirade, kojom je mislio da opovrgne vrijed-

---

[1]) „Nacionalnost Sandžačkih i Crnogorskih Muslimana",**Zemzem**, god IV, broj 1—2, str. 18.

[2]) Filipović, Muhamed, „Bosanski duk u književnosti — šta je to?", **Život**, god. XVI, broj 3, str. 5.

nost Filipovićevih ideja, Petković se pita: „Ali čemu sve to, iz kojih razloga je Dr. Filipović svim silama i protiv opštepoznatih činjenica i istina nastojao da celokupno bosansko-hercegovačko književno nasledje svede na svega nekoliko knjiga?"[1])

Petkoviću, razumije se, sve to nije jasno, jer je njemu taj Bosanski duh stran. On ne uvidja da se ne mogu smatrati bosanskim kulturnim nasljedjem ona intelektualna i duhovna dostignuća koja, a priori, negiraju Bosanski duh, koja idu za uništenjem Bosne kao posebnog nacionalnog i historijskog subjektiviteta. Sve one stvaralačke književne snage, makar se fizički i nalazile na tlu Bosne, koje odišu duhom stranim Bosni, ne mogu se ubrajati u tvorevine bosanskog kulturnog nasljedja. To nije radi toga što bi bosanski duh bio protivan bilo srpskom, bilo hrvatskom stvaralačkom geniju. Naprotiv, bosanski duh nema ništa protiv te dvije kulturne orijentacije. Bosanski duh je jedan samostalan stvaralački činilac i on može doprinijeti svoj istinski udio slavenskoj i općeljudskoj kulturi samo ako se tretira kao takav. Na pozornici naših zbivanja u prošlosti taj se je duh uvijek isticao svojim posebnim individualitetom. Nema nikakve sumnje da taj individualitet i danas živi i postoji. Trebalo mu je malo vremena da se probudi, da pogleda i sagleda stvarnost oko sebe i da se povrati istini. Bosanski duh nalazi istinu u odnosima faktične društvene stvarnosti i vrlo je podozriv tudjim tumačenjima te stvarnosti. On drži da ne mora biti istina ono što zastupa jači, moćniji i brojniji. Istina je radije propozicija, čiji sadržaj odgovara faktičnoj stvarnosti, kako se ona ispoljava, manifestira u medjudruštvenim odnosima u svim prilikama. Taj duh se nije nikada iznevjerio svojoj zemlji, slavenstvu i ljudstvu uopće. Njegovo poslovično poštenje, dobri susjedski odnosi, prožeti samaritanskim duhom, moralne vrline koje su ga resile i uzdizale iznad primitivizma, sastavni su dio njegove kulturne baštine.

Taj duh se je stoljećima razvijao u onim našim gorama, proplancima, visoravnima, gudurama i brdskim uvalama isto kao i u našim gradovima, kasabama i zaseocima, čuvajući slavenski narodni karakter i opirući se svima presizanjima i šibanjima Istoka i Zapada. Ako je nekada oslabio pa možda i pokleknuo u toj vjekovnoj borbi, to je bilo samo radi toga, što se je opirao vihorima sa svih strana, vihorima koji i najstasitije i najjače stablo nekada prelome radi njegove stabilnosti i otpora, dok će od njihovog šibanja ostati neoštećena zelena trava što se povija na sve strane. Taj duh ondje postoji od dolaska Slavena u one krajeve i postojaće dokle god postoje srca i umovi Bošnjaka, kojima je ta baština draga i sveta.

---

[1]) Petković, Novica, „O jednoj doslednoj nedoslednosti", **Život**, God XVI, **broj** 5, str. 11.

BIBLIOGRAFIJA

Al-Biruni, The Chronolgy of ancient nations. (Transl. into English by Edward Sachau), London, 1879.

Allberry, C. R. C., A Manichaean Psalm-book, Pt. II., Stuttgart, 1938.

Arnold, T. W., The Preaching of Islam, Lahore, Sh M. Ashraf, 1961.

Baernreither, Josef M., „Bosnien und Herzegovina in der vorottomanischen Zeit", **Österreichische Rundschau**, vol. 54, Heft 2, 3, 4.

Bihalji-Merin, Otto, Bogumil Sculpture, New York, Harcourt, Brace and World, 1963.

Brand, C., (ed.) Icon and minaret: sources of Byzantine and Islamic civlization. Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1969.

Browne, E. G., A Literary History of Persia, London, 1902

Bryer, Anthony, Byzantium and the ancient East, New York, P. Hamlyn, 1969.

Car, E. H., Nationalism and after, London, Macmillan, 1967.

Ćorović, V., Bosna i Hercegovina, Beograd, Graf. Zavod „Makarije", 1925.

Cumont, F., Recherches sur le Manichaeism. III. L'inscription Manicheenne de Salone, Brussels, 1912

Dizdar, M., Kameni spavač, Sarajevo, V. Masleša, 1966.

Dizdar, M., Stari Bosanski tekstovi, Sarajevo, Svjetlost, 1969.

Djilas, Milovan, Land without justice, New York, Harcourt, Brace and World, 1958.

Djozo, H., „Musliman", **Glasnik IVZ,** XI—XII (Nov.—Dec., 1968).

Domenach, Jean-Marie, Yugoslavia, New York, Viking, 1962.

Džemaludinović, M., „Mjesto i uloga Bosanskih Muslimana u političkom razvoju naših naroda", **Almanah,** Sarajevo, 1967.

Filipović, Muhammed, „Bosanski duh u književnosti-šta je to?",**Život,** 3, Mart 1967.

Flügel, G., Mani, seine Lehre und seine Schriften, Leipzig, 1862.

Glušac, V., Istina o bogumilima, Beograd, 1945.

Glušac, V., „Srednjevjekovna Bosanska crkva", **Prilozi za književnost, istoriju i folklor,** knjiga IV., Beograd, 1924.

Handžić, Adem, „O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku", **Orient. Inst., Sarajevo, Prilozi za orijentalnu filologiju,** XVI—XVII, 1966—67.

Handžić, M , Islamizacija Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Islamska Dionička Štamparija, 1940.

Hasan, Z. M., Al-Rahhalet-ul-Muslimun fi l'kurun al-wusta, Kairo 1945.

Hasting, J., (ed) Encyclopedia of Religion and Ethics, New York, Scribner, 1928.

Ibn-al-Nadim, Kitab al-Fihrist, mit Anmerkungen herausg. von Gustav Flügel, Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1871.

Jackson, A. V. Williams, Researches in Manichaeism with special reference to Turfan fragments, New York, AMS Press, 1965.

Jourdain, A., Recherches sur l'origine des traductions latines d'Aristote, Paris, Joubert, 1843.

Kaleši, Hasan, „Albanska aljamiado književnost", **Oriental. Institut, Sarajevo, Prilozi za Orientalnu filologiju,** XVI—XVII, 1966—67.

Kniewald, Dragutin, Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima, Zagreb, 1949.

Kosma Presviter, Le Traité contre les Bogomils, Paris, Impr. Nat'le, 1945.

Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do početka Turske vladavine, Sarajevo, „Veselin Masleša", 1966.

Le Coq, A. von, „A short account of the origin, journey and results of the first Royal Prussian Expedition to Turfan in Chinese Turkestan", **Royal Asiatic Society, Journal,** 1909.

Leef, Gordon, Heresy in the later Middle Ages, Manchester Univ. Press, 1967.
Leger, L., „L'heresie des Bogomiles", **Revue des questions historiques,** VIII, 1870.

Legge, F., Forerunners and Rivals of Christianity, Cambridge, 1915.

Mandonnet, P., Sieger de Brabant et l'Averroisme latin du XIII siècle, Fribourg, 1899.

Mažuranić, Matija, „Pogled u Bosnu", **Odjek,** XX, broj 12, Sarajevo, 15 Juna, 1967.

Maury, Andre, „Les Albigois", **Miror de l'Historie,** 43, Août 1953.

Nametak, A., Gaševićev Bosanski Mevlud (drugo izdanje), Sarajevo, Islamska Dionička Štamparija, 1936.

Obolensky, Dimitri, The Byzantine Commonwealth; Eastern Europe, 500—1453, New York, Praeger, 1971.

The Bogomils, Exeter, S. Lee, 1945.

Oldenburg, Zoe, Massacre at Montsegur, Pantheon Books, 1961.

Ort, L. J. R., Mani; a religio-historical description of his personality, Leiden, Brill, 1967.

Petranović, B., Bogumili, Crkva Bosanska i krstjani, Zadar, 1867.

Porphyrogenitus, Constantine, De Administrande Imperio. (Greek text edited by G. Moravcsik, Engl. translation by R. J. H. Jenkins). New rev. ed., Washington, D. C., Trustees for Harvard University, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1967.

Preveden, F., History of the Croatian people, Washington, D. C., 1949.

Rački, Franjo, Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost; Bogomili i Patareni, Beograd, Srpska Kraljevska Akademija, 1931.

Redžić, Enver, Tokovi i otpori, Sarajevo, Svjetlost, 1970.

Rivet, Charles, Chez les Slaves libérés-en Yugoslavie, Paris, Perrin et Cie., 1919.

Ruciman, S., The Medieval Manichee, a study of Christian dualist heresy, Cambridge Univ. Press, 1960.

Russel, Jeffrey B., Religious dissent in the Middle Ages, New York, Wiley, 1971.

Save-Soderbergh, Torgny, Studies in the Coptic Manichaean Psalm-book, Upsala, Almquist, 1949.

Sharenkoff, Victor N., A study of Manichaeism in Bulgaria with special reference to the Bogomils, New York, Columbia Univ. Press, 1927.

Shoup, Paul, Communism and the Yugoslav National Question, New York, Columbia University Press, 1968.

Šidak, J., Problem „bosanske crkve" u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca, Rad Jugoslavenske Akademije, Knjiga 259, Zagreb, 1937.

Soloviev, A., „La Doctrine de l'Eglise de Bosnie", **Bulletin, Academie Royale des sciènces, des lettres et des beaux arts de Belgique, Brussels, Classe des lettres et des sciènces morales et politiques**, vol 34, 1948.

Solovjev, A., „Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne", **Godišnjak Istorijskog Društva Bosne i Hercegovine,** I, 1949.

Solovjev, A., „Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu", **Godišnjak Istorijskog Dručva Bosne i Hercegovine,** vol. V., 1953.

Südland, L. V., Die Südslavische Frage und der Weltkrieg, Wien, 1918. (Prevod: F. Pucek, Zagreb, Matica Hrvatska, 1943)

Theiner, A., Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium, Romae, Typis Vaticanis, 1863.

Thouzellier, Ch., Catharisme et Valdeisme en Languedoc à la fin du XIIe et au début du XIIIe siécle, Louvain, Edition Nauwelaerts, 1969.

Truhelka, Č., „Bosanska narodna (patarenska) crkva", **Povijest Hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine,** Knjiga I, Sarajevo, 1942.

Vego, M., Povijest Humske zemlje, Dio I, Samobor, 1937.

Williams, H. S., The Historians History of the World, New York, Outlook, 1905.

Wolf, R. L., The Balkans in our time, Harvard Univ. Press, 1956.

Wright, W., Short History of Syriac literature, London, 1894.